

Роднае слова

2015/12

(336)

снежань

Рэдакцыйная калегія

доктар філалагічных навук А. Бельскі (намеснік)
 доктар філалагічных навук М. Прыгодзіч (намеснік)
 доктар педагагічных навук М. Яленскі (намеснік)
 доктар мастацтвазнаўства Т. Габрусь
 доктар філалагічных навук У. Гніламедаў
 доктар мастацтвазнаўства В. Дадзіёмава
 доктар філалагічных навук В. Іўчанкаў
 доктар філалагічных навук І. Казакова
 доктар гістарычных навук, доктар архітэктуры А. Лакотка
 доктар філалагічных навук А. Ліс
 доктар філалагічных навук А. Лукашанец
 доктар філалагічных навук В. Максімовіч
 доктар мастацтвазнаўства У. Мартынаў

доктар філалагічных навук А. Ненадавец
 доктар філалагічных навук В. Новак
 доктар культуралогіі А. Павільч
 доктар педагагічных навук І. Паўлоўскі
 доктар мастацтвазнаўства В. Пракапцова
 доктар філалагічных навук В. Рагойша
 доктар філалагічных навук І. Роўда
 доктар філалагічных навук І. Саверчанка
 доктар філалагічных навук В. Старычонок
 кандыдат філалагічных навук М. Трус
 доктар філалагічных навук М. Тычына
 доктар філалагічных навук І. Чарота
 доктар філалагічных навук Т. Шамякіна

Навуковыя кансультанты

Г. Адамовіч, Р. Аладава, М. Аляхновіч,
 Г. Арцямёнак, А. Багданава, З. Бадзевіч,
 А. Белая, Д. Дзятко, Т. Казакова,
 В. Карамзаў, У. Каяла, В. Лемцогова,
 Е. Лявонава, В. Ляшук,

В. Ляшчынская, А. Макарэвіч, З. Мельнікава,
 П. Міхайлаў, М. Мушынскі, М. Новік,
 В. Рагаўцоў, В. Русілка, У. Сенькавец,
 А. Солахаў, А. Станкевіч, П. Сцяцко,
 Т. Тамашэвіч, Н. Усава, Н. Шаранговіч, І. Штэйнер

Рэдакцыйная рада

Р. Бабашка, М. Бубешка, І. Булаўкіна,
 В. Давідовіч, В. Душэўская, Р. Ільіна,
 Г. Запартыка, З. Камароўская, В. Кажура,

Л. Лазарчык, А. Ляшковіч, Л. Макарэвіч,
 А. Марціновіч, Г. Марчук, М. Пазнякоў,
 А. Панфіленка, Т. Прадзед, Л. Собаль, І. Таяноўская

Над нумарам працавалі

рэдактары:

Вольга Крукоўская (*Методыка і вопыт*:
 Метадыст прапануе, Малады даследчык прапануе,
 Настаўнік прапануе, Рыхтуемся да алімпіяды,
 Дыдактычны матэрыял, Тэст на ўроку, На кніжную
 паліцу),

Крысціна Пучынская (*Літаратура і час*: 3 ар-
 хіваў часу, Постаці, Тэорыя літаратуры, Мастацкі
 свет паэта, Актуальная тэма, Водсветы; Каляндар
 памятных датаў і юбілейных дзён; Кола гадоў),

Ларыса Сагановіч (*Мовы рысы непаўторныя*:

Віншuem з юбілеем!, Асоба ў беларускай лінгвіс-
 тыцы, Меркаванне навукоўцы, 3 гісторыі мовы,
 Навуковыя паведамленні, Наш каляндар, Новыя
 выданні, Лінгвістычны досвед, Крытыка і біблія-
 графія),

Наталля Шапран (*Нацыянальная і сусветная
 культура*: Вяртанне да вытокаў, Віншuem з юбілеем!,
 Асобы, 3 беларускай нівы, Да 90-годдзя Беларускага
 радыё, Музейны квартал, На скрыжаванні культур,
 Мастацтва ў кантэксце часу),

намеснік галоўнага рэдактара
 адказны сакратар
 дзяжурны рэдактар
 літаратурныя рэдактары
 тэхнічны рэдактар
 галоўны бухгалтар

**Марыя Кныш,
 Вольга Барздова,
 Крысціна Пучынская,
 Крысціна Пучынская, Вольга Крукоўская,
 Канстанцін Лісецкі,
 Валянціна Ракіцкая.**

ЗАСНАВАЛЬНІКІ:
 МІНІСТЭРСТВА
 АДУКАЦЫІ
 РЭСПУБЛІКІ
 БЕЛАРУСЬ,
 ГРАМАДСКАЕ
 АБ'ЯДНАННЕ
 "САЮЗ
 ПІСЬМЕННІКАЎ
 БЕЛАРУСІ"

УСТАНОВА
 «РЭДАКЦЫЯ ЧАСОПІСА
 "РОДНАЕ СЛОВА"»

Часопіс выходзіць
 з 1988 года
 (у 1988 – 1991,
 №№ 1 – 48,
 выдаваўся пад назвай
 "Беларуская мова
 і літаратура ў школе")

Галоўны рэдактар

**Зоя Іванаўна
 ПАДЛІПСКАЯ**

Падліпская Зоя. Заставацца і надалей шчырымі сябрамі выдання! 3

ЛІТАРАТУРА І ЧАС

Трус Мікола. Максім Багдановіч і рэвалюцыя 1905 – 1907 гг.: Штрыхі да біяграфіі паэта 4

Мікуліч Мікола. Шляхі і пожны: Уладзімір Гніламедаў – вучоны, пісьменнік, асоба 9

Калядка Святлана. Спосабы арганізацыі эмацыянальнай прасторы паэтычнага тэксту Максіма Танка 13

Сабуць Аліна. “Пазаві мяне, Божа!”: Траекторыя руху душы-гераіні ў паэзіі Галіны Тварановіч 16

Пятроўская Таццяна. Адлюстраванне гендарных стэрэатыпаў у сучаснай дзіцячай літаратуры 19

Трафімук Міраслаў. Новалацінскія вершаваныя творы Ірынея Фалькоўскага 22

МОВЫ РЫСЫ НЕПАЎТОРНЫЯ

Лемцюгова Валянціна. «Слоўнік мовы “Нашай Нівы”» ў кантэксце нацыянальнага адраджэння 26

Дзятко Дзмітрый. Марыя Карнеева-Петрулан: асоба ў беларускай лінгвістыцы 30

Каўрус Алесь. Прозвішчы знакамітых і звычайных людзей: Чытаючы публікацыі Паўла Сцяцко. *Заканчэнне* 33

Макітрук Святлана. Найменні з кампанентамі *грошы* і *грошъ*: Анамасіялагічны аспект 36

Жылевіч Вольга. Структурна-семантычныя сродкі выражэння прыналежнасці ў французскай і беларускай мовах 39

Прыгодзіч Мікалай. З увагай да моўнай рэчаіснасці: Слова пра Браніслава Плотнікава 42

Рагаўцоў Васіль. З клопатам пра адметнасць роднай мовы [Проза Алеся Ветаха] 44

МЕТОДЫКА І ВОПЫТ

Рачэўскі Станіслаў. Урокі беларускай мовы і літаратуры: Практыкаарыентаванасць 48

Есіс Яўген. Электронныя адукацыйныя рэсурсы на ўроках-лекцыях па беларускай літаратуры 51

Дзмітрыенка Алена. Загадка Максіма Багдановіча: Урок беларускай літаратуры (VIII клас) 55

Казачэнка Ірына. Падрыхтоўка да вуснага выказвання і водгуку: Факультатывныя заняткі 58

Лойша Таццяна. Тэматычныя групы сказаў: *Зіма. Працяг* 61

Старасценка Таццяна. Рознаўзроўневыя заданні па беларускай мове: Лічэбнік 62

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ І СУСВЕТНАЯ КУЛЬТУРА

Думін Станіслаў. Казанне пра род князёў Глінскіх. *Заканчэнне* 65

Налівайка Людміла, Шунейка Яўген. Мастацкая спадчына Аскара Марыкса: Да 125-годдзя з дня нараджэння народнага мастака Беларусі 68

Жыбуль Віктар. Пуцывіны і палотны Цфаніі Кіпніса ... 71

Трапянок Уладзімір. Шанаваць здабытае, памятаць, каб не паўтарылася: Адлюстраванне тэмы Вялікай Айчыннай вайны ў перадачах Беларускага радыё. *Заканчэнне* 74

Ляшковіч Алена. Навуковая канцэпцыя літаратурна-дакументальнай экспазіцыі Купалаўскага мемарыяльнага запаведніка “Ляўкі” 77

Трус Мікола. Славацкімі шляхамі Янкі Купалы: Ждзяр і Высокія Татры. *Заканчэнне* 81

Юнін Чжан. Новыя аспекты творчага дыялогу культур: 3 вопыту правядзення выстаў кітайскіх жывапісцаў на пачатку 2010-х гг. 84

Крытыка і бібліяграфія. Кавалёва А., Шур В. Навукова і сур’ёзна пра гумар і сатыру ў драматургіі: Манаграфія “Вербальныя сродкі камічнага ў беларускай драматургіі” В. Рагаўцова (47). Савіцкая І. Пра новы арфаграфічны слоўнік З. Бадзевіч (64).

Лінгвістычны досвед. Сцяцко П. *Дабранак, дабрыдзень, дабрана*ч (46).

Каляндар памятных датаў і юбілейных дзён на 2016 год. Люты (18, 35).

Каляндар памятных датаў на 2016 год: Кола гадоў (43, 57, 83).

Паказальнік матэрыялаў, змешчаных у часопісе за 2015 г. (88).

Песню бярэце з сабою. Цыбульскі К., Раманаў Т. Пяць “Радзімічы” для вас! (96).

Часопіс уключаны ў Пералік навуковых выданняў ВАК Рэспублікі Беларусь для друкавання вынікаў дысертацыйных даследаванняў па філалагічных навуках, мастацтвазнаўстве, культуралогіі, педагагічных навуках (тэорыя і методыка навучання беларускай мове і літаратуры).

У адпаведнасці з Законам аб друку аўтары нясуць адказнасць за дакладнасць прыведзеных у артыкуле фактаў і звестак.

Рэдакцыя пакідае за сабой права друкаваць артыкулы ў парадку абмеркавання, не падзяляючы пункту гледжання аўтара.

Пры перадруку спасылка на “Роднае слова” абавязковая.

Патрабаванні да афармлення матэрыялаў і ўмовы прыняцця матэрыялаў для аспірантаў гл. на сайце часопіса www.rs.unibel.by.

ЗАСТАВАЦА І НАДАЛЕЙ ШЧЫРЫМІ СЯБРАМІ ВЫДАННЯ!

Дарагія сябры! Вось і сустрэлі мы разам з вамі чарговую зіму, якая для “Роднага слова” ўжо дваццаць восьмая. Па чалавечых мерках гэта не так і многа, а ў жыцці часопіса амаль тры дзясяткі гадоў – сапраўдная сталасць. За гэты час на старонках выдання апублікаваны сотні матэрыялаў па філалогіі і культуралогіі, педагогіцы і мастацтвазнаўстве. Крок за крокам, з нумара ў нумар мы адлюстроўваем найлепшыя дасягненні айчынных і замежных вучоных, спрыяем умацаванню патрыятызму, зберажэнню і папулярызаванню беларускай мовы, прэзентуем чытачам перадавы педагогічны вопыт, дапамагаем настаўнікам дзяліцца думкамі, ідэямі, знаходкамі. Дзякуючы карпатлівай працы супрацоўнікаў рэдакцыі і кампетэнтнасці і досведу нашых шанюўных аўтараў чытачы “Роднага слова” далучаюцца да нацыянальнай і сусветнай духоўна-культурнай спадчыны, а настаўнікі-практыкі павышаюць узровень прафесійнага майстэрства, творча асэнсоўваюць і беражліва даносяць да выхаванцаў змест часопісных матэрыялаў, раскрываюць творчыя і навуковыя здольнасці вучняў, дапамагаюць вызначэнню іх жыццёвых арыенціраў.

З першым снегам, чаканнем і падрыхтоўкай да навагодніх і калядных святаў спраў толькі прыбаўляецца. І ад гэтага светла і хораша на душы. Нас радуе, што рэдакцыйная пошта кожны дзень папаўняецца новымі артыкуламі нашых аўтараў. Значыць, і наступныя нумары часопіса будуць традыцыйна грунтоўныя і цікавыя.

Паважаныя калегі! Прапануем вам тэматыку найбольш значных з шэрагу запланаваных намі публікацый у наступным годзе, што дапаможа вам сарыентавацца і ў плане падпіскі, і пры падрыхтоўцы матэрыялаў для нашага часопіса.

Паколькі 2016 год багаты на ярскія літаратурныя падзеі, у часопісе “Роднае слова” будуць змешчаны матэрыялы да памятных датаў Максіма Багдановіча, Івана Шамякіна, Івана Мележа, Змітрака Бядулі, Янкі Сіпакова, Генадзя Бураўкіна, Анатоля Кудраўца, Валянціны Коўтун, Віктара Гардзея. Таксама прапануем публікацыі пра жыццё і літаратурныя набыткі Сяргея Палуяна, Івана Навуменкі, Рыгора Барадуліна, Уладзіміра Гніламёдава, Уладзіміра Караткевіча, матэрыялы па творчасці Георгія Марчука, Анатоля Статкевіча-Чабаганова, Алеся Марціновіча, Міколы Маляўкі, Міхася Пазнякова, Канстанціна Цыбульскага.

Мове мастацкіх твораў будуць прысвечаны артыкулы Васіля Старычонка, Васіля Рагаўцова, Ніны Нямковіч, Таццяны Старасценкі. У рубрыцы “Прафесійная лексіка” Наталля Бунько, Наталля Пятрова, Ірына Савіцкая пазнаёмяць з выратавальна-пажарнай, ваеннай і энергетыч-

най тэрміналогіяй. Цыкл матэрыялаў па мове заканадаўства прапануе Марына Антанюк, Мікола Даніловіч – этымалагічныя замалёўкі пра дыялектныя фразеалагізмы. Мы прадоўжым знаёміць чытачоў з нататкамі Алеся Каўруса і Паўла Сцяцко па культуры мовы.

Да ўвагі настаўнікаў-філолагаў: у студзеньскім нумары часопіса “Роднае слова” будзе змешчаны праект Канцэпцыі вучэбнага прадмета “Беларуская мова” (V – XI класы), а таксама матэрыялы адкрытага дыстанцыйнага конкурсу, арганізаванага Нацыянальным інстытутам адукацыі па вучэбным прадмеце “Беларуская літаратура” да 85-годдзя з дня нараджэння Уладзіміра Караткевіча.

Метадычныя скарбонкі настаўнікаў папоўняцца распрацоўкамі ўрокаў і пазакласных мерапрыемстваў, матэрыяламі для падрыхтоўкі да алімпіяды і непасрэдна заданнямі этапаў рэспубліканскай алімпіяды па беларускай мове і літаратуры. Запланаваны матэрыялы-рэкамендацыі па выкарыстанні інтэрактыўнай дошкі на ўроках мовы. На сайце нашага часопіса ў раздзеле “Электронныя матэрыялы” будуць змешчаны модулі вучэбна-метадычнага дапаможніка “Беларуская арфаграфія: інтэрактыўны практыкум”, створанага выкладчыкамі кафедры прыватных метадык Інстытута павышэння кваліфікацыі і перападрыхтоўкі БДПУ імя Максіма Танка Наталля Быстраковай, Вольгай Зелянко, Ірынай Турчанкай.

У раздзеле “Нацыянальная і сусветная культура” будзе змешчаны цыкл публікацый Ганны Барвенавай, прысвечаныя слуцкім паясам, якія павінны стаць сапраўднай візітоўкай беларускага мастацтва. Эксклюзіўны цыкл матэрыялаў Наталлі Валанцэвіч пазнаёміць з польскамоўнымі драматургічнымі творамі Уладзіслава Сыракомлі і гісторыяй іх сцэнічнага жыцця. Прадоўжыцца публікацыя “Нататак калекцыянера” вядомага знаўцы беларускага мастацтва Ігара Сурмачэўскага. Ужо традыцыйная рубрыка “Архітэктурная спадчына” працягне знаёміць чытачоў з помнікамі беларускага дойлідства, адлюстраванымі ў жывапісных творах нашых мастакоў, а рубрыка “Вяртанне да вытокаў” прадоўжыць апавед пра гісторыю жыцця старажытных беларускіх родаў.

Спадзяёмся, што і іншыя публікацыі, змешчаныя ў нашым выданні ў наступным годзе, стануць карыснымі для вас.

Напярэдадні свята прыміце шчырыя віншаванні з Новым 2016 годам і Калядамі! Моцнага вам здароўя, светлага кахання, поспехаў у працы і дабрабыту ў сям’і, здзяйснення самых заветных мараў! Заставайцеся і надалей шчырымі сябрамі нашага выдання!

З павагай **Зоя ПАДЛІПСКАЯ.**

Мікола ТРУС

МАКСІМ БАГДАНОВІЧ І РЭВАЛЮЦЫЯ 1905 – 1907 ГГ.: ШТРЫХІ ДА БІАГРАФІІ ПАЭТА

УДК 821.161.3-94

У артыкуле робіцца спроба ўзнаўлення ніжагародскага перыяду жыцця М. Багдановіча, звязанага з падзеямі першай рускай рэвалюцыі. Мемуарныя сведчанні родных паэта, ранейшыя сцверджанні яго біёграфіаў падвяргаюцца крытычнаму перагляду. У навуковы ўжытак уводзяцца невядомыя дакументы Цэнтральнага архіва Ніжагародскай вобласці.

Ключавыя словы: *першая руская рэвалюцыя, нацыянальны беларускі рух, біяграфія паэта, мемуарныя запісы, эпістальная спадчына, літаратурны музей, архіўныя крыніцы.*

The article dwells on the revival of M. Bagdanovich's life period in Nizhniy Novgorod connected with the events of the First Russian Revolution. The author makes the recension of poet relatives' recollections and former statements of his biographers. The unknown documents of regional Nizhniy Novgorod Central Archive are introduced into scientific use.

Першая руская рэвалюцыя 1905 – 1907 гг. займае важнае месца ў гісторыі станаўлення беларускага грамадска-палітычнага руху і культурнага развіцця. Гэты зыходны тэзіс падмацаваны велізарным корпусам тэкстаў савецкага перыяду, праўда, з акцэнтам на яе гістарычнай важнасці найперш як “генеральнай рэпетыцыі” падзей 1917 г.

Нацыяцэнтрэчны дыскурс апошніх дзесяцігоддзяў дазволіў весці пачатак беларускаму паўнаважнаму жыццю ад рэвалюцыйных зрухаў і атрыманах свабод таго часу. Вехавай падзеяй у найноўшай гістарыяграфіі пазначана стварэнне ў 1902 г., яшчэ напярэдадні рэвалюцыі, першай нацыянальнай партыі – Беларускай рэвалюцыйнай (пазней – сацыялістычнай) грамады. У пачатку ХХ ст. разгортваецца нацыянальная асветніцкая дзейнасць, ажыццяўляюцца знакавыя выдавецкія праекты, стымуляваныя моцнымі тагачаснымі сацыяльнымі і палітычнымі зрухамі.

Максім Багдановіч адным з першых высока ацаніў гэты важны гістарычны пункт адліку паўнаважнага сцверджання народа ў артыкуле “<Новый период в истории белорусской литературы>” [1, с. 211 – 217], які ўмоўна датуецца 1912 г. і вядомы па чарнавым варыянце: “*Новый период в истории белорусской литературы имеет своей исходной точкой 1905 год, произведший глубокий переворот в психике народных масс; перед ними встал, выдвинувшись из тени на свет, целый ряд новых вопросов, требовавших немедленного разрешения, а традиционных ответов на них деревня еще не имела. Создалось горячее стремление разо-*

Максім
Багдановіч-
гімназіст (?).
Пачатак ХХ ст.

браться в событиях, раздвинуть поле своего зрения, а следовательно, создался громадный спрос на идеологические ценности” [1, с. 211].

Чарговы віток гістарычных змен, беспрэцэдэнтнае будаўніцтва новага дзяржаўнага ладу ў БССР як частцы Савецкага Саюза актуалізавалі чарговы “велізарны попыт на ідэалагічныя каштоўнасці”. У грамадска-палітычнай парадыгме 1920-х гг. гэта праяўлялася і ў гістарыяграфіі ўвогуле, і больш канкрэтна – у напісанні біяграфій вядомых людзей і складанні аўтабіяграфій.

Бацька паэта, Адам Багдановіч, вопытны і чуйны да грамадскіх змен чалавек, пры стварэнні жыццяпісу сына-паэта па просьбе Інбелкульту ў 1923 г. адзначыў: “*В годы революции (1905 – 1907) я был поглощен общественной деятельностью, ибо хотя я и не примкнул ни к одной*

из боровшихся партий, но, имея широкий круг знакомства среди людей всех прогрессивных партий, я волей-неволей втягивался в партийные споры и в общие выступления, и вообще в круговорот общественной жизни...” [2, с. 26].

У час рэвалюцыі 1905 – 1907 гг. М. Багдановіч – навучэнец Ніжагародскай мужчынскай класічнай гімназіі, куды ён паступіў у 1902 г. ва ўзросце няпоўных 11 гадоў, скончыў жа навучанне ў 1908 г. [3, с. 378]. Такі перыяд жыцця паэта, час жыццёвага і творчага сталення, доўга быў вядомы ледзь не выключна праз успаміны яго родных – бацькі Адама Ягоравіча і зводнага брата Паўла. Мусім канстатаваць, што ў жыццяпісе класіка беларускай літаратуры гэты час найменш прадстаўлены фактаграфічна, візуальна, вядомы толькі адзін здымак Багдановіча-гімназіста, які, дарэчы, выклікае ў даследчыкаў сумненні ў праўдзівасці ідэнтыфікацыі.

Адам Багдановіч прадставіў біяграфію сына ў каштоўных мемуарных запісах пад назвай “Матэрыялы к біяграфіі Максіма Адамовіча Богдановіча” [2, с. 10 – 54], якія ў свой час сталі асновай да нарыса І. Замоціна, спачатку апублікаванага ў часопісе “Узвышша” (1927, №№ 2, 3, 5), а потым, з улікам паправак бацькі паэта, змешчанага ў 2-м томе “Твораў М. Багдановіча” (1928) [4]. У “Матэрыялах...” сцісла пералічаны падзеі рэвалюцыйнай пары сярод навучэнскай моладзі, адзначана, што “все эти гимназические бури в стакане воды происходили не без участия моих детей, которых в это время в гимназии было трое. Старший из них, Вадим, был всецело охвачен революционным движением. Митинги, сходки в гимназии и вне ее – он принимал в них живейшее участие в качестве недюжинного оратора. Его лавры и Максиму спать не давали. Но идти по стопам брата – это значило бы идти стопою избитой. Это значило бы подражать. Он хотел быть оригинальным и объявил себя анархистом. Он не только забросил учебные занятия, но отчасти забросил свою любимую белорусску” [2, с. 33 – 34].

У 1929 г. у А. Багдановіча і яго паслядоўнікаў-літаратуразнаўцаў нечакана аб’явіўся апанент – нехта М. Цыганюў, які ў допісе на старонках “Польмя”, узяўшы за аснову “Нарыс гісторыі беларускай літаратуры” М. Пятуховіча і ўзгаданы вышэй нарыс І. Замоціна, акрэсліў праблемнае поле наступным чынам: “Біяграфія Максіма Багдановіча да гэтага часу яшчэ не напісана, бо няма дакладных звестак аб яго жыцці...”; “...надрукаваная біяграфія не мае дакладнасці ў тых мясцох, дзе справа ідзе аб жыцці паэты ў Н.-Ноўгарадзе. Мэта гэтага артыкулу – высветліць, на падставе архіўнага матэрыялу,

Будынак Ніжагародскай мужчынскай гімназіі. Канец XIX – пачатак XX ст.

спрэчным пытанні, з аднаго боку, і дапоўніць існуючыя даныя, – з другога” [5, с. 162].

Скрупулёзны М. Цыганюў звярнуўся да фактычнага матэрыялу – спраў Ніжагародскага губернскага архіва, дзе захоўваліся шматлікія матэрыялы гімназіі. З гэтымі дакументамі працаваў і А. Багдановіч у час напісання ўспамінаў пра сына. Мяркуем, менавіта пасля яго звароту тут і з’явілася асобная папка з надпісам “Дело о белорусском поэте Максиме Богдановиче и его брате Льве”, на матэрыялы якой спасылаўся аўтар палымянскай публікацыі.

Пасля канстатацыі шэрагу фактаў, што ішлі насуперак некаторым ключавым сцверджанням М. Пятуховіча і І. Замоціна, М. Цыганюў прыйшоў да высноў: “Правадыром рэвалюцыйнага руху ў школе ў 1905 г. Максім Багдановіч не з’яўляўся” [5, с. 165]; “Наша крытычная літаратура павялічвае надта рэвалюцыйную дзейнасць Максіма Багдановіча, якая зводзілася да пераймання рэвалюцыйна-настроенаму брату Вадзіму” [5, с. 166]. Гэты выпадак адкрытага апаніравання аўтарытэтам меў адзінкавы, выключны характар. Публікацыю М. Цыганова, практычна абмінутую багдановічазнаўствам, варта разглядаць як цікавы прэцэдэнт дыскусійнасці, што палягала на грунце фактычных архіўных доказаў, а не ідэйна-палітычных запытаў свайго часу і міфалагізацыі.

Успаміны бацькі паэта на доўгі час захавалі фундаментальнае значэнне для айчынай літаратуразнаўчай навукі. Так, у манаграфіі “Максім Багдановіч. Жыццё і творчасць” (1958) С. Майхровіча, вызначальнай для багдановічазнаўства пасляваеннага часу, ніжгародскі перыяд жыцця і творчасці паэта відавочна цалкам прадстаўлены паводле “Матэрыялаў...” [6, с. 14 – 16], а яго факталогія спрацоўвала на запатрабаваны тым часам вобраз: “Пісьменнік-дэмакрат, пясняр народнай нядолі, ён у сваіх творах на грамадска-палітычныя тэмы быў палымяным прапаведнікам вызвалення народа з-пад прыгнёту царызма” [6, с. 3].

**Вадзім
Багдановіч.**
Ніжні
Ноўгарад.
1907 – 1908 гг.

У наступныя дзесяцігоддзі фактаграфія жыццяпісу М. Багдановіча папаўнялася і прэзентавалася ў асноўным са сведчанняў і паводле перададзеных матэрыялаў родных паэта і яго бліжэйшага акружэння, дзякуючы збіральніцкай і публікацыйнай працы Ю. Пшыркова, Н. Ватацы, А. Бачылы, супрацоўнікаў вядучых навуковых і культурна-асветніцкіх устаноў – Інстытута літаратуры імя Я. Купалы АН Беларусі, Нацыянальнага гістарычнага музея Рэспублікі Беларусь, Беларускага дзяржаўнага архіва-музея літаратуры і мастацтва, Літаратурнага музея М. Багдановіча і інш.

Важную ролю адыграла дапамога і кансультацыі Паўла Багдановіча (1901 – 1968), зводнага брата паэта, сына Адама Багдановіча і Аляксандры Мякоты, які перадаў у Беларусь вялікую колькасць сямейных рэліквій, асабістую бібліятэку, у перапісцы з Н. Ватацы сістэматычна ўзбагачаў новымі звесткамі гісторыю ўсёй немалой радзіны Багдановічаў [3, с. 78 – 79].

Поруч з перададзенымі ўнікальнымі матэрыяльнымі сведчаннямі людзей і часу, зыходна аб'ектыўнымі, ва ўспамінах П. Багдановіча, зыходна суб'ектыўных, ёсць некаторыя моманты, якія сёння выклікаюць сумненні ў іх праўдзівасці, патрабуюць пацвярджэння. Звернемся да тэксту: *“Брат Вадим был социологом, публицистом, увлекавшимся Михайловским. В одно время с Яковом Свердловым он был вожаком учащейся молодежи в Нижнем. В 1905 – 1906 гг. он принимал активное участие в ее движении. После этого мои братья были исключены из гимназии (брат Максим взорвал бомбу в здании гимназии)”* [7, с. 149].

Біяграфія Якава Свядлова (1885 – 1919), рэвалюцыянера-большавіка, грамадска-палітычнага дзеяча, добра вывучана ў савецкі перыяд і

пададзена ў адпаведнасці з ідэйна-палітычнай парадыгмай свайго часу [8; 9; 10]. Заўчасная смерць заспела яго “на пасту першага чалавека ў першай сацыялістычнай Савецкай рэспубліцы” (У. Ленін), прадвызначыла стварэнне адной з ранніх кананічных біяграфій бальшавіцкай улады. У найноўшай расійскай гістарыяграфіі рэпутацыя Я. Свядлова моцна азмрочана ў сувязі з яго магчымай роляй у санкцыянаванні расстрэлу сям’і імператара Мікалая II і набліжаных да яго асоб у 1918 г.

У Савецкім Саюзе ў 1960-я гг., калі амаль невідучы П. Багдановіч надыктоўваў свае лісты-ўспаміны да Н. Ватацы, імя Я. Свядлова ўспрымалася выключна ў прыцягальным арэале безаганнага рэвалюцыянера, перакананага барацьбіта з царызмам, аднаго з лідараў маладой краіны Саветаў. З падачы П. Багдановіча, асабліва пасля нёманскай публікацыі 1971 г. [7], удзел прадстаўнікоў яго сям’і ў падзеях 1905 – 1907 гг. пачаў успрымацца багдановічазнаўцамі асабліва дынамічна, узбуджана, нават ідэйна выйгрышна – у праекцыі на біяграфію аднаго з выбітных расійскіх рэвалюцыянераў.

Сёння зварот да ключавых момантаў жыццяпісу вядомага бальшавіка, народжанага ў Ніжнім Ноўгарадзе ў сям’і рамесніка-гравёра, ставіць пад моцнае сумненне магчымасць адначасовага лідарства Я. Свядлова і В. Багдановіча сярод ніжагародскай моладзі ў час рэвалюцыі 1905 – 1907 гг.

Прафесійная дзейнасць Свядлова-рэвалюцыянера (дарэчы, старэйшага за Вадзіма Багдановіча на 5 гадоў – немалаважны факт для таго часу) пачынаецца ўжо з 1901 г. у шэрагах РСДРП. У 1900 г. ён быў выключаны з гімназіі, за ўдзел у ніжагародскіх палітычных маніфестацыях неаднаразова арыштоўваўся, знаходзіўся пад наглядом паліцыі. З верасня 1905 г. па заданні партыі Я. Свядлоў разгортвае рэвалюцыйную дзейнасць на Урале, арганізуе масавыя выступленні ў Екацерынбургу (у 1924 г. перайменаваны ў Свядлоўск), узначальвае мясцовы Савет рабочых дэпутатаў; у 1906 – 1909 гг. адбывае пакаранне за палітычную антыўрадавую дзейнасць у турмах Урала.

Павел Багдановіч у лісце да Н. Ватацы даў апісанне абставін пахавання старэйшага зводнага брата: *“Когда Вадим умер, полиция, боясь волнений, приказала отцу хоронить брата ночью. День похорон хорошо сохранился в моей памяти. Перед домом собралась огромная толпа, много учащихся, дом оцеплен пешей и конной полицией, в квартиру допускаются только лица, приносящие венки. Картина жуткая. Отец выходит на улицу и просит собравшихся не нарушать порядка похорон. Отец возвращается с группой гимна-*

зистов, которые выносят гроб. Дальше я ничего не знаю. Хоронил брата один отец, все остальные оставались дома” [7, с. 149].

Вадзім Багдановіч памёр ад сухотаў 9 красавіка 1908 г. Надзвычайныя абставіны яго пахавання, перасцярогі ніжагародскай паліцыі мелі за сабой мясцовы прэцэдэнт – развітанне ў красавіку 1902 г. з ссыльным студэнтам Барысам Рурывым перарасло ў палітычную дэманстрацыю, у якой, дарэчы, браў актыўны ўдзел Я. Свядлоў. П. Багдановіч пісаў таксама пра тое, што Вадзім “похоронен на кладбішце, которое теперь не существует. Сохранились два дерева, стоявшие над его могилой” [7, с. 149].

У свой час шлях праўдзівага ўзнаўлення жыццяпісу паэта на аснове архіўных матэрыялаў быў апрабаваны супрацоўнікамі Літаратурнага музея М. Багдановіча. Вынік іх працы прадстаўлены ў двух “Сшытках” (1996, 1997). Сярод іншых матэрыялаў упершыню апублікаваны з каментарыямі “Протокол экстренного заседания Педагогического Совета, состоявшегося 20-го октября 1906 года...”, узяты з “Книги для вписывания протоколов Педагогического Совета Нижегородской гимназии. 1906 – 1907 уч. год” [11, с. 119 – 130]. У шматстаронкавым дакуменце дэталёвага разбіральніцтва надзвычайнага здарэння – выбуху ў сценах гімназіі – імёны братоў Багдановічаў не фігуруюць увогуле. Гэта прынцыповае абвяржэнне згаданага сцверджання П. Багдановіча пра тое, што “брат Максим взорвал бомбу в здании гимназии”.

Зварот да матэрыялаў фондаў Цэнтральнага архіва Ніжагародскай вобласці (поўная арыгінальная назва ўстановы: Государственное казенное учреждение Центральный архив Нижегородской области – ГКУ ЦАНО) дае магчымасць найбольш поўна ўзнавіць частку жыццяпісу М. Багдановіча, актуалізаваць звесткі пра той час. Перспектыва і плён гэтага кірунку пошукаў была засведчана на старонках “Роднага слова” ў публікацыях І. Мышкавец [12] і аўтара гэтых радкоў [13; 14; 15].

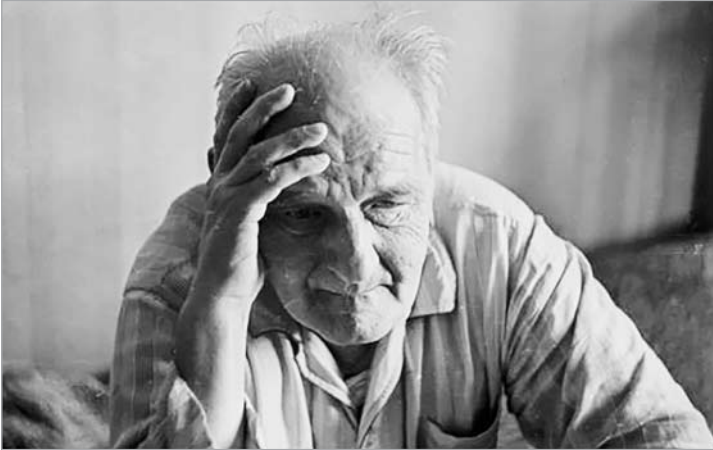
Гімназічная будзённасць таго перыяду засведчана дакументальна. Так, велізарны фаліант, аб’ёмісты журнал устаноўленай формы за 1904 – 1905 навучальны год “О манкировках и проступках учеников” [16] поўніцца дробнымі заўвагамі рознага кшталту, сярод якіх раз-пораз фігуруюць імёны братоў Багдановічаў. Гэты дакумент – выдатнае сведчанне таго, на якім узроўні быў арганізаваны вучэбна-выхаваўчы працэс у царскай Расіі. Кожны дзень выкладчыкі адладжана-бюракратычна фіксавалі ў стандартных графах, хто і па якой прычыне адсутнічаў, на колькі гімназіст спазніўся; не пуставалі і дзве апошнія графы: “Проступки учеников и разные замечания” і “Меры взыскания и другие распоряжения”.

Адам Багдановіч.
Пачатак XX ст.

Дакументы архіва пацвярджаюць словы А. Багдановіча пра тое, што рэвалюцыйныя настроі адчуваліся ў гімназіі ўжо ў 1904 г. [2, с. 32] і гэта было вялікім клопатам для гімназічнага начальства і высокіх чыноўнікаў ад адукацыі. Адпаведныя сведчанні, сярод іншых інструкцыі “зверху”, знаходзім у архіўнай справе на 33 аркушах з крайнімі датамі напісання 25 снежня – 25 верасня 1904 г. пад назвай “Секретные циркуляры попечителя Московского округа об исключении из учебных заведений без права поступления за их политическую ненадежность и за беспорядки политического характера” [17]. За подпісам дырэктара Гардзеева на адрас Галоўнага ўпраўлення Маскоўскай вучэбнай акругі ў снежні – верасні 1906 г. рэгулярна адпраўляліся лісты, сабраныя ў архіўнай справе “О волнениях среди учеников Нижегородской гимназии” [18].

Адной з самых яркіх падзей гімназіі рэвалюцыйнага часу стаў выбух, арганізаваны ў будынку ўстановы 19 кастрычніка 1906 г. (А. Багдановіч памылкова называе дату 20 кастрычніка). Ва ўспамінах з кагорты гімназічнага акружэння М. Багдановіча бацька паэта вылучыў Дзмітрыя Крылова, сына “члена Кашинского окружного суда по Угличскому уезду”, які быў заўважаны побач з месцам выбуху. Паводле слоў А. Багдановіча, Максім быў выкліканы на допыт да дырэктара гімназіі Гардзеева: “Держал себя Максим, как и подобает анархисту, смело и довольно развязно, спорил, теоретизировал и резонерствовал. Свое участие в подготовке взрыва отрицал и всячески старался обелить товарища. Помнится, что в качестве обвинения против него выдвигалось, что, помимо посещения квартиры Крылова после взрыва, он на следующий день, узнав об аресте Крылова, просил позволения у преподавателя Еже его отпустить с

Павел Багдановіч. 1960-я гг.

урока, чтобы заявить судебному следователю, что Крылов невинно арестован, так как в день взрыва был болен и лежал в больнице” [2, с. 34 – 35].

На год раней імя гімназіста Д. Крылова фігуравала ў некалькіх пратаколах педагагічнай рады ў маі 1905 г. Пра недапушчальныя паводзіны навучэнца расказваў дырэктар установы Гардзееў (пратакол рады ад 17 мая 1905 г). Крылоў раптам збег у невядомым кірунку з кватэры, якую здымаў разам з братам Валерыянам (7-ы клас) і бабуляй. Падлетак панічна баяўся бацькі, сышоўся з нейкай сумнеўнай асобай, караўся за дрэнныя паводзіны. Перад сыходам упрочкі хлопец пазычыў 10 рублёў у гаспадара дома, з касы ўзаемадапамогі забраў усе свае зберажэнні.

Пра Д. Крылова на наступным пасяджэнні педагагічнай рады інфармаваў прысутных выкладчык рускай мовы і гісторыі Раеўскі. Збеглы гімназіст аб’явіўся ў сваякоў у Пецярбургу. У пратаколе ад 18 мая 1905 г. занатавана наступнае: «Некоторые ученики 3-го класса заявляли г. Раевскому о дурном влиянии Крылова на своих товарищей. Ученики не говорят прямо, чему их научает Крылов, но один из них заявлял, что “у Крылова есть какая-то сила притягивать к себе”; когда ученики сближаются с Крыловым, то успешность их падает, меняются отношения к товарищам и преподавателям, и вносятся в класс антагонизмы» [19, с. 111].

У выпадку з памянёным гімназістам, на якім падрабязна спыніў увагу ў мемуарных запісах бацька паэта, хутчэй за ўсё, мы маем справу з т. зв. цяжкім падлеткам. Цалкам верагодна, што моцнае ідэйна-сілавое поле маладой савецкай дзяржавы змушала бачыць рэвалюцыйнасць мінулых гадоў ва ўсіх праяўленнях неардынарнасці, непадпарадкавання, бунтарства – асабліва характэрных для падлеткавага ўзросту і стымуляваных агульнай хваляй грамадскага ўздыху таго часу.

Такім чынам, мы можам падвесці вынік і адзначыць, што сучаснае багдановічазнаўства

павінна засяродзіць увагу на праўдзівым узнаўленні ўсіх перыядаў біяграфіі класіка беларускай літаратуры. Зыходам энцыклапедыі “Максім Багдановіч” (2011) пазначаны магістральныя кірункі пройдзенага даследчыцкага шляху. На чарзе зварот да гісторыі штодзённасці. У гэтым неацэнную дапамогу могуць аказаць архіўныя матэрыялы. Увага да дакументальных сведчанняў не азначае кардынальны перагляд і абвяржэнне ранейшых мемуарных сведчанняў родных і блізкіх паэта. Самі па сабе яны ўжо сталі гісторыяй, вызначылі алгарытмы міфалагізацыі жыццяпісу, адпаведнай часавым умовам. Час звяртаць словы і дакументы.

Спіс літаратуры

1. Багдановіч, М. Поўны збор твораў : у 3 т. / М. Багдановіч. – Мінск : Навука і тэхніка, 1993. – Т. 2. – 600 с.
2. Шлях паэта : зборнік успамінаў і біяграфічных матэрыялаў пра Максіма Багдановіча; склад. Н. Б. Ватацы. – Мінск : Маст. літ., 1975. – 332 с.
3. Максім Багдановіч : энцыклапедыя / склад. І. У. Саламевіч, М. В. Трус; навук. рэд. М. В. Трус; рэдкал.: Т. У. Бялова (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : БелЭн імя П. Броўкі, 2011. – 608 с.
4. Замоцін, І. М. Багдановіч. Крытычна-біяграфічны нарыс / І. Замоцін // Творы М. Багдановіча; пад рэд. І. Замоціна. – Менск, 1928. – Т. 2. – С. VII – LXL.
5. Цыганюў, М. Да біяграфіі Максіма Багдановіча (Па матэрыялах губ. архіву Н.-Ноўгараду) / М. Цыганюў // Польша. – 1929. – С. 162 – 166.
6. Майхровіч, С. Максім Багдановіч. Жыццё і творчасць / С. Майхровіч. – Мінск : Дзяржвыд БССР, 1958. – 202 с.
7. Богданович, П. А. Слово о старшем брате / П. А. Богданович; публикация, предисловие и комментарии Н. Б. Ватацы // Нёман. – 1971. – № 4. – С. 146 – 156.
8. Городецкий, Е. Н. Свердлов / Е. Н. Городецкий. – М. : Мол. гвардия, 1971. – 400 с.
9. Панкратов, В. А. Яков Свердлов / В. А. Панкратов. – М. : Политиздат, 1980. – 158 с.
10. Солдатов, В. Яков Михайлович Свердлов на Урале / В. Солдатов. – Свердловск : Свердловгиз, 1939. – 56 с.
11. Архіўныя матэрыялы да жыцця і творчасці Максіма Багдановіча. Сшытак 2 / Літаратурны музей М. Багдановіча. – Мінск, 1997. – 139 с.
12. Мышкавец, І. Гімназічнае акружэнне Максіма Багдановіча : невядомыя імёны і факты / І. Мышкавец // Роднае слова. – 2015. – № 5. – С. 8 – 10.
13. Трус, М. Тры ніжагародскія адрасы Максіма Багдановіча / М. Трус // Роднае слова. – 2014. – № 11. – С. 93 – 95.
14. Трус, М. Мікалай Дабралюбаў і Максім Багдановіч : тыпалогія ўспрымання і нацыянальнай міфатворчасці / М. Трус // Роднае слова. – 2015. – № 3. – С. 21 – 24.
15. Трус, М. Невядомая публікацыя вершаў Тараса Шаўчэнкі ў перакладах Максіма Багдановіча / М. Трус // Роднае слова. – 2015. – № 4. – С. 3 – 7.
16. Цэнтральны архіў Ніжагародскай вобласці. – Фонд 520. – Воп. 478. – Спр. 1109.
17. Цэнтральны архіў Ніжагародскай вобласці. – Фонд 520. – Воп. 478. – Спр. 1904.
18. Цэнтральны архіў Ніжагародскай вобласці. – Фонд 520. – Воп. 478. – Спр. 1220а.
19. Цэнтральны архіў Ніжагародскай вобласці. – Фонд 520. – Воп. 478. – Спр. 1108.

У артыкуле выкарыстаны фотаздымкі з фондаў Літаратурнага музея Максіма Багдановіча.

Мікола МІКУЛІЧ

ШЛЯХІ І ПОЖНІ

УЛАДЗІМІР ГНІЛАМЁДАЎ – ВУЧОНЫ, ПІСЬМЕННІК, АСОБА...

Перспектыўныя навуковыя ідэі літаральна перапаўняюць акадэміка Уладзіміра Гніламёдава. Іх патэнцыял настолькі багаты, што многія ён прапануе для рэалізацыі калегам, вучням. Пад яго навуковым кіраўніцтвам і пры яго кансультацыйным суправаджэнні выконваюцца дысертацыйныя работы самага рознага канцэптуальнага характару і тэматычнага зместу: “Дакастрычніцкая творчасць Якуба Коласа і фальклор” (А. Ненадавец), “Беларуская драматычная паэма (эвалюцыя жанру)” (Г. Харошка), “Праблема інтэлектуалізму ў сучаснай беларускай паэзіі” (Я. Гарадніцкі), “Мастацкае народазнаўства ў беларускай прозе ХХ ст.” (В. Бароўка), “Мастацкі міфалагізм у сучаснай беларускай паэзіі” (А. Шылец), “Аксіялогія сучаснай беларускай журналістыкі” (Т. Падаляк), “Апакрыфічныя традыцыі ў сучаснай беларускай літаратуры” (Д. Аўчароў), “Беларуская проза ХХ стагоддзя ў еўрапейскім літаратурным кантэксце: экзистэнцыялізацыя духоўнага свету героя” (Т. Тарасова) і інш.

Акадэмік У. Гніламёдаў валодае выдатным педагогічным дарам, тонкім майстэрствам далікатнай падказкі. Уладзімір Васільевіч не навязвае сваёй сістэмы аналізу і ацэнак, ніколі

катэгарычна не аспрэчвае чужых поглядаў на тую ці іншую літаратурную з’яву. Ён умее тактоўна падправіць, скарэктаваць прафесійныя імкненні і жаданні вучня, прыдаць ім належны навуковы характар і кірунак. Яго памяркоўнасць і вытворчы дэмакратызм забяспечваюць аспіранту ці дактаранту шырокую прастору для самастойнага мыслення, стымулююць наватарскі пошук, натхняюць на адкрыццё. «У маёй навуковай біяграфіі асоба Уладзіміра Васільевіча Гніламёдава, навуковага кіраўніка кандыдацкай дысертацыі, а потым і кансультанта доктарскай, займае выключнае месца, – піша ў нядаўнім лісце да мяне доктар філалагічных навук, прафесар кафедры беларускай літаратуры і культуры Беларускага дзяржаўнага педагогічнага ўніверсітэта імя Максіма Танка Тамара Тарасова. – Супрацоўніцтва з Уладзімірам Васільевічам заўсёды дае поўную свабоду ў навуковых пошуках, але гэта і дысцыплінае адначасова, узмацняе адказнасць за слова, думку, выклікае жаданне шукаць, думаць, супастаўляць. Уладзімір Васільевіч – чалавек шырокамаштабнай эрудыцыі, яго разважанні, часта нават зусім нелітаратурныя, падштурхоўваюць на нечаканыя тыпалагічныя паралелі, усвядомленую неабходнасць “взгляда со стороны”. Гніламёдаў У. В. аднолькава свабодна можа разважаць пра нарвежскага мастака Эдварда Мунка і яго карціну “Крык” і пра вучэнне аб біясферы і ноасферы У. І. Вернадскага. Асоба У. В. Гніламёдава шматгранная. Ён і пісьменнік, і крытык, і літаратуразнавец, але мне бліжэй за ўсё Гніламёдаў-вучоны, які спалучыў высокую даследчыцкую культуру з тонкім адчуваннем рэальнага жыцця» [5].

Са словамі Т. Тарасовай шмат у чым пераклікаецца выказванне загадчыка аддзела выданняў і тэксталогіі Цэнтра даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі Алены Васілевіч. “Уладзімір Васільевіч заўсёды здзіўляе неабсяжнай эрудыцыяй, шырынёй і свабодай мыслення, – адзначае яна. – Уражваюць і неардынарны падыход падчас

У жнівеньскім нумары “Роднага слова” змешчаны артыкул “Мерыдыяны таленту: Штрыхі да партрэта Уладзіміра Гніламёдава” Міколы Мікуліча.

Звесткі пра аўтара змешчаны ў № 8.

навуковых даследаванняў, і талент заўважыць асноўнае і лепшае ў любых аўтараў, з’явах ці працэсах.

Не можа не імпанаваць і характэрная смеласць у распрацоўцы самага рознага кшталту літаратурнага матэрыялу, дэмакратызм поглядаў, глабальнасць даследаванняў. Разам з тым – гэта чалавек незвычайнай унутранай цеплыні і добраазычлівасці, асабліва ў падтрымцы маладых навукоўцаў. Тактоўнасць і ўменне нязмушана прыадчыніць новыя і нечаканыя далягяды навуковых росшукаў я асабліва ацаніла падчас навучання ў аспірантуры. Безумоўна, неаспрэчна і тое, што Уладзімір Васільевіч як чалавек і навуковец шмат у чым паўплываў на маё інтэлектуальнае сталенне...” [5].

Пры непасрэднай кансультацыйнай падтрымцы У. Гніламёдава плённа працуе над доктарскай дысертацыяй кандыдат філалагічных навук, дацэнт Інстытута журналістыкі Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта Таццяна Падаляк. Яе прызнанне таксама вельмі паказальнае і характарыстычнае. «Глыбокага, адметнага навукоўца-даследчыка У. Гніламёдава ведаю з 1990-х гг., – падкрэсліла ў нядаўняй нашай гутарцы Т. Падаляк, – з таго часу, калі ён быў дырэктарам Інстытута літаратуры Нацыянальнай акадэміі навук, а я працавала рэдактарам аддзела культуры газеты “Звязда”. Велізарную ўвагу рэдакцыя ўдзяляла праблематыцы нацыянальнай літаратуры, вектарам яе развіцця, рэгулярна знаёміла чытачоў з галоўнымі дзейнымі асобамі беларускага літаратурнага працэсу – паэтамі, празаікамі, драматургамі, публіцыстамі. Менавіта дырэктар Інстытута літаратуры Уладзімір Васільевіч Гніламёдаў і яго намеснік Сцяпан Сцяпанавіч Лаўшук былі асноўнымі кансультантамі рэдакцыі. Узважанаць, кампетэнтнасць, грунтоўнасць, дакладнасць – гэтыя характарыстыкі “звяздоўскага” медыяадлюстравання былі магчымыя дзякуючы ў тым ліку парадкам-падказкам-ідэям Уладзіміра Васільевіча... Паступаючы ў дактарантуру, не выпадкова звярнулася да акадэміка з просьбай пагадзіцца стаць навуковым кансультантам маёй доктарскай дысертацыі “Аксіялогія сучаснай беларускай журналістыкі” – Уладзімір Васільевіч, па сутнасці, увесь час і з’яўляўся для мяне навуковым кансультантам (як для публіцыста і навукоўца). Шчыра ўдзячная мэтру за згоду. Гэта не толькі выдатны даследчык, арыгінальны празаік, цікавы шматгранны чалавек, але і мудры педагог-дарадца” [5]. Засталася ўдакладніць, што У. Гніламёдаў адкрыў шлях у вялікае навуковае жыццё 39 кандыдатам і 4 дактарам навук. Гэтыя лічбы не могуць не ўражваць!

Дзелавыя, прафесійныя і чалавечыя якасці У. Гніламёдава высока цанілі выдатныя беларускія пісьменнікі М. Танк, А. Куляшоў, П. Панчанка, А. Макаёнак, І. Чыгрынаў, І. Шамякін і іншыя. Напрыклад, даведаўшыся, што навуковым кіраўніком маёй дысертацыйнай працы з’яўляецца У. Гніламёдаў, падчас адной з нашых гутарак у маі 1993 г. Максім Танк заўважыў: “Ну, гэта і крытык цікавы, і чалавек, па-мойму, вельмі харошы. Ён так сочыць за літаратурай, за навінкамі ўсімі. Так што можна вас павіншаваць...” [4, с. 15].

У свой час да ўступлення ў Саюз пісьменнікаў Беларусі мяне рэкамендавалі А. Ліс, У. Гніламёдаў і І. Шамякін. Памятаецца, перадаючы дзесьці ў студзені 1998 г. тэкст рэкамендацыі і маючы на ўвазе нядаўняе прызначэнне на пасаду дырэктара Інстытута літаратуры імя Янкі Купалы Акадэміі навук Беларусі У. Гніламёдава, Іван Шамякін падкрэсліў: “Супрацоўнікі інстытута павінны радавацца, што ў наш няпросты час маюць такога вопытнага і дасведчанага кіраўніка. Уладзімір Васільевіч – выдатны літаратурны крытык, умелы арганізатар літаратурнага і навуковага жыцця, ён даўно зарэкамендаваў сябе з самага лепшага боку” [5].

Блізкія сяброўскія адносіны У. Гніламёдаў блізкія сяброўскія адносіны У. Гніламёдаў з П. Пестраком, І. Мележам, Б. Сачанкам, А. Грачанікавым, У. Караткевічам, Р. Барадуліным і іншымі выбітнымі асобамі ў нашай літаратуры і культуры. Пра многае гавораць нам, напрыклад, наступныя пранікнёна-лірычныя радкі Р. Барадуліна:

Я не аматар
хітрых кодаў,
Адкрыты тэкст
даю ў эфір:
“Не знайся з сумам,
Гніламёдаў,
Харошы друг Уладзімір!”

Рыгор 29.ІІІ.70 г. [5].

Сёння мала хто ведае, што якраз на маладым таленавітым крытыку У. Гніламёдаву вывяраў-апрабоўваў многія свае наватарскія літаратурна-крытычныя канцэпцыі і сістэмныя погляды знакаміты даследчык, выдатны знаўца паэзіі Р. Бярозкін, што па самых складаных і актуальных праблемах вывучэння слоўнага мастацтва даволі часта з ім раіўся яго былы выкладчык, аўтарытэтны літаратуразнаўца, лаўрэат Дзяржаўнай прэміі Беларусі У. Калеснік.

У апошнія дзесяцігоддзе У. Гніламёдаў надзвычай ярка заявіў пра сябе як празаік. Унікальнай з’явай на этапе найноўшай літаратурнай гісторыі Беларусі стала сямейная хроніка пісьменніка. Яго раманы “Уліс з Прускі” (2006), “Расія”

(2007), “Вяртанне” (2008), “Валошкі на мяжы” (2014), “Вайна” (2014) маюць у сабе адзнакі вялікага нацыянальнага беларускага эпасу. У іх У. Гніламёдаў глыбока выявіў гісторыю жыцця беларускага народа на скразняках самага складанага і супярэчлівага ХХ стагоддзя, стагоддзя рэвалюцый і войнаў, шматлікіх грамадска-сацыяльных катаклізмаў, змен і пераўтварэнняў. Асоба героя ў яго сямейнай хроніцы паварочваецца і высвечваецца самымі рознымі гранямі і асаблівасцямі. Трэба пагадзіцца з З. Драздовай, якая, аналізуючы тэтралогію У. Гніламёдава, падкрэслівае наступнае: «Чалавек даследуецца ў раманах пісьменніка... “у сувязі з жыццём народа ў цэлым, з яго гісторыяй у дадзены перыяд”. Раманісту цікавыя розныя пошукі і блуканні чалавека, дзейнасць яго свядомасці. Яму ўдалося паказаць “бязмежную разнастайнасць” чалавека, яго багатыя магчымасці, шматаблічнасць народжаных ім ідэй. Пісьменнік здолеў выказацца па надзённых пытаннях першай паловы ХХ ст., паказаць залежнасць чалавечага жыцця ад ідэй, палітычных тэорый і грамадскіх рухаў, паставіць праблему выбару» [3, с. 239].

Раманная хроніка У. Гніламёдава ўражвае шырынёй ахопу грамадска-сацыяльных працэсаў і ў той жа час увагай да прыватнай канкрэтыкі з’яў і фактаў народнага жыцця, праблема-тэматычным багаццем і разнастайнасцю зместу. Пісьменнік раскрыў асаблівасці вялікага беларускага нацыянальнага свету з цэнтрам у вёсцы Пруска, дзе ўсё прасякнута глыбіннай унутранай логікай і высокім сэнсатворным пачаткам, знаходзіцца ва ўзаемазвязанасці і ўзаемаабумоўленасці, функцыянуе ў адпаведнасці з даўно ўсталяванымі законамі, адвечнымі духоўна-сацыяльнымі традыцыямі і каштоўнасцямі беларускага народа.

Тут не толькі традыцыйныя карціны працоўных будняў і святаў беларусаў, але і адлюстраванне іх бежанства падчас Першай сусветнай вайны, жыцця ў Расіі, стасункаў і ўзаемадчыннасці з мясцовымі жыхарамі, цяжкіх ваенных катаклізмаў і г. д.

Тыповае для беларускага мастацкага эпасу хранікальна-падзейнае адлюстраванне рэчаіснасці спалучаецца ў У. Гніламёдава з філасофска-заглыбленым асэнсаваннем жыцця і чалавека, тонкімі лірычнымі замалёўкамі і відарысамі. У выніку з-пад пяра пісьменніка паўстае жывы летапіс часу, жывая гісторыя эпохі ва ўсёй яе дынаміцы складаных грамадска-сацыяльных супярэчнасцей і канфліктаў, змен і зрухаў.

Глыбокая праўдзівасць карцін і малюнкаў, тонкая пластыка выяўлення рэчаіснасці забяспечваюцца ў пісьменніка за кошт цеснага пера-

пляцення, з аднаго боку, рэалістычна-аб’ектывізаванага паказу з’яў, а з другога – індывідуальна-аўтарскага, эмацыянальна-пачуццёвага, суб’ектыўнага асэнсавання і інтэрпрэтацыі складанага жыццёвага матэрыялу. Адсюль, паводле справядлівай заўвагі В. Локун, і “поліфанізм яго прозы – як адзнака маштабнага светабачання і глыбіні пранікнення ў сутнасць быцця” (“Вайна як трагедыя народнага лёсу ў творчасці Уладзіміра Гніламёдава”).

Пісьменнік стварыў галерэю самабытных чалавечых характараў. Несумненна, вялікая ўдача празаіка – вобраз Лявона Кужалы. Ацэньваючы духоўна-сацыяльную місію галоўнага героя У. Гніламёдава, наша крытыка абгрунтавана паставіла яго ўпоравень з коласаўскім Міхалам і мележаўскім Васілём Дзятлам. Іх свядомасць базуецца на хрысціянска-рэлігійных традыцыях і каштоўнасцях. Яны сціплыя, сумленныя, справядлівыя, дабрадушныя, клапатлівыя, спагадлівыя. Іх вызначае любоў да жыцця, да людзей, да роднай зямелькі-карміцелькі. Герояў Я. Коласа, І. Мележа і У. Гніламёдава мала цікавяць грамадска-палітычныя працэсы, і Міхал, і Васіль Дзяцел, і Лявон Кужаль максімальна набліжаны да асноў народнага жыцця, можна сказаць, непасрэдна забяспечваюць гэтыя асновы. Яны мудрыя практычнасцю і дальнабачнасцю, ураўнаважаныя, памяркоўныя, спакойныя і ўпэўненыя, сканцэнтраваныя на зямлі і працы на ёй як сэнсе жыцця і працягу роду. “Нас выратуе працавітасць, – кажа Лявон Кужаль пра беларусаў, – мы ўмеем працаваць” [1, с. 137]. Варта заўважыць, што герой У. Гніламёдава не толькі руплівы, дбайны, паспяховы гаспадар – ён чула і клапатліва ставіцца да бацькоў, уважліва і добраразычліва – да сяцёр, Лявон шчыры, пяшчотны і надзейны муж і бацька.

Яркімі, пераканальнымі, каларытнымі, жывымі паўстаюць і іншыя персанажы: Фёкла, Андрэй Кляновік, Трахім, Кузёмка, Ілля Аляксандравіч, Таццянка Чудайкін... Яны розныя па ўзросце, схільнасцях і сімпатыях, выхаванні, маралі, поглядах на свет, жыццёвай філасофіі, сацыяльным статусе, душэўна-чалавечых якасцях і г. д.

Вось прыяцель Лявона – чалавек свету Андрэй Кляновік, бунтар, самаахвярны рэвалюцыянер, дарэшты аддадзены “чарадзейнай казцы аб камунізме”. “Мы вызвалім чалавека ад хвароб, – захоплена гаворыць ён Лявону, – палепшым яго прыроду, гатунак, і нават смерць прымусім адступіць! Не верыш? Мёртвых ажывім! Так, ажывім! Гэта будзе, калі хочаш, новая папуляцыя, новы, чысты, стэрыльны чалавек!” [1, с. 156]. Вядома, Кляновік не ўсведамляе ідэйных хібаў,

не разумее памылковасці свайго жыццёвага шляху. Наадварот, ён лічыць, што памыляюцца тыя, хто пакуль марудзіць, не салідарызуецца з рэвалюцыйным змаганнем, камуністычным рухам.

А гэта – непасрэдны сапернік Лявона прускавец Трахім, грубы, самаўпэўнены, высакамерны, у нечым падобны на мележаўскага Яўхіма. “*Праз колькі дзён сустрэў і Трахіма, – чытаем у пісьменніка. – Здаравей, як і быў. На галаве суконная фуражка з бліскучым брылём. На нагах дабрэнныя боты, са скрытам. Над жоўтымі вачыма навесалі густыя рудыя бровы, а рот закрывалі такія ж рудыя вусы. Загадаваў. Погляд цяжкі: зірне – быццам калоду табе на плечы ўзваліць*” [1, с. 89]. Многае ў паводзінах Трахіма разлічана на знешні эффект: ён усюды імкнецца звярнуць на сябе ўвагу, зрабіць уражанне, паказаць перавагу над іншымі.

Апісанні і характарыстыкі пісьменніка не проста, як прынята гаварыць, трапныя, а ярковыя, маляўнічыя, пластычныя, у многіх выпадках хлесткія і афарыстычныя. Вось як, да прыкладу, уражліва і запамінальна ён прэзентуе чытачу асобу расіяніна Таццянкi Чудайкіна: “*Апрануты ён быў у кароткі зіпунок са шматлікімі латкамі, а абуты ў лапці з аборами. На галаве – злінялая шапка, на нагах – старыя апоркі. У вачах – спакой і нейкая як бы бессэнсоўнасць*” [1, с. 123]. А калі мець на ўвазе, што гэта быў чалавек зусім малога росту ды яшчэ з маршчакаватым тварам, дык перад намi паўстае надзвычай каларытная і адметная натура.

Бясспрэчная заслуга У. Гніламёдава – аб’ёмны паказ пошукаў беларусам чалавечага шчасця ў эміграцыі, у Амерыцы. Патрапіўшы за акіян, Лявон Кужаль працуе мыйшчыкам вокнаў, ліфцёрам, ліцейшчыкам на заводах Форда, рыбаком на Вялікіх азёрах, у фермера Бузука ў Маршалтаўне. Ён з вялікай цікавасцю спазнае законы жыцця новай і dziўнай краіны, блізка знаёміцца з яе жыхарамі. Сярод яркіх вобразаў іншаземцаў найперш звяртае на сябе ўвагу каларытная асоба фермера Бузука, які моцна паўплываў на Лявона, на развіццё яго жыццёвых уяўленняў, кругагляду, працоўных навыкаў і г. д. Мы бачым, што містар Бузук з павагай адносіцца да справядлівай улады, законаў Амерыкі, з’яўляецца яе вялікім патрыётам, але заўсёды помніць пра нацыянальныя карані, украінскае паходжанне. Ён глыбока верыць у Бога, шмат і прадуктыўна працуе, актыўна цікавіцца грамадскімі працэсамі, палітыкай, дасягненнямі ў навуцы, механіцы і інш. Несумненна, пераканальным атрымаўся ў пісьменніка і вобраз негра Букера. На кожным кроку церпячы дыскрымінацыю, ён трагічна гіне падчас малацьбы пшаніцы на ферме Бузука.

Трэба сказаць, вялікае творчае дасягненне пісьменніка – паказаць разнастайнасць жыцця, яго стракатую і насычаную вобразна-чалавечую палітру. Пісьмо У. Гніламёдава палоніць чытача характэрнай сугестыўнасцю мастацкага мыслення, у якім густая рэчыўнасць рэалістычнага паказу жыцця і чалавека паўстае ў абрамленні тонкіх духоўна-псіхалагічных сентэнцый і рэфлексій, раскаванасць, нязмушанасць аўтарскага аповеду, пільная ўвага да прыроднага каларыту натуры вядуць да яркіх, насычаных малюнкаў. Пісьменнік валодае дарам лічанымі жывапісна-акварэльнымі штрыхамі стварыць жывую, стэрэаскапічную карціну, паўнакроўную ў сваёй адмысловай дыялектычнай субстанцыйнасці, дзе ёсць і адлюстраванне, і выяўленне, і аналіз, і ацэнка.

Нельга не звярнуць увагі на свабоду і раскаванасць мастацкага дыскурсу пісьменніка, у якім традыцыйная для беларускага эпасу запаволенасць, непаспешлівасць аўтарскага аповеду спалучаецца з вострымі сюжэтнымі сцэнамі і эпізодамі і ў цэлым дынамічным дзеяннем, зямальным сэнсарадам, непасрэднымі расказ-адлюстраванне перамяжоўваецца з дзённікавымі запісамі герояў, іх ліставаннем, матэрыяламі шматлікіх дакументаў, газетных вытрымак і інш.

Хроніка У. Гніламёдава скіравана да асэнсавання экзистэнцыйных праблем жыцця чалавека, сутнасці яго духоўна-сацыяльнай місіі на зямлі. Раскрываючы асаблівасці складанага і супярэчлівага перапляцення шматлікіх грамадска-гістарычных падзей чалавечых лёсаў на шляхах ХХ ст., пісьменнік глыбока выявіў асноватворныя прынцыпы і кампаненты філасофіі мыслення, нацыянальнай самасвядомасці беларусаў, іх менталітэту, беларускага народнага характару.

Раманная эпопея Уладзіміра Гніламёдава – гэта гімн роднай зямлі і яе народу, гімн духоўна-філасофскім традыцыям і каштоўнасцям беларусаў. Яна сведчыць пра вялікі ідэйна-эстэтычны патэнцыял айчыннай літаратуры, невычэрпныя магчымасці беларускага мастацкага слова.

Спіс літаратуры

1. **Гніламёдаў, У.** Расія : раман / У. Гніламёдаў. – Мінск : Харвест, 2007. – 672 с.
2. **Гніламёдаў, У.** Уліс з Прускі : раман / У. Гніламёдаў. – Мінск : Маст. літ., 2006. – 382 с.
3. **Драздова, З.** Новыя вехі беларускага гістарычнага рамана / З. Драздова // Уладзімір Гніламёдаў : “Заставацца сабой...” : зборнік артыкулаў. – Мінск : Выд-ва “Четыре четверти”, 2012. – С. 225 – 278.
4. **Мікуліч, М.** Максім Танк : На скразнях стагоддзя / М. Мікуліч. – Мінск : Маст. літ., 1999. – 254 с.
5. **Уласны архіў аўтара.**

СПОСАБЫ АРГАНІЗАЦЫІ ЭМАЦЫЯНАЛЬнай ПРАСТОРА ПАЭТЫЧНАГА ТЭКСТУ МАКСІМА ТАНКА

УДК 821.161.3'09-1'82.0

Уводзіцца ў літаратуразнаўчы інструментарый паняцце “эмацыянальная прастора”, вызначаюцца ўзроўні і спосабы яе арганізацыі ў паэтычным тэксце Максіма Танка.

Ключавыя словы: *эмацыянальная прастора, паэтычны тэкст, эматыўны канцэпт, эмацыянальная карціна свету, эмоцыя.*

The concept of “emotional space” is introduced in literary toolkit, the levels and the methods of its organization are defined in Maksim Tank’s poetic text.

Ідэйна-тэматычная зададзенасць твора вызначае “густату”, насычанасць эмоцыі, яе інтэрпрэтацыю і спецыфіку ўваходжання ў моўную плынь. А кантэкст мастацкага тэксту пераўтвараецца ў прастору разгортвання эмацыянальнага настрою аўтара, ці **эмацыянальную прастору мастацкага твора.**

Эмоцыя – гэта не разавы кампанент, эмоцыя ўваходзіць у *эмацыянальную прастору* паэтычнага твора і творчасць аўтара, у перапляценні з іншымі эмоцыямі перадае ў тэксце той або іншы эмацыянальны настрой і, больш за тое, прадвызначае сэнсавую скіраванасць аўтарскага настрою. У эмацыянальнай прасторы не толькі адлюстроўваецца, але і прадвызначаецца, не толькі канстатуецца, але і фарміруецца, не столькі тыпізуецца, колькі індывідуалізуецца тып мастацкага мыслення і свядомасці аўтара. Вызначэнне “эмацыянальная прастора мастацкага тэксту” – паняцце рода-відавое, якое можна ўключыць у аспекты літаратуразнаўчага аналізу эмоцый. *Эмацыянальная прастора* – гэта і нацыянальныя аспекты самараскрыцця аўтара праз эмоцыю, і эматыўнае сэнсавыяўленне слова, выказвання, вобраза, і індывідуальная рэакцыя на апісаная падзеі, і выражэнне імпульсіўных часовых перажыванняў, і ўтоеныя эмоцыі – што ў выніку і складае эматыўную карціну твора. У пэўным чынам “зараджанай” эмацыянальнай прасторы твора акрэсліваюцца свае канцэпты, падпарадкаваныя творчай задуме. У сукупнасці яны становяцца ядром эмацыянальнай карціны свету, якую імкнецца перадаць аўтар праз розныя эматыўныя мастацкія спосабы і сродкі. Чалавек стрыманы па тэмпераменце, без эмацыянальнага інтэлекту (паняцце псіхалогіі) не зможа нарадзіць яркі эмацыянальны твор – усё роўна шмат чаго ў ім будзе штучнага і ненатуральнага. Але варта помніць, што знешняе праяўленне эмоцый і эмацыянальны стан душы могуць не супадаць. Эмоцыя таксама

можа мець кансерватыўную прыроду, як і мысленне кансерватыўнага чалавека і пісьменніка, а можа мець і прагрэсіўную. Яна можа рухацца наперадзе твора, падцягваючы пад сябе ўспрыманне ўсяго тэксту. Напрыклад, у вершы “Тры песні” (1936):

*Эй, скрытачы з салаўінымі песнямі,
хлопцы,
дзяўчаты мае,
маладзіцы!*

*Трэба было б пра жыццё саламянае,
Трэба было б галасіста заліцца! [1, с. 94].*

Зачын твора ўтрымлівае ў сабе цэлы кангламерат супярэчлівых, нават супрацьлеглых эмоцый, якія кіруюць танальнасцю ўсяго твора. Калі звярнуцца да народнай творчасці, то вобраз “салаўінай песні” (дарэчы, вельмі папулярны ў творчасці Максіма Танка) атаясамліваецца не толькі з непаўторнасцю і ўнікальнасцю прыроднага свету, з маладосцю, радасцю, палётам мары і ціхім сумам, а вобраз птушкі асацыюецца з народным горам і няшчасцямі, калі салавей становіцца вестуном бяды. Гэтую шматаспектную вобразнасць выкарыстоўвае і М. Танк, яго “салаўіная песня” выступае “казкай ці былінаю / аб чорным крывавым загоне”. Палітычны рэжым несвабоды прадвызначае своеасаблівы эмацыянальны рэжым творчасці: эмоцыі рухаюцца па пэўнай траекторыі ў межах палярнай дыхатаміі *несвабода – вызваленне.*

Вобразы паэзіі, песні праходзяць праз усю творчасць паэта. Толькі ў першым томе Збору твораў у 13 тамах назва “Песня” ці слова *песня* ў складзе назвы сустракаецца двойчы, у 2-м томе – 8 разоў, у 3-м томе – двойчы, у 4-м томе – тройчы, у 5-м томе – двойчы, у 6-м – двойчы; а калі зрабіць сацыялагічны падлік усіх згадванняў слова *песня* ў паэтычных творах М. Танка, то колькасць дасягне лічбы тысяча – дзве тысячы паўтораў. Падобнае пастаянства ў адданасці М. Танка адной тэме адлюстроўвае “**хвалевую**” тэорыю вобраза, што пераносіцца ад зборніка да зборніка. Сутнасць тэорыі ў тым,

У № 11 змешчаны матэрыял “Эмоцыя, эмацыянальнасць, эматыўнасць у лінгвістыцы і літаратуразнаўстве” Святланы Калядкі.

што вобразная сістэма М. Танка развіваецца і змяняецца ў выглядзе распазнавальных мадэлей, у адну з якіх вобраз *песні* ўвайшоў стала і назаўсёды. *Песня* ў М. Танка атаясамліваецца як з *паэзіяй* у цэлым, так і з асобным *вершам*. Ён не проста ўжывае вобраз *песні* як вобраз, што займае яго думкі, а як той, які праходзіць праз яго свядомасць, па-рознаму інтэрпрэтуючыся, трансфармуючыся і катэгарызуючыся, утвараючы цэласную мадэль паэтычнай творчасці як сістэмы, якая не толькі ствараецца асобай, але і стварае асобу.

У дзённіках ад 18 мая 1954 г. М. Танк пісаў: “Як падобны ўсе нашы оды і гімны на малітвы! І вельмі ж яны крыклівыя. Шкада, што і крытыка наша ў ацэнцы гэтай паэзіі займае невыразную пазіцыю. Адзін выхад – разбірайся, чытач, сам. А разабрацца не так лёгка, бо часта ў нашых вершах можна знайсці замыславатыя рыфмы, рэдкія словы, дзівосныя вобразы, не хапае толькі спелай, арыгінальнай думкі, якая б у сэрцы выпраменьвала паэзію”. І такіх выказванняў пра паэзію ў дзённіках М. Танка, згодна з выдадзеным электронным падлікам, больш за 300. Лічба ўражае тым, што аўтар не проста занатоўвае думкі і развагі пра паэзію, а фарміруе і шліфуе ўласную сістэму-мадэль *паэт – паэзія*, папаўняючы яе новымі кампанентамі і выказваючы эмацыянальныя адносіны да працэсу творчасці, сярод якіх самакрытычныя незадавальненне і рэфлексія займаюць дамінантныя пазіцыі. Эмацыянальная патрабавальнасць да сябе як паэта ўзмацняецца, насычаецца з гадамі рознымі нюансамі – і псіхалагічнай раскаванасцю, і філасофскай паглыбленасцю, і пашырэннем кругагляду (у вялікай ступені пасля розных паездак па краінах свету), і інфармацыйнай дасведчанасцю (асабліва літаратурнай начытанасцю), і мастакоўскім сталеннем, і г. д. Хвалі ацэнкі і пераацэнкі зробленага “накатваюць” на М. Танка з пастаяннай перыядычнасцю і паўстаюць у вершах як вынік адноўленай інтэрпрэтацыі свайго “я” ў свеце паэзіі.

“Арыгінальная думка”, згодна з развагамі М. Танка, – гэта і ёсць крытэрыі сапраўднай паэзіі, здольнай узрушыць сэрца чытача; гэта той самы свежы павеў ветру паэзіі, які адзін можа сцэмантаваць надоўга сувязь *паэт – тэкст – чытач*. Мадэль *паэт – паэзія* будавалася М. Танкам і на ўстойлівых догмах сацрэалізму, і на стандартных закліках літаратурных пленумаў, з’ездаў пісьменнікаў, партыйных з’ездаў, і на ідэалагічных устаноўках застойнага перыяду – і пры ўсім гэтым ён здолеў падняцца над рэгламентам часу і гісторыі ХХ ст. і застацца для наступных пакаленняў паэтам-наватарам, паэ-

там-першапраходцам, паэтам-мысляром. Таму што не страчваў кантакту з сапраўднай паэзіяй, хоць і прыдзірліва ацэньваў свае набыткі ў перадапошні год жыцця ў дзённіках ад 6 лістапада 1994 г.: “Губляю кантакт з сапраўднай паэзіяй. Адчуваю, што яна – побач, але дзе? Традыцыйныя тэмы вытантаны рознымі буйваламі. Трэба пачакаць, пакуль уляжацца пыл. Адводжу душу на *песнях Дантэ*”. І мадэляванне верша М. Танкам падлягае карпатліваму вывучэнню.

Вострую эмацыянальную рэакцыю паэта на грамадскія працэсы таго часу адчуваем у вершах давераснёўскага перыяду. А таму эмацыянальная прастора яго твораў пранізана болей тысяч прыгнечаных, крыкам тысяч тых, хто страціў родных і блізкіх, горам матак, якія не дачакаліся сыноў з рэвалюцыйных барыкад і выступленняў. Канцэпт *песня* нібы расслоніваецца на некалькі пластоў, што нябачнымі шляхамі пераходзяць адзін у аднаго. Даваенная *песня* М. Танка крывавіць ранами вызваленцаў Радзімы ад панскага ярма, яна – чырвоная колера. *Песня* паўздзейнічала на рэканфігурацыю эмацыянальнага вопыту паэта ў ваенны час, а потым і ў пасляваенны. У 1930-я гг. канцэпт *песня* звязаны з аўтарскай ідэяй вызвалення Заходняй Беларусі ад панскай Польшчы. Зварот у мінулае прыводзіць да аднаго і таго ж тыпу эмацыянальна негатыўнага ўспрымання рэчаіснасці праз “звон кайданоў”: “А *іншых сам не знаю, дзе шукаць. / Аклікну *песняй* – і ў адказ заўсёды / Прыглушаны звон кайданоў чуваць...*” [1, с. 93]. Эмацыянальны фон ідэйнага выражэння твора падпарадкаецца дэтэрмінізму атрымання свабоды.

Канцэпты фарміруюцца таксама ў свядомасці чалавека таксама ў выніку ўспрымання навакольнага свету непасрэдна органамі пачуццяў. “Канцэпты не ізаляваны адзін ад аднаго, яны ўзаемадзейнічаюць, перакрываюцца і ствараюць канцэптасферу, якая мае складаную арганізацыю і якая адлюстроўвае веды калектыўнай свядомасці пра свет” [2, с. 43]. Успрыманне свету і прадметаў у ім адбываецца ў выглядзе цэласных вобразаў. Многія канцэпты першапачаткова ўзнікаюць на прадметна-вобразным грунце, як пэўны вобраз прадмета ці з’явы. Потым дадзены вобраз становіцца прадметам каданання, знакам, які набывае сэнсавыя адносіны з іншымі вобразамі адной сістэмы, потым іншых сістэм. У выніку канцэпты набываюць якасці базавых адзінак культуры, “гэта нібы згусткі культурнага асяроддзя ў свядомасці чалавека” (Ю. Лотман); канцэпт – гэта і асноўная адзінка кагнітыўнай сферы чалавека.

Яны ўжо не проста ўніверсаліі, агульныя якасці прадметнага свету, а духоўныя сутнасці,

здольныя забяспечыць сувязь паміж рознымі ўзроўнямі мастацкага тэксту і творамі аднаго аўтара. Больш за тое, канцэпты – элементы духоўнай культуры аўтара, ім надаецца роля стваральнікаў эмацыянальнай карціны свету ў мастацкім творы і творчасці пісьменніка. *Любоў, вера, смерць і бяссмерце, дабро і зло, праўда і падман* ды іншыя канцэпты не толькі набываюць у творах глыбокае аксіялагічнае напаўненне, але і раскрываюцца праз свае спосабы эмацыянальнага адлюстравання, якія ў сукупнасці і напаўняюць эмацыянальную прастору паэтычнага твора ці ўсёй творчасці пісьменніка.

У асобных працах, напрыклад у дачыненні да прозы, даследчыкі разглядаюць эматыўныя сэнсы, якія ўключаны ў структуру вобраза персанажа, і падзяляюць іх на фразавыя, фрагментныя і агульнатэкставыя. Падобны трансфармацыйны рад дапамагае вылучыць дзве разнавіднасці сэнсаў: *эматыўныя сэнсы*, уключаныя ў *структуру вобраза персанажа*, і *эматыўныя сэнсы*, уключаныя ў *структуру вобраза аўтара*. У дачыненні да паэтычнага вобраза падобная класіфікацыя працаваць будзе не заўсёды. Пры наяўнасці дыстанцыявання паміж вобразамі аўтара і лірычнага героя ў паэтычным творы мы можам падзяліць і эматыўныя канцэпты на дзве сферы, якія характарызуюць розныя падузроўні плану зместу. Аднак пры супадзенні вобразаў аўтара і лірычнага героя канцэпт набывае ўніверсальны характар, які мае адначасова дачыненне да розных узроўняў мастацкага тэксту.

Безумоўна, у стварэнні эматыўных канцэптаў удзельнічаюць, з аднаго боку, эматывы, якія мастацкімі сродкамі называюць пачуцці і эмоцыі, а з другога боку – эматывы, якія самі выражаюць эмоцыі і эмацыянальныя імпульсы. Аднак і сёння складана вызначыць крытэрыі падзелу эмоцый і пачуццяў. Існуе мноства падыходаў да іх размежавання, але важным аргументам у псіхолагаў выступае тое, што пачуцці звязаны з інтэлектам чалавека ў большай ступені, чым эмоцыі. Дыфузнасць межаў у вызначэннях псіхолагаў прадвызначыла з'яўленне такой дыфузнасці і ў лінгвістыцы, і ў літаратуразнаўстве. Нам больш імпануе характарыстыка *эмоцый як рэакцыі*, а пачуцця як *формы адлюстравання, спосабу ацэнкі*, аднак эмоцыя не пазбаўлена, безумоўна, ацэначнасці, а ацэначнасць эмацыянальная і пачуццёвая – гэта два фокусы адной з'явы.

Можна выявіць і апісаць у кожнага аўтара вобразныя *каштоўнасныя, ацэначныя, сімвалічныя, экспрэсіўныя* і іншыя прыкметы эматыўных канцэптаў.

Эмацыянальны канцэпт – складанае структура-сэнсавое ўтварэнне, якое базіруецца на

паняццёвай аснове мастацкага слова, эмацыянальная характарыстыка прырошчваецца да яго ў якасці сэнсаўтваральнай канатацыі. Канцэпт уключае ў сябе, акрамя паняцця, вобраз і ацэнку, што ажыўляюць у свядомасці чытача пэўныя алюзіі на ўстаялую эмацыянальную інтэрпрэтацыю вобраза. У працэсе рэфлексіі, напрыклад, аўтар можа замяніць аднапярэдаквыя прадметы, якія выклікаюць у яго пэўныя асацыяцыі, знакамі і сімваламі, што шыфруюць канкрэтныя рэаліі быцця. Пры гэтым эмоцыі, якімі суправаджаецца акт творчасці, могуць падкрэсліваць пэўнае стаўленне аўтара да створаных вобразаў, а могуць, наадварот, нівеліраваць яго, рабіць размытым і няўлоўным. Рацыянальнае і эмацыянальнае ў канцэпце непадзельныя, паняцці, уяўленні, ацэнкі, перажыванні, міфалагемы і іншае складаюць адзіную канцэптэвальную прастору, дзе эмацыянальныя знакі / сімвалы / канструкты працуюць на перадачу сэнсу і формы твора і ўздзейнічаюць на стварэнне мастацкай карціны свету. Сёння ў навуковых даследаваннях, у першую чаргу лінгвістычных, падкрэсліваецца тэза, што канцэпты могуць не толькі канстатаваць эмоцыі аўтара, але і самі мець эмацыянальную прыроду. Палажэнні пра эмацыянальны змест канцэпту і эмацыянальную прыроду ўнутранай формы знака дапамагаюць даследчыкам разглядаць *эматыўнасць у якасці сродку інтэрпрэтацыі сэнсу і вобраза, і тэксту ў цэлым*.

Эматыўныя канцэпты знаходзяць выяўленне і на ўзроўні мовы, і на ўзроўні зместу твора.

Такім чынам, у паэтычным тэксце разглядаць эмоцыі можна з некалькіх ракурсаў: 1) адлюстраванне эмоцый як псіхічных перажыванняў, якія ў сукупнасці складаюць *эмацыянальную карціну свету*; 2) адлюстраванне эмоцый, паддзеных праз эмацыянальныя канцэпты, якія ў выніку прадвызначаюць *канцэптасферу твора або творчасці* аўтара; 3) адлюстраванне эмоцый як сэнсаўтваральных кампанентаў вобразнага ўвасаблення, што запаўняюць *эмацыянальную прастору* мастацкага твора.

Спіс літаратуры

1. **Танк, М.** Збор твораў : у 13 т. / М. Танк. – Мінск : Беларус. навука, 2006. – Т. 1 : Паэзія (1930 – 1939). – 374 с.
2. **Мерзлякова, А. Х.** Типы семантического варьирования прилагательных поля “Восприятие” (на материале английского, русского и французского языков) / А. Х. Мерзлякова. – М. : Едиториал УРСС, 2003. – 352 с.

Святлана КАЛЯДКА,
кандыдат філалагічных навук.

“ПАЗАВІ МЯНЕ, БОЖА!”

ТРАЕКТОРЫЯ РУХУ ДУШЫ-ГЕРАІНІ Ў ПАЭЗІІ ГАЛІНЫ ТВАРАНОВІЧ

Пакутна і радасна
шукаю штодня адказ
на адведзеным мне кавалку свету.

Галіна Тварановіч.

Асэнсаванне біблейскіх заповедзяў, зварот да Усявышняга сярод жыццёвага тлуму – з’ява до-сыць паказальная для духоўных пошукаў сучас-ных аўтараў. Зварот да Боскага быў заўсёдным імкненнем спасцігнуць вялікую тайну і вялікі сэнс. У 90-я гг. XX ст. беларускі навукоўца Алесь Яскевіч выказаў слушную думку: “Сумоўе з ду-хоўнай паэзіяй – вялікая праца душы, нешта з яе даляглядаў застанеца, можа, з першага разу неспасцігнутым. Ды адметнасць яе ў тым, што духоўная крыніца, вабячы скрозлівай – праз сусветы – тайнай, ніколі не адштурхне, а **зарадзіць сваёй вялікай энергіяй** горняга, **да яе за-хочацца, перадыхнуўшы, вярнуцца** (тут і да-лей вылучана намі. – А. С.)” [7, с. 81].

Так, ужо на працягу амаль трыццаці гадоў адорвае багавейнай энергіяй шчымлівых рад-коў, сагравае і асвятляе шлях чытачоў духоўная паэзія Галіны Тварановіч. Крытыка справядліва лічыць, што ў паэзію Г. Тварановіч чытач ува-ходзіць, быццам у Храм. Сапраўды, у вершы па-этэсы трэба ўчытвацца, каб спазнаць свет і сябе ў свеце, каб перажыць адкрыццё несумненна-іс-ціннага, найістотнейшага. Паэтэса давярае чы-тачу, таму шчыра з ім:

Ёсць людзі,
у якіх уваходзіш,
быццам у храмы...
Дзе льецца святло
і прарастае
увачавідкі
зямля ў Неба... [4, с. 119].

Зварот да біблейскіх высноў – матыў закана-мерны, “выпакутаваны” ў паэзіі Г. Тварановіч. У пэўным сэнсе яе вершаваныя споведзі – гэта любоў да жыцця ў шматгранным абліччы, вяртан-не да заветных пачаткаў быцця. Кожны прыхо-дзіць да Бога па-свойму. Філософ срэбранага веку С. Франк сцвярджаў, што “шуканне Бога ёсць ужо дзеянне Бога ў чалавечай душы” [5, с. 56].

Разважаючы пра паэтычныя пошукі Г. Твара-новіч, А. Яскевіч слушна назваў вершы “суцель-ным сфінксам” “па сваёй сцісла афарыстычнай і зусім някідкай форме”, бо ў іх “месцяца цэ-лыя філасофіі абноўленага жыццясцвярджен-

ня” [7, с. 79]. А пачынаецца філасофія, зразуме-ла, са **шляху**. Г. Тварановіч **не толькі спавядае хрысціянскія ісціны, але і шукае → намацвае → спраўджвае ўласна абраны шлях** праз шмат-лікія матывы: матыў пакуты і цярдзення, матыў ціхамірнасці і пакоры; матыў пакаяння і мален-ня; матыў удзячнасці і любові; матыў веры і веч-насці. Нельга не адзначыць, што паэзія Галіны Тварановіч надзвычай суперажывальная: яна спакушае чытача самога прайсці ўсе ступені са-маабнаўлення, самаўзрастання (ад прасвятлен-ня да скрухі). Праз усвядомлены асабісты вы-бар гераіня-душа “ў кожным сваім дні” выгля-дае “зьялены атожылак вечнасці”; моліцца, “каб даць голас знямоглай душы / і наталіць смагу на вечным...” [4, с. 25]; маленне называе “адзінай жывой кропляй, / якая прагне Адказу” [1, с. 16]; просіць Бога навучыць “быць удзячнаю”, даць “сілы на добрае” [1, с. 8] і просіць Хрыста дара-ваць усім “няверным, нямоглым” “за бясконцасць пакуты Твае...” [1, с. 26]. Гераіня-душа называе цярдзенне “існым цудам”, бо “ўсё існае нараджа-ецца ў пакуце” [1, с. 20], свае паслушэнства, па-кору – “крынічным вольным шляхам” [1, с. 24]. Далейшы шлях-выбаўленне гераіні-душы – гэта “светлы шлях, дзе ўладарыць Існасць” [4, с. 97].

Такая, са слоў аўтаркі, “траекторыя руху душы”, “псіхаграма” духоўна-душэўнага ўзыхо-джання-ўзлёту з вышыні больш як чвэрці ста-годдзя – праз уласнае самапазнанне.

Шлях самапазнання – гэта і найкаштоўнейшы вопыт гераіні-душы, пакутлівае разуменне ёю Любасці. Паэтэса “нільнуе сваю душу”, пражывае кожны “святочны дзень душы” альбо, як сама прызнаецца, углядаецца “ў глыб свае душы”.

Шлях ад самага пачатку – кволы, апірышчам для Душы мае стаць Дух, які “абуджаны ў па-куце, / пакутай нараджае сябе далей” [4, с. 45]. Яшчэ ў першым зборніку “Ускраек тысячагод-дзя” (1996) аўтарка распачна прызнаецца:

Між тым –
доўжыцца шлях.
Блукаю.
Абмінае прамень
сцежку маю.
Не ўмею ц я р п е ц ь [4, с. 86].

“Крыжа засень” – пакутна-свядомае вяртанне ў Храм заблуднай душы, якая “абпаленая і перасохлая / у ілжывай бясконцасці / тлумнага дня” [4, с. 6]. Гэта анёл шэпча-падказвае душы: “Цішэй шукай дзверы – / у с я б е” [4, с. 88]. Пакута, памножаная на цярпенне (ці названая “цярністай пакутай”), і нараджае жаданую штодзённую “ціхую” лагоду, здольную “пачаць і завершыць справу, / усміхнуцца дзіцяці, / зялёнаму дрэву і кветцы” [1, с. 70].

Гэткая лагода расцэньваецца як **цуд**: “цуд маіце цярпенне” [1, с. 73]. Шлях узбагачаецца новым сэнсам: “сэнс Шляху – / цярпенню ўзнагарода” [4, с. 100].

Душа – бадай, галоўная, “выбаленая” гераіня ўсёй духоўнай паэзіі Г. Тварановіч. Душа – самае галоўнае, што ёсць у кожнага чалавека. І менавіта **шуканне сябе, пазнанне сябе праз душэўныя выпрабаванні** (адчай, горыч, скруху, распач, трывогу, пакуту, зміранне, цярпенне, узвышэнне, радасць, задавальненне і інш.) выяўляе асобу паэтэсы як духоўна моцную. Гераіня-душа ўладарыць, пануе: яшчэ ў першым зборнічку “Ускраек тысячагоддзя” (1996) паняціі *дух, душа* згадваюцца каля 37 разоў, фактычна ўпоравень з паняццямі (самавыяўленнямі душы) *самота, сум, скруха, журба, туга, адчай, распач, пакута* (39 разоў) і *шукаю, шлях* (25 разоў). Таму нельга не пагадзіцца са справядлівым назіраннем беластоцкага паэта, старшыні Беларускага літаратурнага аб’яднання “Белавежа” Яна Чыквіна адносна абранага шляху паэтэсы: “Шлях, па якім ідзе ў сваёй духоўнай паэзіі Галіна Тварановіч, гэта шлях самапазнання і самавыяўлення душы, уыходжанне яе на новыя паверхі, выхад у нязведаныя расхінутыя далі, паглыбленне ў тайны тэадэцыі. Гэта шлях адчування і прадчування бясконцага палёту чалавечага духу, які вершыцца ўнутрана праз пакутную перамену над сабою ў кожным верніку...” [6, с. 107 – 108]. Невыпадкова сам паэт і літаратуразнаўца Я. Чыквін назаве ўсе чатыры паэтычныя зборнікі Г. Тварановіч (“Ускраек тысячагоддзя”, 1996; “Верасы Дараганавы”, 2000; “Чацвёртая стража”, 2004; “Бурштынавы яблык”, 2010) “кнігамі прызнанняў абуджанай да жыцця душы (а душа можа быць абуджанай толькі ў рэлігійнай прасторы)... кнігамі споведзі вызваленай душы” [6, с. 107].

Паэзія Г. Тварановіч надзвычай жыццесцвярджальная. Лірычная гераіня ўспрымае жыццё як найвялікшы Дар, любоў ад Бога і да Бога. Выток гэтага – у верасовым Дараганаве, дзе расце шпышына з “кветам і цярном”, дзе выпявала “зялёная галінка душы”, каб стаць “зялёным Дрэвам жыцця” [4, с. 25] і прарасці ў “зялёным атожылку Вечнасці”. Пра Вечнасць згадваецца досыць часта. Бо вечныя і “студня маленства”, і “хата з бярвенцаў” [4, с. 99]. Бо Дараганавы – “маё адзінае сонца”, “маё

відушчае свяціла” [1, с. 96, 97]. У кнізе “Верасы Дараганавы” (2000) адметны шлях шукання сябе праз заўсёдную маміну прысутнасць, праз прызнанне сваёй распачнай бездапаможнасці і незабыўную памяць пра самага дарагога чалавека: “Маміны кветкі маме нашы. / З мамінай чашы слязу пію” [1, с. 112]. Ад “маміных градаў” (“Маміны грады шчыра вяду” [1, с. 112]) – да ўласных, спакутавана-збалельных “градаў жыцця...” [1, с. 93].

Такі цярністы шлях асвятляецца і асвячаецца заступніцтвам і ласкавай апекай Усявышняга. Сваё прызванне паэтэсы ўсведамляе як *Гасподнюю Волю*. Яшчэ ў 1980-я гг. лірычная гераіня паэзіі Г. Тварановіч мела патрэбу ў заўсёднай духоўнай прысутнасці Бога, які “ўглядаецца ў абрысы мае душы” [4, с. 14], без якога “вусцішна, сцюдзёна”:

Маўчанне Госпада –
я заблудзілася...

.....
Пазаві мяне,
Божа! [4, с. 14].

У апошнім па часе напісання зборніку “Бурштынавы яблык” (2010) лірычная гераіня запэўнівае, што “міласэрны і доўгацярылівы Пакутнік” [1, с. 17], “самы светлы ў Сусвеце Чалавек” [4, с. 34] “клапатліва аглядае лампаду / майго быцця” [1, с. 20]. Яна – “шчаслівая! / даверлівае дзіця / ля ног / Бацькі-Бога” [3, с. 7], *Адзінага, Збавіцеля, Усёмагутнага Тварца, Госпада, Айца Нябеснага, Неспазнавальнага, Усяіснага*. Менавіта таму:

Ісус –
Айчына.
Горнай мары –
жальба і надзея... [4, с. 12].

Магутны дух, цярпімасць і ціхамірнасць дапамагаюць паэтэсе ўспрыняць і ўзнавіць адвечныя ісціны. Хоць, зразумела, нябесная мудрасць цяжка, пакутна паддаецца пазнанню. Найперш гэта **пазнанне я-сябе**, гаворка пра я-сябе і бліжняга. Таму паэзія Г. Тварановіч саткана з мноства ўнутраных супярэчнасцяў, шуканняў я-сябе:

Пекла й рай,
дабро й зло,
цёмра й святло –
усё гэта я... [4, с. 78]

Ці маю права
іных пазнаваць праз сябе?
варагуюць ува мне любоў і нянавісць.
Што пераможа?! [1, с. 184].

Менавіта праз такое напорыстае, надзвычай складанае духоўнае супрацьстаянне гераіня-душа шукае, як “вызваліць Існае”, якое “нараджаецца ў пакуце” [1, с. 20].

Хрысціянска-рэлігійная духоўнасць паэтэсы выяўляецца праз вельмі інтымны, асабісты дыялог з Богам, а найчасцей – маналог з сабою, а дакладней – са сваёй душою. Гераіня-душа ў “даверлівай мальбе”, “у журбе, ціхмянай, светлай...” [1, с. 77] увасабляецца ў “вялікую птушку”, якая сягае да аблокаў, “у высокае неба Айчыны”, да сонца. Гераіня-душа “летуценіць” над “крыжамі залатымі” з “раскрыленымі рукамі” святога, збалелага “Храма над Нямігай”, каб пачуць “светлую вестку”, што “вераю моціцца шлях” [3, с. 24] – “шлях трываць далей” [3, с. 5].

Покліч духоўнай паэзіі Галіны Тварановіч, хвалебна-ўдзячнай і малітоўна-пакаяльнай, – у дабратворным дыялогу з чытачом, “бліжнім”; у дары шукаць і адчуваць прыгажосць жыцця як найбольшага Бога дарунку.

Спіс літаратуры

1. Тварановіч, Г. Бурштынавы яблык / Г. Тварановіч. – Беласток : БЛА “Белавежа”, 2010. – 191 с.
2. Тварановіч, Г. Верасы Дараганавы / Г. Тварановіч. – Мінск : Маст. літ., 2000. – 111 с.
3. Тварановіч, Г. Чацвёртая стража / Г. Тварановіч. – Беласток : БЛА “Белавежа”, 2004. – 60 с.
4. Тварановіч-Сеўрук, Г. Ускраек тысячагоддзя / Г. Тварановіч-Сеўрук. – Мінск : Маст. літ., 1996. – 143 с.
5. Франк, С. Смысл жизни / С. Франк // Вопросы философии. – 1990. – № 6.
6. Чыквін, Я. Ідэя. Вобраз. Інтэрпрэтацыя / Я. Чыквін. – Беласток : БЛА “Белавежа”, 2014. – 166 с.
7. Яскевіч, А. С. Біблейскі пераклад. Аб духоўнай паэзіі / А. С. Яскевіч. – Мінск : Царкоўнае слова, 1998. – 87 с.

Аліна САБУЦЬ,

кандыдат філалагічных навук, дацэнт.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

КАЛЯНДАР ПАМЯТНЫХ ДАТАЎ І ЮБІЛЕЙНЫХ ДЗЁН на 2016 год

ЛЮТЫ

1 лютага – 205 гадоў з дня нараджэння Рамуальда Зянькевіча (1811 – 1868), фалькларыста, этнографа, педагога

105 гадоў з дня нараджэння Рыгора Хацкевіча (1911 – 1979), паэта

100 гадоў з дня нараджэння Канстанціна Саломкі (1916 – 1990), майстра дэкаратыўна-ўжыткавага мастацтва

80 гадоў з дня нараджэння Браніслава Баева (1936 – 1996), акцёра, заслужанага артыста Беларусі

70 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Ліўшыца, літаратуразнаўцы, публіцыста, педагога, гісторыка, этнографа. 3 2007 г. жыве ў Ізраілі

2 лютага – 110 гадоў з дня нараджэння Міхаіла Пржыбыткі (1906 – 1973), дзеяча тэатра, заслужанага дзеяча культуры Беларусі

4 лютага – 150 гадоў з дня нараджэння Вацлава Анчыца (1866 – 1938), польскага гісторыка, грамадскага дзеяча, выдаўца твораў Францішка Багушэвіча

5 лютага – 100 гадоў з дня нараджэння Валянціны Пашкевіч (1916 – 2004), педагога, лексікографа. Жыла ў Канадзе (Таронта)

6 лютага – 110 гадоў з дня нараджэння Антона Згіроўскага (1906 – 1937), акцёра, заслужанага артыста Беларусі

60 гадоў з дня нараджэння Сяргея Стальмашонка, мастака

7 лютага – 470 гадоў з дня нараджэння Фёдара Еўлашоўскага (Еўлашэўскага; 1546 – 1-я палова 1619), грамадскага дзеяча, пісьменніка

135 гадоў з дня нараджэння Рамуальда Зямкевіча (1881 – 1943 або 1944), дзеяча нацыянальнага адраджэння, публіцыста, гісторыка, перакладчыка

115 гадоў з дня нараджэння Веры Пола (1901 – 1989), актрысы, народнай артысткі Беларусі

105 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Ляўданскага (1911 – 1973), пісьменніка, перакладчыка

90 гадоў з дня нараджэння Анатоля Фядосіка (1926 – 2005), фалькларыста, крытыка, заслужанага дзеяча навукі Беларусі

75 гадоў з дня нараджэння Галіны Гаравой (1941 – 2001), скульптара

8 лютага – 190 гадоў з дня нараджэння Аляксандра Валіцкага (1826 – 1893), літаратара, музычнага крытыка

95 гадоў з дня нараджэння Івана Мележа (1921 – 1976), народнага пісьменніка Беларусі

9 лютага – 70 гадоў з дня нараджэння Эдуарда Зарыцкага, кампазітара, заслужанага дзеяча мастацтваў Беларусі, народнага артыста Беларусі

10 лютага – 70 гадоў з дня нараджэння Расціслава Бузука, тэатразнаўцы

12 лютага – 75 гадоў з дня нараджэння Міхаіла Дрынеўскага, харавага дырыжора, заслужанага дзеяча мастацтваў Беларусі

75 гадоў з дня нараджэння Юрыя Міроненкі (1941 – 1979), рэжысёра

13 лютага – 210 гадоў з дня нараджэння Юліяна Корсака (1806 – 1885), польскамоўнага паэта, перакладчыка

70 гадоў з дня нараджэння Маргарыты Ізворскай-Елізар’евай, рэжысёра оперы, заслужанага дзеяча мастацтваў Беларусі

14 лютага – 110 гадоў з дня нараджэння Мікалая Улашчыка (1906 – 1986), гісторыка, археографа, празаіка, перакладчыка

80 гадоў з дня нараджэння Яўгена Бусла, мастака, заслужанага дзеяча мастацтваў Беларусі

75 гадоў з дня нараджэння Юрыя Цвяткова (1941 – 2011), кінарэжысёра, заслужанага дзеяча мастацтваў Беларусі

75 гадоў з дня нараджэння Марыі Шаўлоўскай, літаратуразнаўцы, крытыка

60 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Ягоўдзіка (сапр. Ягаўдзік), празаіка, драматурга

15 лютага – 110 гадоў з дня нараджэння Валяр’яна Каліноўскага (1896 – 1941), спевака, заслужанага артыста Беларусі

110 гадоў з дня нараджэння Захара Біралы (1906 – 1993), паэта, сатырыка, гумарыста

75 гадоў з дня нараджэння Яўгена Дашкова, беларускага і расійскага акцёра, заслужанага артыста Беларусі

16 лютага – 80 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Пракоф’ева, мастака

Заканчэнне на с. 35.

АДЛЮСТРАВАННЕ ГЕНДАРНЫХ СТЭРЭАТЫПАЎ У СУЧАСНАЙ ДЗІЦЯЧАЙ ЛІТАРАТУРЫ

УДК 821.161.09

У артыкуле даследуецца характар адлюстравання гендарных стэрэатыпаў у сучаснай дзіцячай літаратуры на прыкладзе твораў, размешчаных у хрэстаматыях, прызначаных для дзяцей дашкольнага і малодшага школьнага ўзросту. Для выяўлення адпаведных стэрэатыпаў былі вызначаны жаночыя і мужчынскія вобразы ў творах, сфера іх дзейнасці, дамінантныя рысы.

Ключавыя словы: *гендарны стэрэатып, маскуліннасць, феміннасць, гендарная маркіроўка.*

We search the reflection of gender stereotypes in contemporary children's literature with the examples of works located in anthologies for preschool and early school age. Male and female images in the works, the scope of their activities, the dominant features were studied with the purpose of identifying the relevant stereotypes.

Літаратура – адна з крыніц спазнання свету, фактар фарміравання светапогляду. Сёння бацькі па-ранейшаму чытаюць дзецям уголас, а гэта значыць, уплыў літаратуры на развіццё дзіцяці застаецца актуальным. Менавіта ў раннім дзяцінстве фарміруецца гендарная канстанта, якая да сямі гадоў усталёўваецца, падмацоўваючыся поларолевымі стэрэатыпамі. Апошнія шырока адлюстраваны ў дзіцячай літаратуры, асабліва ў народных казках. Нездарма некаторыя псіхалагічныя тэсты грунтуюцца на ідэнтыфікацыі з тым ці іншым казачным персанажам. Народныя казкі адлюстроўваюць традыцыйны патрыярхальны ўклад, калі мужчына выконвае актыўную ролю, а жанчына часта знаходзіцца ў якасці ахвяры. Але час мяняецца, разам з ім мяняюцца і акцэнты ў гендарнай палітыцы.

Вызначэнне гендарных стэрэатыпаў у дзіцячай літаратуры дапамагае зразумець, якая мадэль суіснавання мужчыны і жанчыны тыповая для грамадства, дзе літаратура ствараецца. «Гендарныя стэрэатыпы – сацыяльна сканструяваныя катэгорыі “маскуліннасці” і “феміннасці”, якія пацвярджаюцца рознымі ў залежнасці ад полу паводзінамі, падтрымліваюцца псіхалагічнымі патрэбамі чалавека паводзіць сябе ў сацыяльна тыповай манеры і адчуваць сваю цэласнасць і несупярэчлівасць» [1, с. 129]. Вельмі часта ў выхаванні дзіцяці дарослыя выкарыстоўваюць гендарныя стэрэатыпы, фарміруючы тым самым погляды на пэўную мадэль паводзінаў мужчыны і жанчыны. Так, напрыклад, для мужчыны важна быць смелым і актыўным, не выяўляць занадта свае пачуцці, для жанчыны – быць добрай гаспадыняй, памочніцай. Аднак празмернае насаджэнне гендарных стэрэатыпаў, як і ўвогуле любых стэрэатыпаў, часта вядзе да таго, што людзі, якія не адпавядаюць агульнапрынятым стандартам, становяцца адкідамі грамадства. Таму важна захоўваць своеасаб-

лівую гармонію паміж тыповымі ўяўленнямі людзей і магчымасцю захоўваць індывідуальнасць незалежна ад такіх уяўленняў. Наша задача – на прыкладзе сучасных дзіцячых чытанак і хрэстаматыі даследаваць характар гендарных стэрэатыпаў у сучаснай дзіцячай літаратуры. У якасці даследаванага матэрыялу былі ўзяты наступныя зборнікі:

1) Крынічка: Чытанка для дашкольнага і малодшага школьнага ўзросту [2];

2) Вяселька: Вершы, апавяданні, казкі, п’есы, песні [3];

3) Крынічка: Хрэстаматыя для дзяцей малодшага школьнага ўзросту [4].

Усе тры кнігі арыентаваны на дзяцей дашкольнага і малодшага школьнага ўзросту. Былі прааналізаваны 574 творы. Галоўны аб’ект даследавання – жаночыя і мужчынскія вобразы і іх характарыстыка (сфера іх дзейнасці, дамінантныя якасці). Трэба адзначыць, што персанажы-жывёлы, нават з’яўляючыся носбітамі таго ці іншага гендарнага стэрэатыпу, не разглядаліся ў якасці вобразаў з гендарнай маркіроўкай. Жывёлы, надзеленыя чалавечымі рысамі, асабліва ў казках, атаясамліваюцца з канкрэтнымі традыцыйнымі характарамі, таму не адлюстроўваюць мужчынскі ці жаночы тып паводзінаў. Вялікая колькасць твораў у чытанках прысвечана апісанню прыроды. Такія тэксты таксама не маюць гендарнай маркіроўкі. Менавіта з гэтай прычыны ў 226 творах вызначыць гендарную прыналежнасць герояў было немагчыма.

У зборніках прапанавана 372 вершы, 192 празаічныя творы, 10 п’ес. Найчасцей у творах дзіцячай літаратуры дзейнічаюць героі мужчынскага полу. Аднак у вялікай колькасці твораў вызначаны персанажы абодвух палоў. Прычым у вершаваных творах вобразаў жанчын больш, чым у празаічных. Цікавыя суадносіны вобразаў маці і бацькі. Пэўная група вершаў прысвечана менавіта маці. У такіх тво-

рах усхваляецца роля маці, тым самым падкрэсліваецца асноўнае прызначэнне жанчыны. Аднак пры гэтым у прازیчных творах побач з дзіцем найчасцей прысутнічае менавіта бацька як дарадчык, дарослы сябар. Маці ж ва ўзаемаадносінах з дзецьмі выступае хутчэй у ролі нянькі: клапоціцца пра тое, каб дзіця не было галодным, не дазваляе пайсці гуляць і г. д. Дастаткова ўспомніць вядомы твор “На рэчцы зімою” Я. Коласа, у якім хлопчык адпрошваецца ў маці пагуляць. Асноўны клопат маці – жыццё і здароўе дзіцяці. Яе не цікавяць дзіцячыя інтарэсы, толькі непакоіць, каб малое знаходзілася ў бяспецы. Бываюць і выключэнні з правілаў, аднак і яны на карысць мужчын. Так, напрыклад, у вершы “Хачу падрасці” М. Калачынскага менавіта бацька непакоіцца за сына, што бегае пад дажджом. Назва верша “Мама не пускае” М. Чарняўскага гаворыць сама за сябе. Маці галоўнага героя важна, каб сын зрабіў урокі, а не забіваў галаву дзяўчатамі. Цікава, што бацькоўскі аўтарытэт у літаратуры будзе менавіта на шырокім далягладзе таты, мудрасці, нават дэмакратызме, у той час як маці характарызуецца аўтарытарнымі адносінамі да выхавання. Аднак часта ў якасці дарадчыцы, адкрывальніцы свету выступае бабуля, у яе вобразе спалучаюцца мацярынская клапацілівасць і бацькоўская мудрасць.

Дзіцячая літаратура заўсёды нясе ў сабе выхаваўчы элемент, які ў творы рэалізуюць дарослыя персанажы. Часцей за ўсё выхавальнікамі дзіцяці з’яўляюцца менавіта члены яго сям’і. Педагогі нярэдка проста прысутнічаюць у творы, не выконваючы функцыі выхавання. З 574 даследаваных твораў толькі адзін паказвае выхавальніка дарадцам дзіцяці, яго дарослым сябрам. У апавяданні “Васілёва бярозка” М. Гамолкі менавіта педагог дзіцячага садка – ініцыятар добрых учынкаў хлопца. У апавяданні “Цяжкая задача” Я. Бяганскай настаўніца тактычна выкрывае падман вучаніцы. Аднак ніяк не каментуе ўчынак, не дае ніякіх парадаў. Выхаваўчы патэнцыял закладзены ў самой сітуацыі і ў правільных паводзінах настаўніцы, якая, па сутнасці, не выконвае ролю прыкладу-ўзору для самой вучаніцы. Зразумела, што нават фонавыя настаўнікі дзіцячых твораў – жанчыны.

Што датычыцца маленькіх герояў, то найчасцей персанажы твораў – хлопчыкі. Самая “мужчынская” тэма – сяброўства. Тым самым падкрэсліваецца своеасаблівая братэрская прырода мужчынскай дружбы. Адзін з галоўных абавязкаў мужчыны – абараняць краіну і сям’ю. Для гэтага недастаткова мець смеласць

і кемлівасць, неабходныя яшчэ і камунікатыўныя навыкі, здольнасці фарміраваць суполкі, каб супрацьстаяць ворагу. Менавіта таму мужчынскаму сяброўству надаецца такое вялікае значэнне. З усіх твораў не знайшлося ніводнага, прысвечанага жаночаму сяброўству. Наадварот, апавяданне “Ягады” Н. Парукава высмейвае прагматызм узаемаадносін сябровак-дзяўчынак. Нават ілюстрацыі на тэму сяброўства пераважна паказваюць хлопчыкаў. Невялікая колькасць твораў адлюстроўвае сяброўства паміж дзяўчатамі і хлопцамі, якое падмацавана рамантычным арэолам. Так, у вершы “На каньках” Л. Геніюш хлопцы клапоціцца пра дзяўчынку-сяброўку, па-джэнтльменску падтрымліваюць яе. Хлопчыкі, як правіла, найчасцей фігуруюць і ў вершах на патрыятычную тэматыку. Толькі адзіны твор у дадзенай тэматыцы прысвечаны дзяўчынцы – верш “Беларусачка”.

Дзіцячая літаратура заўсёды дае прыклад правільнай мадэлі паводзінаў. У гэтым плане паказальныя творы, дзе адлюстравана стаўленне да працы і карысных учынкаў. Самая папулярная мужчынская справа – пасадка дрэваў сынам і бацькам. Таксама таты далучаюць дзяцей да майстравання, рыбалкі. У той жа час галоўная справа дзяўчыны – дапамога маці па хатняй гаспадарцы: “Як Алёнка хату прыбірае”, “Працавітая дзяўчынка”, “Як Настачка маме дапамагала”. Занятка дзяўчынак таксама дастаткова традыцыйны, што адлюстравана ў назвах твораў: “Вышывальніца”, “Кужэльная кашуля”. У апавяданні “Самы лепшы малюнак” на хлопчыка наракаюць за тое, што ён не дапамагае маці. Здавалася б, гэта своеасаблівае выключэнне са стэрэатыпу. Аднак папракае хлопца менавіта бацька. Калі дапамога дзяўчат маці разглядаецца як развіццё ў яе будучых гаспадарскіх навыкаў, то дапамога хлопцаў маці ацэньваецца як неабходнасць быць жанчыне моцнай апорай, падкрэслівае яе слабасць.

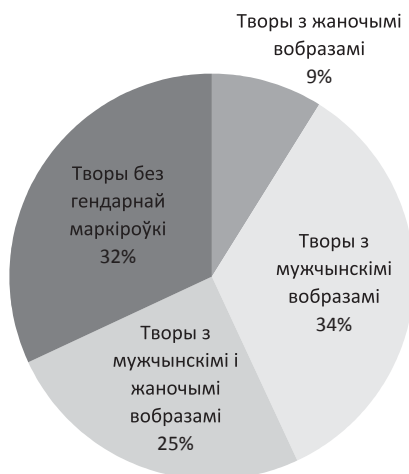
Часта ў творах высмейваюцца агульныя негатыўныя чалавечыя якасці: неахайнасць, няветлівасць, грубасць, гультайства. Як правіла, выразнага гендарнага падзелу ў такіх творах няма. Аднак усё ж група твораў перадае менавіта “жаночыя” рысы, як хуткая зменлівасць настрою, імкненне быць прыгожай і прывабнай, што часта адлюстравана ў назвах твораў: “Модніца”, “Цыркачка”, “Прынцэса Такхачу”. Хлопцаў часцей папракаюць за непаслухмянасць, неахайнасць, гультайства.

Трэба адзначыць, што любы дзіцячы твор – гэта вельмі часта аўтарскі вопыт дзяцінства.

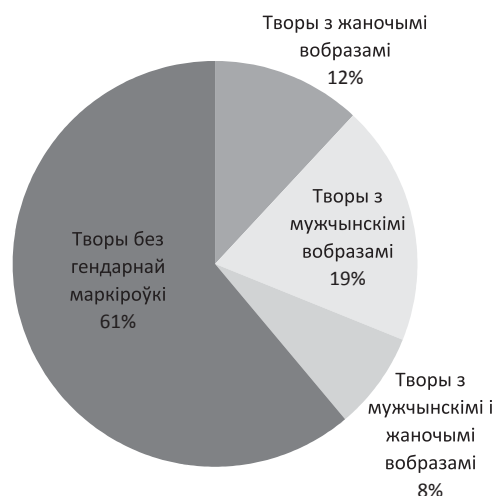
Дадатак.

	Творы з жаночымі вобразамі	Творы з мужчынскімі вобразамі	Творы з мужчынскімі і жаночымі вобразамі	Творы без гендарнай маркіроўкі
Вершы	46	71	29	226
Проза	18	67	49	64
П'есы	1	2	4	3

Гендарная маркіроўка празаічных твораў.

Гендарная маркіроўка вершаваных твораў.

Гендарная маркіроўка драматургічных твораў.

Нельга гаварыць пра гендарныя асаблівасці твораў дзіцячай літаратуры, не ўлічваючы і той факт, што яе аўтары часцей за ўсё менавіта мужчыны. Так, у хрэстаматыі “Крынічка” для дзяцей малодшага школьнага ўзросту толькі 19 аўтараў са 135 – жанчыны. Як правіла, героі пісьменніц-жанчын – жанчыны і дзяўчынкі. Атрымліваецца, што функцыя ранняй сацыялізацыі дзіцяці, яго знаёмства з правіламі грамадства ўскладзена менавіта на мужчыну, як у літаратуры і адукацыі, так і ў сям’і. Прычым дадзены стэрэатып ніяк не стасуецца з рэальнасцю, дзе большасць педагогаў – жанчыны. Такая неадпаведнасць у сваю чаргу ўплывае і на прэстыж прафесіі педагога.

Дзіцячую літаратуру часта называюць самай традыцыйнай літаратурай, бо, як ні мяняўся б свет, яна заўсёды будзе выконваць дзве галоўныя задачы: забаўляць і выхоўваць дзіця. Сродкаў, здольных максімальна працаваць на дзве гэтыя задачы аднолькава эфектыўна, не так ужо і многа. Традыцыйнасць літаратуры для дзяцей і з’яўляецца прычынай існавання ў ёй трывалых гендарных стэрэатыпаў. Дзіцячая літаратура перш за ўсё стаіць на варце сямейных каштоўнасцей (або стэрэатыпаў?..): маскуліннасць звязана з публічнай сферай, з удзелам у жыцці грамадства, феміннасць – з прыватнай, што абмяжоўваецца сям’ёй, доглядам дзяцей, побытам.

Спіс літаратуры

1. **Рябова, Т. Б.** Стереотипы и стереотипизация как проблема гендерных исследований / Т. Б. Рябова // Личность. Культура. Общество. – 2003. – Т. V. Вып. 1 – 2. – С. 120 – 128.
2. **Крынічка** : Чытанка для дашкольнага і малодшага школьнага ўзросту / укл. Р. М. Міронава. – Мінск : Маст. літ., 2002. – 270 с.
3. **Вясёлка** : Вершы, апавяданні, казкі, п’есы, песні / уклад. М. А. Маляўка, М. М. Чарняўскі. – Мінск : Маст. літ., 2007. – 350 с.
4. **Крынічка** : Хрэстаматыя для дзяцей малодшага школьнага ўзросту / уклад. Р. І. Шастак. – Мінск : Радыёлаплас, 2009. – 432 с.

Таццяна ПЯТРОЎСКАЯ.

параўноўвае ўсё чалавечае жыццё з адным днём і адным годам: топас хуткаплыннасці чалавечага жыцця і спакойнага, радаснага прымання жыццёвых перыпетый – адзін з найбольш ужывальных у пострэнесансавай літаратуры. Далей Ірыней выкладае сваё бачанне кожнай часіны года па чарзе, пачынаючы ад вясны. Пастаянны топас антычнай міфалогіі і паэзіі, а потым і рэнесансавай – фраза “*Surgit ab aequoreis undis sol*” [1, арк. 3 адв.] (“Сонца выходзіць з водаў акіяна”). Верш завяршаецца паўторам заяўленай у пачатку тэмы:

*Ut fit, quando nox totam caligine terram
Involvit, nam tum placidae se dant requie
Mortales rigido oppressi dulcique sopore.
Hinc pars ver blandum designat prima diei,
Tum mediusque dies aestatem pulverulentam,
Vespere noctifero totus circumdatus uvis
Autumnus, frigus tenebrosa nocte notatur*
[1, арк. 4].

Зовсім падобна будзе й тоді, як ніч непроглядна
Й темінь окутуюць землю і смертні
ідуць спочивати:
Солодко спляць, безпробудно вони цілу ніч
аж до ранку,
Бачиш, ось дніны пачатак весну чарівну
означае,
Знов же середина – літо в нестерпній пілюці,
а вечір
Схожий на осінь, що ходіть уся
в виноградах доспілих,
Темную ніч порівняти з зимою холодною можеш.

Верш “Параўнанне ночы з днём” мае цыклічную будову. Пішучы вершы, Ірыней Фалькоўскі выкарыстоўвае, вядома, антычныя рэаліі: бачым тут імёны бостваў рымскага пантэона Януса, Марса, Венеры, Цэрэры, Феба-Цынція, Зефіра, Барэя, Аўстра... Зразумела, пры апісанні часін года нельга абысціся без топасаў пострэнесансавай паэзіі – рэалій антычнай культуры, што пазначалі пачатак года (бог Янус, адкуль назва месяца студзеня – *januarius* – прысвечанага гэтаму боству), сонца (Феб), ураджай (багіня Цэрэра), вятры, што ў кожную пару дзьмуць то з захаду, то з поўдня, то з поўначы (Зефір, Аўстр, Барэй).

Яшчэ адзін цікавы момант у апісанні чатырох часін года Ірыней Фалькоўскага – астранамічныя пазнакі. Вось як ён кажа пра вясну:

*...Aries cum sole micante coruscat,
Solis et aequator calido nimis uritur igne*
[1, арк. 4 адв.].

В сонця проміннях сіяе сузір’я рогатаго Овна,
Й сонце, піднявшись високо, сильніше
вогнем припікае.

Пра восень:

*...nam aequator lustratur sole repenti
Tempore eo, postquam Librae signum attigit ignis*
[1, арк. 6 адв.].

Саме в цю пору осінню освічуе сонце экватор,
Бо до сузір’я Вагі падходіць воно по орбіці.

Апісанне часіны года пачынаецца з канстатацыі астранамічнай прыкметы – праходжання сонцам пэўнага сузор’я. Такія астранамічныя апісанні нібы звязваюць усе чатыры часіны. Апісанне зімы завяршаецца згадваннем пра сузор’е Рыбаў – пасля яго, паводле логікі развіцця сюжэта, можна зноў ставіць апісанне вясны. Такім чынам аўтару ўдалося добра перадаць у вершаванай форме колаварот часін года ў прыродзе.

“Эпілог” – шостая частка – абагульняе змест, выкладзены ў прааналізаваных частках гэтага цыкла вершаў. Аднак тут абыгрываецца 73-і псалом (вершы 16 – 17), пра што сведчыць маргіналія насупраць адпаведнага тэксту: “*Tua est dies et tua est nox tu ordinasti luminaria et solem, / Tu statuisti omnes terminos terrae aestatem et hiemem tu plasmasti*” – “Твой дзень і Твая ноч. Ты стварыў месяц і сонца. Ты ўстанавіў межы зямлі, лета і зіму стварыў Ты”*. У творы Ірыней Фалькоўскага гэта гучыць так: “*Sciat enim Psalmista canit tua noxque diesque est. Tu formasti aestatem ipsam, brumamque nivisam*” – “Ведае Псалміст, калі спявае, што ад Цябе і ноч, і дзень. Ты стварыў вясну, і лета, і зіму снежную”. Напрошваецца алюзія да працэсу стварэння свету: “Эпілог” – шостая частка вершаванага цыкла – нібы намякае на шосты дзень стварэння.

Нагурфіласофскія разважанні Ірыней Фалькоўскага пра часіны года завяршаюцца своеасаблівай малітвай, дзе аўтар моліць Бога зноў вярнуць вясну і просіць абудзіць у яго любоў да Творцы, ачысціць душу ад абыякавасці (у тэксце даслоўна: халоднасці), даць сілу набожна пражыць жыццё. У тэксце “Эпілога” яшчэ раз абыгрываюцца паняцці “ночы” і “жахлівай зімы”, як і ў пачатку твора; абодва паняткі апынаюцца алегорыямі смерці.

*Tu DEUS ergo etiam saeva de corde repulsa
Frigiditate meo. Fac ver adventet amoenum
Germina dent flores virtutum versicolores
Facque, ut tui ut mea mens flagret castissimo amore
Quo fenetus virtutis in isto consequar aeo
Venturo vero vitam ullo fine carentem
Ducam; nulla ubi nox, soli ver, autumnus et aestas
Aut, qua mortales deterret, bruma futura est*
[1, арк. 8].

* Пераклад айца Аляксандра Надсана, гл. http://chasaslovec.info/index.php?newsid=717&news_page=10.

Працываванья вершы з “Энеіды” ў кантэк-сце “няправільнай” адсылкі ў лісце ствараюць уражанне, што Ірыней Фалькоўскі намагаецца сказаць таварышу: “Чытай паміж радкоў!”

Яшчэ адзін верш Ірынея Фалькоўскага са зборніка “Opera poetica...” пад назвай “Per angusta ad augusta” (“Праз цяжкасці да вяршы-няў”) прысвечаны вельмі распаўсюджанай у пострэнесансавай літаратуры тэме паэтычнай творчасці. Аўтар піша медытацыйны верш, раз-важаючы ў паўіранічным ключы пра складанас-ці працэсу творчасці:

*Heu! Nimis arduus est aditus montes ad amoenos,
Quos colit Aonii turba novena iugi.
Cur non nemora vel viridantia iugera prati
Aut densi luci vos recreare queunt?
O si iucundis sylvis habitacula, Musae,
Figatis, leviter nostro adeunda pede,
Non adeo durum nobis perferre laborem
Esset opus, lucos, si coleretis atros.
Sed quanto sudore sacrum ascendens Helicon
Ambiguus faciat difficile illud iter [1, арк. 8 адв.]*

Надто вже доступ трудний до тих гір
чарівних і приємних,
Де поселились усі дев’ять сестер аонід.
Музи, якби ви в звабливих лісах спорудили
домівку,
Можна було б нам тоді легко добратись
до вас.
Труднощів менше гірких довелось б поетам
долати,
Тільки якби у лісах ваша оселя була.
Скільки-то поту пролеться, аби досягти
Гелікону,
Завжди непевність цей шлях робить надмірно
важким.

Далей Ірыней параўноўвае паэтаў, якія на-магаюцца адолець вяршыні Гелікона-паэзіі, з ваярамі і сцвярджае, што ў гэтым выпадку сіла нічога не вырашае. Больш за тое, ён адзначае, што без таленту немагчыма навучыцца пісаць вершы:

*Nec sinit, ut segnes operosa scientia mentes
Illustret longo, quae invenitur studio.*

Хор цей не дасть працелюбній науці,
аби посилала
Світло лівим умам, довго навчаючы іх.

У другой частцы верша Ірыней Фалькоўскі звяртаецца да пачаткоўцаў, з якімі асацыюе і самога сябе:

*Non bellatores, sed pavidi iuvenes.
Ast otiosa cohors illas depone querelas
Verbis ausculta, quae mihi habere lubet.*

Ми – боязлива ще юнь
Тож, бездіяльна когорто, лиши нарікання
даремні,
Слухай, які я тобі маю сказати слова...

Тут жа ён фармулюе некалькі афарыстычных прынцыпаў:

*Nemo otiosus adhuc caelos ascendit et illud
Verum est, quod nil dent absque labore dii.*

Ще ось без праці ніхто із людзей не піднявся
на небо,
Також нічога не дасть людям без праці Господь.

У гэтым вершы Ірыней Фалькоўскі выказвае рэнесансавы прынцып “per aspera ad astra”: доб-ры вынік – перш за ўсё вынік цяжкай, руплівай працы, упартасці і таленту.

На аснове вывучэння рукапіснай аўтабіягра-фіі Ірынея Фалькоўскага і яго паэтычнай спад-чыны можам не толькі сканструяваць вобраз аўтара, але і ўявіць, якім увогуле быў украін-скі навуковец і мастак канца XVIII – пачатку XIX ст. Па-першае, адкрытасць межаў і магчы-масць вучыцца ў замежных гімназіях і ўніверсі-тэтах былі важкім чыннікам у стварэнні наву-ковага і эстэтычнага светапогляду тагачасных аўтараў. Шлях Ірынея Фалькоўскага праз аду-кацыйныя арганізацыі Кіева, Пешта, Прэсбурга з завяршэннем адукацыі ўсё-такі ў Кіеве – тра-дыцыйны ў працэсе станаўлення асобы тагачас-нага інтэлектуала і эрудыта, так званана энцы-клапедыста, асобы, якая звычайна спалучала ў сваіх працах некалькі напрамкаў дзейнасці, мела дастатковыя веды і кампетэнцыю для развіцця цэлага спектру дысцыплін і навуковых кірункаў ад тэорыі літаратуры да дакладных навук.

Пераклад з украінскай мовы.

Спіс літаратуры

1. **Сборничекъ “Ad scholastica opera pertinet”.** Автограф. – 112 арк. – ІР НБУВ. – Фонд 312, № 699.
2. **Horatius, Quintus Flaccus / Quintus Flaccus Horatius** [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу : http://ae-lib.org.ua/texts-c/horatius__odes__lt.htm#1-04.
3. **Горацій, Флакк Квінт.** Твори / Квінт Горацій Флакк; з латин. [пер., передм. та примітки А. О. Содомори]. – Київ : Дніпро, 1982. – С. 20 [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу : http://www.ae-lib.org.ua/texts-c/horatius__odes__ua.htm#1-04.
4. **Vergilius, Publius Maro.** Aeneis / Publius Maro Vergilius [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу : http://ae-lib.org.ua/texts-c/vergilius__aeneis__lt.htm.
5. **Вергілій Публій Марон.** Енеїда : у 20 кн. / Публій Марон Вергілій; з латин. пер. М. Білик; пер. звівив і відред. Борис Тен; перед. написав, комент. та словник власних імен склав Йосип Кобів. – Київ, 1972. – 355 с. [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу : http://www.ae-lib.org.ua/texts/vergilius__aeneis__ua.htm.

Міраслаў ТРАФІМУК (малодшы).

МОВЫ РЫСЫ НЕПАЎТОРНЫЯ

Віншуем з юбілеем!

Валянціна Пятроўна Лемцюгова – мовазнаўца, доктар філалагічных навук, прафесар. Нарадзілася 19 снежня 1935 г. у вёсцы Нова-Алакуя Паргалаўскага раёна Ленінградскай вобласці. Закончыла Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт (1958).

Аўтар каля 300 навуковых прац, у іх ліку манаграфій “Беларуская айканімія” (1970), “Восточнославянская ойконимия апеллятивного происхождения” (1983), навукова-папулярнай кнігі “Тапонімы распавядаюць” (2008), “Украінска-беларускага слоўніка” (1980), беларускай часткі ў двухтомнай энцыклапедыі “Славянская анамастыка” (Варшава – Кракаў, т. 1, 2002; т. 2, 2003). Аўтар тэарэтычных асноў і рэдактар фундаментальнага навуковага комплексу «Мова “Нашай Нівы”», які ўключае «Слоўнік мовы “Нашай Нівы” ў пяці тамах (т. 1, 2003; т. 2, 2007; т. 3, выхад запланаваны ў 2015 г.) і тры манаграфіі («Мова “Нашай Нівы”. Варыянтнасць. Сінанімія», 2005; «Мова “Нашай Нівы”. Семантыка. Стылістыка», 2014; «Мова “Нашай Нівы”. Сінтаксіс», рыхтуецца да выдання). Суаўтар “Руска-беларускага слоўніка

грамадска-палітычнай тэрміналогіі” (1970), “Слоўніка беларускай мовы: Арфаграфія. Арфаэнія. Акіэнтэуацыя. Словазмяненне” (1987), “Руска-беларускага слоўніка сельскагаспадарчай тэрміналогіі” (1994), “Слоўніка цяжкасцей беларускай мовы” (1987, 2-е выд. 2005), слоўніка-даведніка “Кіраванне ў беларускай і рускай мовах” (1991), “Кароткага слоўніка беларускай мовы” (1994). Прымала актыўны ўдзел у стварэнні такіх фундаментальных прац, як “Беларуская граматыка” (1985), “Лексікалогія сучаснай беларускай літаратурнай мовы” (1994), “Агульнаславянскі лінгвістычны атлас” (вып. 2. Варшава, 2000; вып. 3. Мінск, 2000); “Лексічны атлас беларускіх народных гаворак” (т. 1, 1993), “Нацыянальны атлас Беларусі” (раздзел 1, 2002). Распрацавала прыцыпы стандартызацыі беларускіх геаграфічных назваў, якія ляглі ў аснову першага ў Беларусі нарматыўнага даведніка “Назвы населеных пунктаў Рэспублікі Беларусь” у 6 кнігах (кіраўнік тэмы, суаўтар і рэдактар выдання).

З гісторыі мовы

Валянціна ЛЕМЦЮГОВА

«СЛОЎНІК МОВЫ “НАШАЙ НІВЫ”» Ў КАНТЭКСЦЕ НАЦЫЯНАЛЬНАГА АДРАДЖЭННЯ

Гісторыя кожнай мовы мае адметныя перыяды. Для беларускай мовы гэта пачатак ХХ ст. – перыяд нацыянальна-культурнага адраджэння. З прыняццем закона “Аб свабодзе друку” (1906) беларуская мова пасля 200-гадовага адлучэння ад пісьмовых традыцый зноў набыла афіцыйны статус. Неўзабаве голасна заявілі пра сябе першыя легальныя беларускамоўныя газеты – “Наша Доля”, “Наша Ніва”, “Biełarus”.

З фіксацыі на пісьме жывой народнай гаворкі распачалася гісторыя новай беларускай літаратурнай мовы. Найбольшы поспех у яе станаўленні і развіцці, у наданні ёй яркага нацыянальнага аблічча і шырокага грамадскага гучання выпаў на долю штотыднёвай грамадска-палітычнай, літаратурна-мастацкай і навукова-папулярнай газеты “Наша Ніва” (1906 – 1915), што выдавалася ў Вільні на кірыліцы і лацінцы

ў друкарні Марціна Кухты. Прадстаўнікі розных славянскіх народаў шчыра віталі газету, бо добра ўсведамлялі, што *“развіццё ешчэ аднэй нацыянальнай душы – гэта аграмадны дар і скарб для ўсеславянскай і ўсёсветнай людзскай культуры”* (Наша Ніва, 1910, № 27).

Дзейнасць “Нашай Нівы” выйшла далёка за межы звычайнай газеты. Для беларусаў яна служыла асноўным культурным асяродкам, нацыянальнай школай асветніцтва, сімвалам адраджэння нацыі. У гісторыю “Наша Ніва” ўвайшла як унікальная нацыянальная з’ява, як важны пісьмовы дакумент, помнік-энцыклапедыя традыцыйнай (сялянскай) культуры, як адна з тых гістарычных вежаў, якімі пазначаны шлях беларускай духоўнасці. Ад пачатку існавання газета імкнулася абудзіць свядомасць народа, вярнуць яму духоўныя і інтэлектуальныя арыенціры, узняць прэстыж роднай мовы. Асаблівая роля ў ажыццяўленні гэтых намераў адводзілася найлепшым прадстаўнікам адраджэнцакага руху – выдатным майстрам мастацкага слова, публіцыстам, грамадскім дзеячам, сярод якіх Янка Купала, Якуб Колас, Максім Багдановіч, Алесь Гарун, Змітрок Бядуля, Максім Гарэцкі, Аляксандр Уласаў, Антон Луцкевіч, Вацлаў Ластоўскі, Сяргей Палуян і шмат іншых. Развіваючы традыцыі Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча, Францішка Багушэвіча, яны рашуча павярнулі нацыянальную мову да народных вытокаў, распачалі этап аднаўлення і напрацоўкі ўсяго таго, што вылучае яе як самабытную, выразна акрэсленую індывідуальнасць сярод іншых моў свету.

Нашаніўскі перыяд храналагічна кароткі, але надзвычай важны і выніковы ў гісторыі развіцця беларускай літаратурнай мовы. Гэта перыяд, на які прыпала выпрабаванне нашай мовы на жыццёвасць, станаўленне яе лексічнага складу, нацыянальных нормаў, структурна-функцыянальных стыляў і іншых асаблівасцей. Менавіта на старонках “Нашай Нівы” беларуская мова з простае сялянскай гаворкі ўзнялася да ўзроўню літаратурнай мовы нацыі, а газета – да вышынь агульнанацыянальнага пісьмовага помніка. Гэта была ўжо не старая кніжная беларуская мова, не копія дыялекту, а новая, адзіная для ўсіх беларусаў, пісьмовая мова, у якой агульнанацыянальныя формы відавочна пераважалі над лакальнымі.

Нягледзячы на велізарныя заслугі перад нацыяй, “Наша Ніва” мусіла пастаянна весці змаганне за сваё існаванне, а ў савецкі перыяд яна наогул трапіла пад забарону як антынароднае, ідэалагічна шкоднае выданне. Доступ да зместу “Нашай Нівы” адкрыўся толькі ў самым канцы ХХ ст., а разам з тым сталі вядомыя яе сапраўд-

ныя планы і намеры ў адносінах да беларускага народа. Вось як яны абазначаны ў звароце рэдакцыі газеты да сваіх чытачоў: *«Пачынаючы выдаваць беларускую газету “Наша Ніва”... хочэм адкрыць свае думкі, каб усе маглі нас пазнаць. ...Разумеем мы, як важна цяпер беларуская газета, разумеем, якую вялікую работу яна можа зрабіць. І дзеля таго мы будзем старацца, каб наша газетка заглянула усюды, каб папала яна і пад стрэху бедной курной хаты мужыка-беларуса... Мы будзем служыць усему беларускаму скрыўджэнаму народу, пастараемся быць люстрам жыцця, каб ад нас, як люстра, свет падаў у цёмнасць... Ведайце добра, што “Наша Ніва” газета не рэдакцыі, але усіх беларусоў і усіх тых, хто ім спагадае. ...Мы з сваёй старанай будзем старацца, каб усе беларусы, што ня ведаюць, хто яны ёсць, – зразумелі, што яны беларусы і людзі, каб пазналі свае права і памаглі нам у нашэй рабоце»* (Наша Ніва, 1906, № 1).

Асаблівая роля ў адраджэнскім працэсе адводзілася роднай мове. *“Калі мы паставілі сабе за мэту – адрадзіць наш народ на нацыянальнай глебе, то нам у першую чэрду трэба адрадзіць сваю мову, – пісаў Сяргей Палуян. – Толькі тады ў нас будзе якоесь асобнае нацыянальнае жыццё, бо асобная мова – гэта і ёсць форма нацыянальнай асобнасці”* (Наша Ніва, 1909, № 35 і 36). Але менавіта на шляху адраджэння мовы паўставала найболей перашкод. Яе абражалі, бэсцілі, прыніжалі. Праціўнікі беларускага адраджэння ўсяляк імкнуліся зганьбіць адраджэнскі рух у вачах народа, дзеля чаго распускалі самыя гнюсныя выдумкі. Напрыклад, людзям даводзілі, што *“мовы беларускай саўсім німа, а ёсць толькі нейкая мешаніна слоў польскіх і рускіх без ніякага звязку”* (Наша Ніва, 1909, № 39). А газета “Крестыянін” адкрыта заклікала: *“Кінце, беларусы, вашу брыдкую і нягодную мову! Ужываць яе можна толькі ў хаце, ды ў хляву – пры скаціне, а меж людзей з ёю ня суньцеся! Вы ўсе павінны гаварыць і вучыцца толькі па расейску, павінны стаць рускімі, адрокшыся ад усяго роднаго...”* (Наша Ніва, 1909, № 3).

Нязменным клопатам нашаніўцаў была справа асветы на Беларусі. Сваю найважнейшую задачу яны бачылі ў тым, каб зрабіць беларуса нацыянальна свядомым і пісьменным. *«“Наша Ніва” ідзе на помач цёмнаму беларусу – хочэ паказаць яму, што і йон ня горшы за другіх людзей; хочэ закінуць у яго загнаную душу зерне прауды і сьвету, жаданне лепшага жыцця, ды і выклікаць да работы яго дрэмлючы розум... “Наша Ніва” гаворыць да яго у роднай яго мове, каб йон лепш разумеў усё, каб ведаў, што яго мова, як і усякая другая, йосць мова чалавека, на каторую*

йон мае сьвятое права» (Наша Ніва, 1907, № 33). У газеце рэгулярна змяшчаліся заклікі да ўрада адчыняць пачатковыя школы, каб навучыць беларускіх дзяцей чытаць і пісаць. У шэрагу артыкулаў згадваўся станоўчы вопыт арганізацыі навучання ва Украіне, у Францыі, Англіі, Бельгіі. Як пра знакавую падзею “Наша Ніва” пісала пра адкрыццё ў снежні 1908 г. у Вільні Беларускага таварыства “Наша хата”, мэтай якога было “*надрукаваць па-беларуску кніжкі, патрэбныя до пачатковай навукі ў беларускай мове*” (Наша Ніва, 1908, № 26; 1909, № 4).

Сітуацыя з мовай усё ж была далёкай ад аптымізму. З Думы даносіліся трывожныя весткі: дэпутаты прагаласавалі за праект Закона, які пазбаўляў беларусаў права вучыцца на роднай мове. І самым крыўдным было тое, што “*дванадцці народам у Расейскім гасударстві Дума прызнала право вучыцца ў роднай мове у пачатковых школах: палякам, літвіном, немцам, татарам, эстонцам, латышам, армянам, чэхам, грузінам, буратам, калмыкам і жыдом, а беларусаў у гэтым ліку не аказалася*” (Наша Ніва, 1910, № 47). Як і раней, беларуская мова не мела доступу ў дзяржаўнае справаводства, у дзяржаўныя і царкоўнапрыходскія школы. Чыноўнікі, прыхільнікі абрусення, усяляк імкнуліся перакрыць шлях беларускаму друкаванаму слову да шырокіх колаў насельніцтва. З гэтай мэтай рассылаліся цыркуляры да настаўнікаў і святароў, каб тых “*не пусkali газеты ў вёску, каб і самі не выпісвалі. Па мястэчках, па вёсках паліцыя без ніякай прычыны адбірала беларускія кніжкі, хаця ў іх было напісана, як вырабляць зямлю і садзіць бульбу*” (Наша Ніва, 1914, № 17). Адчувалася афіцыйная русіфікатарская палітыка, пэўны разлад уносілі і польскія нацыяналісты, якія ўсяляк пераманьвалі на свой бок беларусаў каталіцкага веравызнання. Духоўныя каталіцкія айцы сцвярджалі «*бытцам каталіцтва – гэта польская вера, праваслаўе – расейская (“руская”), і прыродных беларусоў запісывалі навэдлуг рэлігіі то ў палякі, то ў рускіе*» (Наша Ніва, 1910, № 47).

“Наша Ніва” займала жорсткую бескампрамісную пазіцыю ў адносінах да ўсіх тых, хто з пагардай або адкрытай варожасцю ставіўся да беларускай справы. Яна паслядоўна праводзіла думку, што беларуская мова не з’яўляецца дыялектам ні адной са славянскіх моў, што гэта мова самабытная, самастойная, прыдатная для ўсіх функцыянальных стыляў. На старонках “Нашай Нівы” рэгулярна выкрываліся намеры і дзеянні прадстаўнікоў улады, Дзярждумы, прэсы, за што яе рэдактару А. Уласаву не раз даводзілася трымаць адказ у судзе, у прыватнасці за “Бела-

рускі Смык” і “Беларускую Дудку”, а за артыкул “Дума і народ” (Наша Ніва, 1907, № 8) ён нават правёў пэўны час за кратамі. На горкія крыўды і знявагі беларускага народа і яго мовы гнеўна адгукнуўся вершам “Ворагам беларушчыны” Янка Купала:

*Эх, киньце крыўдамі кармицца –
Кожын народ сам сабе пан;
И беларус можэ змясьціцца
Ў сямьи неличанай славян!
Напасьцяй, лаянкой напраснай
Грудзей не варта мазалиць!
Не пагасиць вам праўды яснай:
Жыў беларус – и будзе жыць!*

(Наша Ніва, 1908, № 12).

Але, нягледзячы ні на што, працэс адраджэння мовы шырыўся і набіраў тэмпы. На старонках “Нашай Нівы” імкліва нараджалася, набыла вагу і аўтарытэт новая беларуская пісьменнасць, фарміравалася якасна новая беларуская літаратурная мова на базе і па законах жывой народнай мовы. Гэтым самым закладваліся яе нацыянальныя асновы, яе семантычныя, стылістычныя, граматычныя і фанетыка-арфаграфічныя асаблівасці.

Такім чынам, “Наша Ніва” – гэта не эпизадычная з’ява, а нацыянальна арыентаванае, этапнае выданне, з якім звязаны пачатак новага перыяду ў гісторыі беларускай пісьменнасці.

Каштоўны моватворчы вопыт “Нашай Нівы” знайшоў увасабленне ў «Слоўніку мовы “Нашай Нівы” (1906 – 1915)». Беларускамі мовазнаўцамі зроблена спроба асэнсаваць праз нашаніўскае слова нацыянальна-культурныя здабыткі пачатку ХХ ст., што дазваляе па-новаму паглядзець на працэс гістарычнага фарміравання і развіцця беларускай літаратурнай мовы і вызначыць сапраўднае месца “Нашай Нівы” ў гэтым працэсе.

Адна з найбольш характэрных функцыянальных асаблівасцей новай беларускай літаратурнай мовы – масавая варыянтнасць на ўсіх моўных узроўнях. З улікам гэтага ў “Слоўніку...” паказаны ўсе наяўныя варыянты:

- фанетыка-арфаграфічныя: а) варыянты, звязаныя з напісаннем *а, э / а, я*, якія ў сучаснай беларускай мове рэгулююцца націскам, а ў мове нашаніўскай пары не заўсёды залежалі ад месца націску (*друкаваць – друковаць, лістапад – лістопад*); б) варыянты, якія адлюстроўваюць індывідуальныя і рэгіянальныя асаблівасці вымаўлення ў залежнасці ад розных вынікаў такіх фанетычных працэсаў, як асіміляцыя, дысіміляцыя, спрашчэнне груп зычных (*адказ – атказ, злосны – злостны*); в) варыянты, абумоўленыя

неаднастайнай перадачай асобных гукаў у словах іншамоўнага паходжання (*клуб – клюб, зала – саля, фальварак – хвальварак*);

- фонамарфалагічныя (варыянты генетычна аднакаранёвых слоў, абумоўленыя чаргаваннем галосных або зычных у корані): *сцёрці – сцёрці, драць – дзерці, пускаць – пушчаць*. Сюды ж адносяцца формы з варыянтнасцю ў канчатках, суфіксах і прэфіксах: *мейсца – мейцо – мейсцэ, зімні – зімны, гарадскі – гарацкі, сустрэцца – стрэцца*;

- марфалагічныя (варыянты, якія датычаць граматычнай катэгорыі роду): *клопат – клопота, лёх – лёха, спагада – спогад*;

- словаўтваральныя (варыянты, да якіх адносяцца словы з агульным коранем, але рознымі суфіксамі): *каршун – каршак, ляшчэўнік – ляшчыннік*.

Паколькі “Наша Ніва” выдавалася двума шрыфтамі (кірылічным і лацінскім), рээстравыя словы і ілюстрацыі ў “Слоўніку...” таксама падаюцца кірыліцай і лацінкай: *бунт – bunt, чапец – čaries, сьвята – swiata, swiato*.

Абысці ўвагай беларускую лацінку ў “Слоўніку...” было б неправамерна і несправядліва. На пачатку ХХ ст. яна, нягледзячы на забарону, была жывой і прагрэсіўнай з’явай. Да таго ж графіка і арфаграфія цесна звязаны з гісторыяй пісьменнасці і ўсведамляюцца як неад’емны элемент самабытнасці этнасу і яго культуры.

Варыянтнасць у мове “Нашай Нівы” стала тым асяродкам, дзе назапашваўся важны лексічны патэнцыял, дзе адбываліся самыя розныя (у тым ліку і супярэчлівыя) працэсы, звязаныя з фарміраваннем новай беларускай літаратурнай мовы на жывой народнай аснове. Менавіта варыянты і сінонімы стварылі магутны рэзерв, які забяспечыў новай літаратурнай мове функцыянальную поліфанічнасць, спрыяльныя ўмовы для рэалізацыі ўсіх яе матэрыяльных рэсурсаў і вобразнага патэнцыялу.

У цэлым варыянтнасць нашаніўскага перыяду – гэта не барацьба старога і новага, а фактар інтэнсіўных зрухаў у сістэме мовы і ў характары яе функцыянавання, што адбываліся пры ўдзеле нармалізацыйных захадаў і ў канчатковым выніку прыводзілі да скарачэння колькасці варыянтаў і звужэння дыяпазону вар’іравання.

Другі важны паказчык асаблівасцей мовы “Нашай Нівы”, адлюстраванай у “Слоўніку...”, – стан арфаграфіі.

На фоне яўнай разбежнасці ў правапісе, характэрнай для выдавецкай практыкі 90-х гг. ХІХ ст. і прыкладна для пяці – шасці гадоў ХХ ст., нашаніўскі перыяд у цэлым вызначаецца праўленнем пэўных заканамернасцей у ста-

наўленні арфаграфічнай нормы. Прыярытэтнай тэндэнцыяй становіцца перадача жывога маўлення ўласнабеларускімі (а не запазычанымі) прыёмамі. Усё больш выразна абазначаецца арыентацыя на агульнанацыянальныя сродкі, а не на базавы дыялект аўтараў мастацкіх твораў і допісаў з месцаў. У якасці асноўнага пры пільмовай перадачы галосных выкарыстоўваецца фанетычны прынцып. У выніку на пісьме адлюстравалася адна з самых адметных вакальных асаблівасцей беларускай мовы – аканне. Паводле гэтага прынцыпу паслядоўна перадаюцца ў тэкстах “Нашай Нівы” і такія агульнабеларускія кансанантныя асаблівасці, як дэканне і цеканне, цвёрдасць шыпячых і [p]; падаўжэнне зычных; пераход [л], [в] у [ў] і інш.

Праўда, строгіх правапісных нормаў у нашаніўскі перыяд яшчэ не назіраецца. Паколькі ні адзін з правапісных прынцыпаў не быў падмацаваны кадыфікаванымі правіламі, яны не заўсёды паслядоўна вытрымліваліся. Так, адступленні ад фанетычнага прынцыпу адзначаюцца пры перадачы акання ў канцавых адкрытых складах назоўнікаў ніякага роду ў назоўным склоне адзіночнага ліку (*слово, лето*), у формах дзеяслова прошлага часу ніякага роду (*звінело, сьвяціло*). Выпадкі парушэння марфалагічнага прынцыпу выяўляюцца, напрыклад, пры напісанні прыставак і прыназоўнікаў на *з, с* (*з дачкою, с чалавекам*). Не існавала ў нашаніўскі перыяд і адзіных нормаў пры афармленні канчаткаў назоўнікаў. У націскным становішчы назоўнікі мужчынскага і ніякага роду з мяккай асновай у родным склоне множнага ліку мелі канчаткі *-ёў* і *-яў* (*вучнёў* і *вучняў*); назоўнікі жаночага і ніякага роду з цвёрдай асновай і назоўнікі жаночага роду з мяккай асновай у родным склоне множнага ліку ўжываліся без канчаткаў і з канчаткамі *-аў* / *-яў* (*сёл* і *сёлаў, зямель* і *земляў*).

Тым не менш нарматыўныя тэндэнцыі ў моўнай практыцы “Нашай Нівы” настойліва прабівалі сабе дарогу, накрэсліваючы перспектыву далейшага развіцця новай беларускай літаратурнай мовы на жывой народнай аснове.

«Слоўнік мовы “Нашай Нівы”» падсумоўвае багаты моватворчы вопыт знакавага перыяду беларускага нацыянальнага адраджэння, які вяртае беларускую мову да яе гістарычных каранёў і адкрывае шырокія перспектывы для аб’ектыўнага вырашэння многіх актуальных пытанняў сучаснага мовазнаўства, у першую чаргу тых, якія маюць дачыненне да ўстанаўлення літаратурных нормаў.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

МАРЫЯ КАРНЕЕВА-ПЕТРУЛАН

Артыкул прысвечаны вывучэнню навуковай спадчыны вядомага спецыяліста ва ўсходнеславянскай філалогіі Марыі Карнеевай-Петрулан, прафесійная дзейнасць якой звязана з Беларускім дзяржаўным універсітэтам. Матэрыялам для напісання артыкула сталі архіўныя і літаратурныя крыніцы, многія звесткі публікуюцца ўпершыню.

Ключавыя словы: *мовазнаўства, мова, гісторыя лінгвістыкі, фанетыка, гістарычная граматыка, палеаграфія, летапіс.*

The article is devoted to the scientific heritage of a well-known specialist in the East Slavic philology Maria Korneeva-Petrulan whose professional activity is connected with the Belarusian State University. The material to the article was taken from archival and literary sources; many details are published for the first time.

Марыя Іванаўна Карнеева-Петрулан нарадзілася ў студзені 1892 г. у вёсцы Чубараўка Мічурынскага раёна Тамбоўскай вобласці (Расія) у сялянскай сям'і. Сістэматычнай сярэдняй адукацыі не набыла. У 1911 г. экстрэнам здала экзамены на атэстат сталасці і паступіла на славяна-рускае аддзяленне філалагічнага факультэта Харкаўскіх вышэйшых жаночых курсаў. Праз 5 гадоў атрымала дыплом гісторыка рускай мовы і апублікавала ў “Русском филологическом вестнике” першае сур’ёзнае даследаванне, прысвечанае вывучэнню мовы “Службовай мінеі” 1095 г.

Пасля заканчэння ў 1917 г. аднагадовых Харкаўскіх вышэйшых педагагічных курсаў (па аддзяленні рускай мовы і літаратуры) здольная маладая даследчыца была пакінута пры кафедры рускай мовы для падрыхтоўкі да прафесарскага звання.

Нягледзячы на голад і разруху ў краіне, М. Карнеева-Петрулан аддана займалася навукай. Цэлы год яна правяла ў Маскве, дзе штодня працавала ў архівах і сховішчах рукапісаў сталічных бібліятэк, збіраючы матэрыял для будучай дысертацыі. На жаль, пасля заканчэння гэтай працяглай камандзіроўкі ў сувязі са складанымі матэрыяльнымі ўмовамі даследчыца вымушана была на нейкі час перапыніць навуковую працу. Грамадзянскую вайну перажыла на Украіне, дзе “займалася ручной працай і навучаннем дзяцей” [2, арк. 6], а ў 1922 г. была залічана аспірантам па кафедры рускай мовы ў Харкаўскі інстытут народнай адукацыі. Адначасова з навучаннем працавала захавальнікам Харкаўскага музея ўкраінскага мастацтва.

У 1925 г. выпускніцу аспірантуры М. Карнеева-Петрулан запрасілі заняць пасаду дацэнта кафедры рускай мовы Варонежскага дзяржаўнага ўніверсітэта. У гэты час на літаратурна-лінгвістычным аддзяленні педагагічнага факультэта ВДУ выкладалі такія вядомыя філолагі, як Р. Чуіч (знаўца сербскай славістыкі), І. Плотні-

каў (даследчык старажытнарускай літаратуры), Ю. Данілін (спецыяліст па заходніх літаратурах), Л. Цімафееў (у будучым вядомы літаратурназнаўца) і інш.

Аднак з другой паловы 1920-х гг. ва ўстаноўе (як і ў цэлым у галіне) пачалася барацьба за ідэйную і палітычную чысціню педагагічных кадраў. Яе вынікам сталі ганенні на ўніверсітэцкую інтэлігенцыю, асабліва прафесуру старой дарэвалюцыйнай загартоўкі, якая заўсёды вылучалася незалежнымі поглядамі на грамадска-палітычнае жыццё краіны. Кіраўніцтвам Варонежскага ўніверсітэта ўкаранялася правядзенне зневажальных справаздач таго ці іншага выкладчыка або цэлай кафедры перад пралетарскім студэнцтвам і грамадскімі структурамі. Гэтыя “чысткі” лічыліся неабходнай мерай, важным сродкам барацьбы за марксізм у навучы і выкладанні [10]. У такіх умовах плённа займацца навукай і выкладаць было складана, таму Марыя Іванаўна, якая, акрамя выкладання, кіравала яшчэ і студэнцкім гуртком выразнага чытання “Живое слова”, у 1931 г. прыняла рашэнне звольніцца з Варонежскага ўніверсітэта і пераехаць у Маскву.

Працягваецца публікацыя цыкла матэрыялаў “Асоба ў беларускай лінгвістыцы” Дзмітрыя Дзятко. У 2014 г. былі змешчаны артыкулы пра Леаніда Леўчанку (№ 10) і Лявона Більдзюкевіча (№ 12), у 2015 г. – пра Мікалая Азбукіна (№ 3), Аляксандра Круталевіча (№ 5), Сцяпана Бархударова (№ 8).

З дазволу Народнага камісарыята асветы ў Маскве некалькі месяцаў М. Карнеева-Петрулан займалася выключна навукова-даследчай працай, пасля чаго была накіравана загадчыкам кафедры рускай мовы і літаратуры ў Арэхава-Зуеўскі педагагічны інстытут. Пасля таго як у 1936 – 1937 гг. інстытут быў зачынены, Марыя Іванаўна перайшла на пасаду загадчыка кафедры рускай мовы і літаратуры Іванаўскага педагагічнага інстытута.

У той час імя здольнай і глыбокай даследчыцы Карнеевай-Петрулан ужо добра ведалі ў філалагічных колах краіны. У яе актыве былі апублікаваныя ў расійскіх і замежных выданнях працы па метадалогіі фанетычных даследаванняў (1925), па гісторыі славянскіх старадрукаў (1925), па мове маскоўскіх уладк XIV ст. (1937) і “Лествіцы 1479 г.” (1931), па прычынах фанетычных змяненняў у мове (1936) і інш. Добрая тэарэтычная падрыхтоўка і валоданне дзясяткам моў (французскай, нямецкай, англійскай, беларускай, украінскай, польскай, чэшскай, сербскай, балгарскай, ідыш) рабіла М. Карнееву-Петрулан запатрабаваным спецыялістам [2, арк. 2].

Па запрашэнні Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, кіраўніцтва якога хацела павысіць статус установы за кошт прыцягнення вядомых спецыялістаў з-за межаў БССР, найперш з Масквы і Ленінграда, Марыя Іванаўна з 1938 г. пачала працаваць на кафедры рускай мовы БДУ дацэнтам, а пазней прафесарам. Адначасова яна праводзіла навуковую працу ў арганізаваным пры Акадэміі навук СССР навукова-даследчым Інстытуце рускай мовы.

У снежні 1939 г. ВАК Усесаюзнага камітэта па справах вышэйшай школы зацвердзіў М. Карнееву-Петрулан у вучонай ступені кандыдата філалагічных навук і вучоным званні дацэнта па кафедры рускай мовы.

З пачаткам Вялікай Айчыннай вайны Марыя Іванаўна эвакуіравалася ў Маскву, дзе не пераставала займацца навукай.

У сярэдзіне мая 1943 г. Савет народных камісараў СССР прыняў пастанову аб аднаўленні на станцыі Сходня Хімкінскага раёна працы Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта ў складзе філалагічнага, гістарычнага, біялагічнага, геаграфічнага, фізіка-матэматычнага, хімічнага факультэтаў і дзевяці агульнаадукацыйных кафедраў [8, арк. 15]. Марыя Іванаўна з першых дзён і да канца вайны брала самы актыўны ўдзел у арганізацыі заняткаў ва ўніверсітэце і працавала на кафедры рускай мовы.

Пасля вызвалення тэрыторыі Беларусі і аднаўлення заняткаў у Мінску М. Карнеева-Петрулан працавала загадчыкам кафедры рускай мовы і агульнага мовазнаўства, а пазней – да-

цэнтам гэтай жа кафедры. У кастрычніку 1945 г. рэктар БДУ Парфён Савіцкі пісаў, што “Карнеева-Петрулан М. І. праявіла сябе як добры, высокакваліфікаваны педагог вышэйшай школы і глыбокі знаўца гісторыі рускай мовы і яе палеаграфіі. Навуковыя працы яе вылучаюцца стараннасцю даследавання і высокай эрудыцыяй” [2, арк. 8]. Акрамя таго, Марыя Іванаўна была смелым чалавекам, не пераносіла цемрашальства і неадукаванасці. Пісьменніца Лідзія Арабей успамінала, як М. Карнееву-Петрулан выклікалі ў ЦК і пачалі папракаць, чаму яна ў сваіх лекцыях не цытуе класікаў марксізму. “Дазвольце, – узняла голас маленькая, худзенькая Марыя Іванаўна, – але я не вінаватая, што класікі марксізму нічога не пісалі пра літару *ер*” [1].

Дыяпазон навуковых інтарэсаў М. Карнеевай-Петрулан быў дастаткова шырокі. Шмат часу і сіл яна аддала вывучэнню асаблівасцей мовы і стылю А. Пушкіна, даследавала гісторыю славянскіх старадрукаў, займалася выяўленнем прычын фанетычных змяненняў у мове, апісвала спосабы выражэння катэгорыі адушаўлёнасці-неадушаўлёнасці ў мове і інш. З прац, прысвечаных беларускай мове, асаблівую ўвагу звяртаюць на сябе некалькі яе публікацый.

У артыкуле “К социальным диалектам Белорусии XVI в.,” напісаным на матэрыяле малавядомага пісьмовага помніка старабеларускай мовы – службовай мінеі, якая захоўвалася ў Харкаўскім музеі ўкраінскага мастацтва, – падрабязна разглядаюцца некаторыя палеаграфічныя рысы помніка, характарызуецца графіка і правапіс, асаблівую ўвагу аўтар аддала адлюстраванню акання ў помніку, паколькі “факты даследаванага помніка таму і маюць значэнне, што паказваюць дадзеную з’яву на адной з ранніх стадыяў развіцця” [6, с. 186]. У даследаванні “Мова Баркулабаўскага летапісу” М. Карнеева-Петрулан адзначала, што “сярод беларускіх летапісаў, якія дайшлі да нас, Баркулабаўскі па сваёй мове стаіць асобна. Мова іншых летапісаў з’яўляецца своеасаблівым сплавам старой кніжнай мовы з элементамі жывой мовы беларускай. Мова ж Баркулабаўскага летапісу – гэта ў большай сваёй частцы жывая, гутарковая беларуская мова” [4, с. 94]. У працы на канкрэтных прыкладах раскрыты асаблівасці мовы арыгінальных і перапісаных частак летапісу, вывучаны стылістычныя аспекты выкарыстання спрадвечнабеларускай і запазычанай лексікі ў тэксце [4].

Сур’ёзная тэарэтычная публікацыя – артыкул М. Карнеевай-Петрулан “Адлюстраванне закона Фартунатава дэ Сасюра ў гаворках рускай і беларускай моў”. Аўтар пераканаўча даказвае, што ўжо ў пачатку XIII ст. у заходняй частцы тэрыторыі, заселенай усходнімі славянамі, вельмі

выразна адрозніваліся два тыпы гука [o], а таксама аформіліся розныя інтанацыйныя асаблівасці, звязаныя з гэтымі гукамі [3].

Важны вывад утрымліваецца ў грунтоўнай публікацыі М. Карнеевай-Петрулан, напісанай на аснове аналізу смаленскай граматы 1229 г. і прысвечанай гісторыі некаторых фанетычных асаблівасцей беларускай мовы: “Па пытанні цвёрдага [p] і дзекання-цекання найбольш пашыранай з’яўляецца гіпотэза А. Шахматава пра запазычванне гэтых рыс кансанантызму з мовы польскіх плямён. Дадзеныя помніка сведчаць, што гэтыя рысы беларускай кансанантычнай сістэмы развіліся ў беларускай мове самастойна. Пачатак іх развіцця адносіцца да пачатку XIII ст., г. зн. да таго самага часу, калі і ў мовах заходнеславянскай сям’і ўзніклі падобныя ж фанетычныя з’явы” [5, с. 131].

Відаць, адно з асноўных месцаў у навуковай спадчыне М. Карнеевай-Петрулан займае грунтоўная калектыўная праца “Нарысы па гісторыі беларускай мовы”, якая выйшла ў 1957 г., але і да нашага часу застаецца найлепшым даследаваннем па гістарычнай граматыцы беларускай мовы. У гэтай кнізе аўтарскім калектывам (А. Бірала, М. Булахаў, М. Жыдовіч, А. Жураўскі, М. Карнеева-Петрулан, В. Крыўчык, Б. Лапаў, Ю. Мацкевіч) зроблена спроба разгледзець развіццё беларускай мовы ў адпаведнасці з трыма асноўнымі перыядамі гісторыі беларускага народа: агульнарускі перыяд, перыяд беларускай народнасці і перыяд беларускай нацыі. Марыя Іванаўна – аўтар параграфу, прысвечаных асобным аспектам гістарычнай фанетыкі і марфалогіі. У іх на высокім навуковым узроўні з улікам найлепшых традыцый тагачаснага мовазнаўства прааналізаваны асаблівасці інтанацыі ў мове ўсходніх славян (паняцці інтанацыі і націску, інтанацыя доўгіх складоў, інтанацыя кароткіх складоў, інтанацыя складоў з рэдукаванымі галоснымі і складоў з галоснымі няверхняга пад’ёму), вывучана развіццё інтанацыі ў перыяд утварэння мовы беларускай народнасці і ў перыяд утварэння беларускай нацыянальнай мовы. У кнізе М. Карнеева-Петрулан ахарактарызавала паняцце акання, звярнулася да пытання пра час і прычыны ўзнікнення акання ў мове ўсходніх славян, прасачыла развіццё акання ў перыяд утварэння мовы беларускай народнасці (XIV – XVII ст.) і станаўленне сістэмы акання ў беларускай нацыянальнай мове [7, с. 34 – 45, 65 – 77].

Раздзел “Дзеяслоў”, адзін з найбольш аб’ёмных у кнізе, прысвечаны апісанню сістэмы катэгорый і формаў ці не самага складанага і шматаблічнага з усіх лексіка-граматычных класаў слоў. М. Карнеева-Петрулан упершыню ў бела-

рускай лінгвістыцы так падрабязна даследавала дзеяслоўныя формы ў мове ўсходніх славян у пачатковы перыяд іх гістарычнага існавання, пазнаёміла чытачоў з развіццём граматычных формаў дзеяслова ў агульнаўсходнеславянскай, старабеларускай і новай беларускай мовах, асобны падраздзел прысвяціла ролі іменных формаў дзеяслова ў гісторыі беларускай мовы [7, с. 200 – 253].

У пачатку мая 1949 г. Марыя Іванаўна звольнілася з Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Пазней пераехала на Украіну, дзе жыла ў Кіеве і займалася выкладаннем аж да самага выхodu на заслужаную пенсію ў 1962 г. На жаль, у юбілейным выданні да 80-годдзя БДУ “Прафесары і дактары навук Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта” [9] не знайшлося месца для рускай даследчыцы прафесара Марыі Іванаўны Карнеевай-Петрулан, якая некалькі гадоў жыцця аддала сістэме беларускай вышэйшай адукацыі і шмат зрабіла для нацыянальнай лінгвістыкі.

Спіс літаратуры

1. **Арабей, Л.** Пошукі ісьціны : абразкі / Л. Арабей [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу : <http://dziejaslou.by/old/www.dziejaslou.by/inter/dzeja/dzeja.nsf/htmlpage/arab1702ec.html?OpenDocument>. – Дата доступу : 05.08.2014.
2. **Архіў Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта.** – Фонд 205. – Воп. 10. – Адз. зах. 8.
3. **Карнеева-Петрулан, М. І.** Адлюстраванне закона Фартунатава дэ Сасюра ў гаворках рускай і беларускай моў / М. І. Карнеева-Петрулан // Працы Інстытута мовазнаўства АН БССР. – Мінск : Выд-ва АН БССР, 1958. – Вып. 5. – С. 145 – 160.
4. **Карнеева-Петрулан, М. І.** Мова Баркулабаўскага летапісу / М. І. Карнеева-Петрулан // Працы Інстытута мовазнаўства АН БССР. – Мінск : Выд-ва АН БССР, 1957. – Вып. 3. – С. 94 – 111.
5. **Корнеева-Петрулан, М. И.** К истории отдельных фонетических особенностей белорусского языка / М. И. Корнеева-Петрулан // Даследаванні па беларускай і рускай мовах. – Мінск : Выд-ва БДУ, 1958. – С. 111 – 131.
6. **Корнеева-Петрулан, М.** К социальным диалектам Белоруссии XVI в. / М. Корнеева-Петрулан // Ученые записки [БГУ]. Серия филологическая. Вып. 7. – Минск : БГУ, 1940.
7. **Нарысы па гісторыі беларускай мовы** / АН БССР, Ін-т мовазнаўства імя Якуба Коласа; рэдкал. : П. Ф. Глебка [і інш.]. – Мінск : Дзярж. вуч.-пед. выд-ва МА БССР, 1957. – 450 с.
8. **Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь.** – Фонд 205. – Воп. 5. – Адз. зах. 43. – Арк. 15.
9. **Прафесары і дактары навук Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта** / склад. А. А. Яноўскі. – Мінск : БДУ, 2001. – 339 с.
10. **Становление филологического образования в Воронежском государственном университете (1918 – 1931 гг.)** [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.onoma.newmail.ru/phil.htm>. – Дата доступа : 05.08.2014.

Дзмітрый ДЗЯТКО,
кандыдат філалагічных навук.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

Алесь КАЎРУС

ПРОЗВІШЧЫ ЗНАКАМІТЫХ І ЗВЫЧАЙНЫХ ЛЮДЗЕЙ

ЧЫТАЮЧЫ ПУБЛІКАЦЫІ ПАЎЛА СЦЯЦКО

Заканчэнне. Пачатак у № 11.

Даследаванне П. Сцяцко (у адрозненне ад антрапанімічных прац М. Бірылы) грунтуецца на матэрыяле сучаснага беларускага друку, а значыць, прозвішчы разглядаюцца (аналізуюцца) як зафіксаваныя ў адпаведнасці з літаратурнымі нормамі беларускай мовы. Таму пры выяўленні хібаў лінгвістычнага афармлення онімаў варта паказваць мажлівыя нарматыўныя адпаведнікі апошніх. Нават калі маюць месца апіскі.

Спынімся на некалькіх артыкулах.

“*Ловец (Ігар Л.)* – семантычны дэрыват з акцэнтаваннем на корані ад апелятыва *лавец* ‘той, хто стала займаецца лоўляй чаго-небудзь як промыслам’, ‘хто ловіць каго-небудзь, што-небудзь’. ФП: *лавіць – лавец – Лавец – Ловец* (для адмежавання ад апелятыва *лавец*)” (НС, 25.06.2014).

Двухскладовыя назоўнікі, утвораныя ад дзеясловаў з націскам на суфіксе (*гуляць, касіць, кляпаць, лавіць, страляць, бароць* і інш.), захоўваюць націск на гэтай марфеме: *гулец, касец, кляпец, лавец, стралец, барэц*. Варыянт *ловец* – адхіленне ад паказанай словаўтваральнай мадэлі. Апрача таго, істотнай прычыны адмяжоўвання ад апелятыва не было.

“*Белан (Наталля Б.)* – семантычны дэрыват ад апелятыва *белан* ‘чалавек з белым колерам валасоў’. ФП: *белы* (‘які мае колер снегу...’) – *Белы* (мянушка і прозвішча) – *Белан* (як і *вялікі – велікан*)” (НС, 21.05.2015).

Паводле марфемнай будовы слова, і апелятыў, і прозвішча маюць быць з націскам на другім складзе. Тады адпаведна і *Бялан*. Параўнаем пачутае прозвішча *Бялан* (радыёканал “Культура”, 3.09.2015).

“*Чэркасаў (Анатоль Ч.)* – дэрыват з прыналежным суфіксам *-аў* ад антрапоніма *Чэркас* (*Чэркас-аў*) з семантыкай ‘нашчадак *Чэркаса*, з роду *Чэркаса* (*Чэркасаў*)’. ФП: *чэркес* (мн. *чэркесы* ‘народ Карачаева-Чаркесіі’) – *Чэркас* (акцэнтацыя: *чэркес – чэркас*) – *Чэркасаў*” (НС, 16.10.2013).

Прозвішча выпісана з даведніка 1970 года. А даведнік “Беларускія пісьменнікі” (1994) падае: *Чаркасаў Анатоль*. З перадачай аканання гэтае прозвішча змешчана і ў артыкуле *Чаркасова (Любоў Ч.)* (у ФП – *Чаркасава. – А. К.*) (НС, 6.08.2014). Зразумела, адно і тое прозвішча павінна пісацца аднолькава (правільна).

Запынім увагу на артыкуле: “*Мезенка (Галіна М.)* – семантычны дэрыват ад апелятыва *мезенка* ‘маладзейшая, малодшая дачка’. ФП: *мезены* (‘маладзейшы, малодшы’) – *мезенка* (*мезен-ка*) – *Мезенка* (мянушка) – *Мезенка*” (НС, 26.11.2014).

Можа, тут апіска? Бо ёсць знакамітая Ганна Міхайлаўна *Мезенка*. Калісьці даўно я пачуў пра аспірантку МПП імя А. М. Горкага Аню М., якая займалася рускай мовай. Яе прозвішча вымаўлялі з націскам на другім складзе. У спісе публікацый па-руску яна – *А. М. Мезенко*, у Сцяцковым антрапанімічным артыкуле – *Мезенка*. А як прозвішча насамрэч вымаўляецца? Калі з націскам на другім складзе, то пісаць трэба *Мязенка*. У такіх выпадках, як гэты, чытач хацеў бы атрымаць адказ ад аўтара даведніка.

Узоры абыходжання з родным словам, у тым ліку з імёнамі і прозвішчамі, мусяць паказваць філолагі – і тыя, што маюць навуковую ступень, і тыя, што рыхтуюцца стаць навукоўцамі ці проста выкладчыкамі ВНУ.

Маладыя даследчыцы надрукавалі артыкулы ў “Родным слове” (2014, №№ 1, 4). Адна – Аммон Марына, другая – Мотрэнка Таццяна. А трэба ж пісаць *Амон* (хай не баіцца носьбіт прозвішча аманіміі яго з *ОМОН*: апошніяе слова па-беларуску *АМАП*). Другое прозвішча залежна ад месца націску можа быць *Матрэнка* ці *Мотранка*. Мажлівая спасылка аўтараў на тое, што так запісана па-беларуску ў пашпарце, не здымае з іх, навукоўцаў, адказнасці за правільнасць лінгвістычнага афармлення сваіх прозвішчаў.

Як узнікаюць цяжжасці пры ўжыванні прозвішчаў на беларуска-рускім моўным сумежжы, паказвалася на варыянтах *Крапак – Крэпак, Сухі – Сухій* (РС, 2014, № 4). Тады выказвалася меркаванне, што прозвішчу *Сухій* папярэднічала беларускае *Сухі*. Цяпер з’явілася аўтарытэтнае пацверджанне – успамін Ніла Гілевіча (Народная воля, 7.07.2015).

«Быў я ў гасцях у акадэміка Гаўрылы Іванавіча Гарэцкага. І прыйшлі яшчэ госці – вельмі інтэлігентная пажылая пара. “Пазнаёмцеся, – сказаў Гаўрыла Іванавіч, – гэта сябра Максіма Гарэцкага з гадоў маладосці – Андрэй Мікалаевіч Сухі і яго Вера Фамінічна”. І дадаў: “Сухі ра-

зам з Максімам вучыліся ў каморніцкім... Сын Сухога працуе ў аблвыканкаме...”

Сухій – сын Сухога. Усё ясна. Радуйся, бацька.

1978».

Разгледзім яшчэ прыклады.

Раззак. Гэтым прозвішчам падпісаны рускамоўны дакумент супрацоўнікам аднаго з выканкамаў г. Мінска. Як яно ўзнікла, дакладна сказаць без уліку канкрэтных абставін немагчыма.

Хутчэй за ўсё, прозвішча *Раззак* – ад беларускага *Разак* (*разак* ← *рэзаць*). Можна было паруску пісаць яго (аднаўляючы этымалагічнае *e*) *Резак*. Знайшоўся спосаб прыхаваць беларускую прыроду прозвішча – праз падваенне зычнага з. У вытворы *Раззак* з беларускага кораня *раз-* атрымалася нібы прыстаўка. Але ў гэтых роднасных мовах няма слоў з такім стыкам марфем: прыстаўка *раз-* і корань *зак-*. Такім чынам, *Раззак* – штучнае цяжкавымоўнае ўтварэнне (параўнальна з *Разак*), якое выходзіць за межы беларускай і рускай моваў.

Спартыўны аглядальнік на радыё ў канцы перадачы адрэкамендоўваецца: *Аляксей Тэрра*. Так ён ужо некалькі гадоў паслядоўна вымаўляе сваё прозвішча – насуперак фанетычным заканамернасцям беларускай мовы, у якой зычны *р* не падаўжаецца (не падвойваецца). Нават у вузкім кантэксце кшталту “З вамі быў Аляксей Тэрра” гэтае прозвішча вытыкаецца, выбіваецца з натуральнай маўленчай плыні. Чуваць, як яго носьбіт прыкладае пэўнае намаганне, каб вымавіць слова, падаўжаючы *р*.

А вось яго калегі радыёжурналісты звычайна гавораць: *Аляксей Тэра*. Аналагічна таму, як цяпер стала па-беларуску пісаць прозвішча *Сурвіла* “Наша слова” (раней – *Сурвілла*).

Шорац, Шарэц. Першае прозвішча я пачуў яшчэ пад канец вайны (в. Журыхі Куранецкага, пазней Вілейскага раёна). Казалі: *Быў Шорац; Трэба схадзіць да Шорца*. Заўважым: пры скланенні прозвішча выпадаў галосны. Так ужываюць гэтае прозвішча і цяпер у дачыненні да старшыні Мінскага гарвыканкама *Андрэя Шорца*.

Павел Сцяцко тлумачыць паходжанне прозвішча паводле ТСБМ: “ШОРЦЫ, -аў; адз. шорац, -рца, м. ... Народнасць, якая жыве ў Кемераўскай вобласці РСФСР і ў Хакаскай аўтаномнай вобласці”.

У друку сустрэліся найменні *Шорац Ірына* (НС, 30.06.2015), *Шарэц Юлія* (РС, 2014, №№ 3, 5). Гэта розныя прозвішчы ці варыянты? Адказаць мог бы, напэўна, П. Сцяцко: Юлія Шарэц – аспірантка Гродзенскага ўніверсітэта імя Янкі Купалы. Пакуль пытанне застаецца адкрытым.

Занепакоіла адна акалічнасць. У рэпартажы К. Андрэевай прозвішча *Шорац* скланяецца без выпадзення галоснага *a*: *старшыней Мінгарвыканкама Андрэем Шорацам; Андрэя Шораца* (Народная воля. 1.09.2015).

Будзем спадзявацца, што нашы службоўцы і журналісты не пойдучь за рэкамендацыямі некаторых рускіх навукоўцаў, якія прапануюць скланяць падобныя прозвішчы так: *Заяц, Заяца, Заяцу*...

У беларускай мове *заяц* (назва жывёліны, мянушка, прозвішча) скланяецца з бегласцю галоснага. Дарэчы, тут не выключэнне і высокі чын, міністр сельскай гаспадаркі і харчавання. Кажучь па радыё: *Зайца (Леаніда), Заяцу*.

Танана – Танона. У 50-я гг. у Мядзельскай сярэдняй школе вучыўся хлопец Мацей Тананá. Праз паўстагоддзя трапіла на вочы ўжо прозвішча *Танона* – так падпісала свой верш адна з аўтараў альманаха “Літаратурная Пастаўшчына” (Маст. літ., 2006). Возьмем на ўвагу: Пастаўшчына і Мядзельшчына – сумежныя тэрыторыі. Зыначанне прозвішча адбылося праз яго запіс у рускіх і беларускіх дакументах.

Прозвішча *Танана* сустракаецца ў літаратурнай мове (на жаль, у прыводжаным прыкладзе яно не праскланянае): *Тады ж, у 1993 годзе ў суаўтарстве з У. Танана, Валянціна Карлаўна [Раманцэвіч] падрыхтавала і выдала “Беларускую мову: Дапаможнік для вайскоўцаў”* (НС, 4.02.2015). Па радыё (І канал, 11.11.2015) гэтае прозвішча прагучала з націскамна другім складзе: *дырэктар Пастаўскага малочнага завода... Танána*.

Звярнуў на сябе ўвагу антрапанімічны артыкул П. Сцяцко.

“*Лицьвінчук (Наталля Л.)* – дэрыват з суфіксам *-чук* ад антрапоніма *Лицьвін* з семантыкай ‘нашчадак названай асобы’: *Лицьвін-чук*” (НС, 25.06.2014).

З абазначэннем памячонага зычнага (праз *ь*) пры магчымасці ўжываюць свае прозвішчы (і псеўданімы) знакамітыя асобы: навукоўца Васіль Ліцьвінка, паэты Зьніч, С. Панізьнік, П. Зьмітрук і іншыя.

Пісаць мяккі знак у прозвішчах гэткага кшталту не дазваляе правіла. Такія арфаграфічныя варыянты кваліфікуюцца як парушэнне літаратурнай нормы. Разам з тым яны набліжаны да натуральнай беларускай мовы, адлюстроўваюць істотную фанетычную асаблівасць яе – асіміляцыйнае памячэнне зычнага. Можна сказаць, гэта парушэнне дзеля жыццёвасці мовы. Праз адхіленне ад пісанага правіла рэалізуецца фанетычная рыса беларускай мовы. Пры большай паваротлівасці, мабільнасці нашых правапісаў гэта можна было б улічваць у слоўніках,

даведніках імёнаў і прозвішчаў – зважаючы на індывідуальны характар найменняў, дапусціць “няшкоднае” для мовы адхіленне ці выключэнне з агульнага правіла напісання зычных.

Пра негатыўныя наступствы для беларускай мовы непазначэння на пісьме асіміляцыйнай мяккасці зычных меў мужнасць публічна сказаць Янка (Ян) Скрыган яшчэ ў 1960-я гады: “Я глыбока ўпэўнены, што скасаванне памякчальнага знака нам карысці не дало”. А народны паэт Беларусі Ніл Гілевіч у той час зрабіў запіс.

“Калечым мову!..

Так, мову сваю родную мы працягваем калечыць. Напісанне ў нас... сілком набліжана да рускага. На пісьме не адбіваецца фанетычны закон – і гэтым наносіцца мове вялікая шкода. <...> Да 1934 года на пісьме абазначалася мяккасць вымаўлення, і гэта было правільна, было разумна. <...>

Да правапісу трэба вярнуцца, і чым раней – тым лепш. Мы абураемся, што на радыё, у тэатрах гавораць не зусім па-беларуску. І будучы! Пакуль мы афіцыйна не вернем мове яе прыроднае аблічча.

1965”.

Запіс апублікаваны 1 верасня сёлета (“Народная воля”). Можна меркаваць, што Н. Гілевіч трымаецца і цяпер выказанага погляду.

Іофе – Ёфе. На старонках “Роднага слова” апошнім часам нярэдка з’яўляюцца матэрыялы Эмануіла Іофе. У гутарцы з карэспандэнтам газеты “Звязда” (21.07.2015) галоўны рэдактар Зоя Падліпская назвала яго ў ліку актыўных аўтараў.

У надрукаваным у газеце тэксце ён ужо – *Эмануіл Ёфе*. Гэтак напісанае прозвішча ўспрынялося як нязвыклае. Можна, так цяпер у “Правілах беларускай арфаграфіі...”?

Гартаю... І вось радкі, здаецца, датычныя гэтага прозвішча.

“Калі спалучэнні *іо, йо* вымаўляюцца як два склады, тады яны на пісьме абазначаюцца...

у пачатку слова – літарамі *іо* пад націскам і *іа* не пад націскам: *іён, іонны, Ібсіф; Іанічнае мора, іанійцы, іанізацыя, Іакагама, Іаркшыр, Іашкар-Ала, Іаін*”.

Выходзіць, *Іофе* пішацца на ўзор *Іосіф*. У абодвух найменнях *іо* вымаўляецца як два склады. Але ж магчымае вымаўленне *іо* як адзін склад *іо*. Даводзілася чуць, як студэнты-беларусісты казалі *Ёфэ* (*Эмануіл*). Параўнаем: “*біблейны Ёсіф*”, персанажы з імем *Ёсель* у творах Якуба Коласа, айконім *Ёдчыкі* (Івацэвіцкі раён; раней на дарожным паказальніку было *Іодчыкі*).

Значыць, былі пэўныя падставы ў звяздоўцаў прапанаваць напісанне *Ёфе*. У адпаведнасці з правіламі і традыцыяй ужывання прозвішча рэдакцыя часопіса “Роднае слова” трымаецца формы *Іофе*. Адхіленне ад улітаратуранага варыянта можна разглядаць як спробу журналістаў абеларусіць прозвішча.

У наш час, калі лёс беларускай мовы ўсё больш хвалюе нацыянальна адукаваных і арыентаваных людзей (і не толькі іх), чыннік згоды, паразумення моўцаў мог бы адыграць вырашальную ролю ў замацаванні пазітыўных тэндэнцый (і аслабленні негатыўных) у абсягу прозвішчаўжывання.

КАЛЯНДАР ПАМЯТНЫХ ДАТАЎ І ЮБІЛЕЙНЫХ ДЗЁН на 2016 год

ЛЮТЫ

Заканчэнне. Пачатак на с. 18.

18 лютага – 70 гадоў з дня нараджэння Надзеі Артымовіч, паэтки. Жыве ў Польшчы

19 лютага – 155 гадоў з дня нараджэння Якуба Браўцава (1861 – 1931), рускамоўнага празаіка, драматурга, паэта

20 лютага – 90 гадоў з дня нараджэння Лідзіі Ваклоўскай (1926 – 1991), рускага і беларускага празаіка, сцэнарыста

80 гадоў з дня нараджэння Кіма Цесакова, кампазітара, заслужанага дзеяча мастацтваў Беларусі

21 лютага – 70 гадоў з дня нараджэння Тамары Шэфранавай, музыканта, дырыжора, заслужанай артыстки Беларусі

22 лютага – 70 гадоў з дня нараджэння Марыі Бравік, паэтки

23 лютага – 125 гадоў з дня нараджэння Міхаіла Піятуховіча (1891 – 1937), крытыка, літаратуразнаўцы

125 гадоў з дня нараджэння Язэпа Шпэта (1891 – 1955), празаіка, публіцыста

80 гадоў з дня нараджэння Аляксандра Сопата, празаіка, публіцыста

24 лютага – 110 гадоў з дня нараджэння Міхаіла Зюванавы (1906 – 1977), спевака, народнага артыста Беларусі

70 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Дзюбы (1946 – 2008), паэта, драматурга

27 лютага – 110 гадоў з дня нараджэння Рыты (Рэвэкі) Млодак (1906 – 1969), спявачкі, народнай артысткі Беларусі

28 лютага – 100 гадоў з дня нараджэння Паўла Пагодзіна (1916 – 1983), мастака

100 гадоў з дня выхаду беларускай газеты “Гоман”, грамадска-палітычнага і літаратурна-мастацкага выдання нацыянальна-дэмакратычнага і асветніцкага кірунку. Існавала да 1918 г.

75 гадоў з дня нараджэння Андрэя Шпянёва, піяніста, кампазітара, заслужанага артыста Беларусі

50 гадоў з дня нараджэння Алеса Бадака, пісьменніка, паэта-песенніка, крытыка, публіцыста

[**29 лютага** – 80 гадоў з дня нараджэння Сяргея Цуканавы, мастака]

Паводле картатэкі БДАМЛМ.

НАЙМЕННІ З КАМПАНЕНТАМІ ГРОШИ І ГРОШЬ: АНАМАСІЯЛАГІЧНЫ АСПЕКТ

УДК 811.161.3'04'373

У артыкуле разглядаюцца неаднаслоўныя старабеларускія найменні, якія называюць падаткі і штрафы. Асаблівая ўвага звернута на бівербы з кампанентамі *гроши* і *грошь*, што займаюць значнае месца сярод найменняў падаткаў у старабеларускай літаратурна-пісьмовай мове. У анамасіялагічным аспекце гэтыя назвы разглядаюцца ўпершыню.

Ключавыя словы: *біверб, анамасіялагічная структура вытворнага наймення, абагульненая анамасіялагічная прыкмета, канкрэтызаваная анамасіялагічная прыкмета, прыватная анамасіялагічная прыкмета.*

The article discusses not one words old names, which are called taxes, fees, fines. Special attention is given to two-word names with components *Groshi* and *Grosh* that occupy a significant place among the types of duties and taxes in old Belarusian literary written language. In onomasiology aspect of these names are considered for the first time.

У старабеларускіх дзелавых помніках неаднаслоўныя найменні разам з аднаслоўнымі адзінкамі ўтваралі сістэму, якая забяспечвала намінацьныя патрабаванні тагачаснай мовы. Грамадскае ўсведамленне прадмета ці з'явы, што абазначаліся словазлучэннем (бівербам ці полівербам), замацаванасць намінацьнай практыкай, здольнасць актуалізавацца – усё гэта спрыяла функцыянаванню такіх намінацьных адзінак як паўнапраўных.

Мова старабеларускіх дзелавых помнікаў характарызувалася тым, што ў ёй ужывалася вялікая колькасць аднаціпных словазлучэнняў, якія называлі розныя рэаліі: прадметы, грошы, падаткі, штрафы і г. д. Так, традыцыйна вельмі многа словазлучэнняў тыпу “назоўнік + прыметнік” узнікла на аснове лексем *вина, грошы, дань, мыто, пенезы, служба* і г. д. Напрыклад, розныя віды штрафаў называліся неаднаслоўнымі найменнямі з галоўным словам *вина: вина битая, головна(я), господарская, дворная, духовная, злодейская, квалтовная, местская, нестанная, панская, пенежная, пенежная кривавая, похвалковая, розбойная, статутовая, судовая, урядовая*; падаткі – бівербамі з галоўным словам *гроши: гроши бруковые, восковые, врочные, капные, капищные, накадные, перевозные, поголовные, подымные, полокотные, попрутщинные, почтовые, прутовщинные, серебищные, цыншовые* і *грошь завешонный, ловчий, обьстный*. Разнастайныя паборы абазначаліся бівербамі з галоўным словам *дань: дань бобровая, грошовая, дякольная, житная, куничная, медовая, овсяная, пеняжная, серебряная, хмелевая, церковная, особная, врочная*; спецыяльныя падаткі – бівербамі з галоўным словам *мыто: мыто водное, водяное, господарское, гребельное (грэбельное), заграничное, замковое, коловоротное, морское, мостовое, подорожное, потужное, торговое* і г. д.

Аналіз структурна-семантычных асаблівасцей сабраных намі словазлучэнняў паказвае: атрыбутыўныя кампаненты пераасэнсоўваюц-

ца, што прыводзіць да страты іх намінацьнай самастойнасці, хоць і ў рознай ступені. Гэта ўжо закладзена, як уяўляецца, у самой функцыянальнай прыналежнасці дзелавой мовы, якая надае найменням тэрміналагічны характар. Нанізванне атрыбутыўных кампанентаў, якое выступае спосабам стварэння больш вузкага наймення, было шырока распаўсюджана ў мове старабеларускіх дзелавых помнікаў: *мыто звиклое, мыто звиклое старое, мыто звиклое старое головное; служба боярская, служба боярская шляхетская; служба господарская, служба господарская военная, служба господарская земская, служба господарская земская военная, служба земская военная; служба конная, служба конная возная*. «На карысць прызнання намінацьнага статусу аналізаваных словазлучэнняў можа сведчыць яшчэ адна асаблівасць. Перад намі назвы, якія пабудаваны па мадэлі “прадмет + прымета”. Атрыбутыўны характар адносін кампанентаў дапускае, што носьбітам прыметы з'яўляецца прадмет, які называецца. Адсюль вынікае, што атрыбутыўныя словазлучэнні маюць адну дэнататыўную базу, а значыць вычляняюць і называюць адзін фрагмент рэчаіснасці» [6, с. 25].

У мове старабеларускіх дзелавых помнікаў існуе пэўная колькасць неаднаслоўных найменняў, якія называюць падаткі і штрафы. Атрыбутыўныя словазлучэнні з такім значэннем могуць быць прызнаны намінацьнымі адзінкамі па шэрагу паказчыкаў. Пры гэтым вельмі важныя змест адзінак, які яны называюць, а таксама паняцці, што знаходзяцца за імі. “Узаемапранікненне сэнсаў кампанентаў, якія іх складаюць, семантычная транспазіцыя лексіка-граматычнага складу, устойлівасць, унаўляльнасць, здольнасць мадыфікавацца з павелічэннем ступені дэталізацыі значэння – усё гэта характарызуе словазлучэнні, якія з'яўляюцца расчлянёнымі, неаднаслоўнымі найменнямі” [7, с. 61].

Сярод найменняў падаткаў у старабеларускай літаратурна-пісьмовай мове значнае месца займаюць неаднаслоўныя назвы з кампанентамі *гроши* і *грошь*. Па паходжанні слова *грошь* – агульнаславянскае, узыходзіць да лацінскага *grossus* ‘вялікі, тоўсты’, у старабеларускую мову запазычана з чэшскай праз польскую і нямецкую мовы (*grosz*) [1]. У рускай мове XI – XVII стст. назва *гроши* абазначала “грошы ўвогуле” [4, с. 142].

Першая пісьмовая фіксацыя неаднаслоўных найменняў з кампанентамі *гроши* і *грошь* у старабеларускай літаратурна-пісьмовай мове, паводле звестак “Гістарычнага слоўніка беларускай мовы”, датуецца 1463 г.: *придали есмо дани къ церквь... на Колотовинныхъ дѣтехъ и на ихъ сусѣдехъ подлужы пять кадеи меду, а две бочки хмелю и пятнадцать грошей накадныхъ* (АЗР, I, 80, 1463).

Матэрыялы “Гістарычнага слоўніка беларускай мовы” і яго картатэкі сведчаць, што такія неаднаслоўныя намінацыі шырока выкарыстоўваліся ў старабеларускіх помніках дзелавой пісьменнасці для называння разнастайных падаткаў: *гроши бруковые, восковые, врочные, капные, капицзные, накадные, перевозные, поголовные, подымные, полокотные, попрутищинные, почтовые, прutowищинные, серебицзные, цынишовые* і *грошь завешонный, ловчий, обѣстный*.

У манаграфіі “Тыпы прадметных найменняў у мове старарускай дзелавой пісьменнасці” Т. Трафімовіч вылучае пяць прыкмет, якія ўваходзяць у анамасіялагічную структуру вытворнага наймення: агентыўная, аб’ектная, нумаральна-тэмпаральная, пасесіўная, лакатыўная, і на іх аснове – пяць тыпаў вытворных найменняў (агентыўны, аб’ектны, нумаральна-тэмпаральны, пасесіўны і лакатыўны). Зыходзячы з гэтай тыпалогіі прадметных найменняў, можна разглядаць бівербы з анамасіялагічнага пункту погляду. Так, агентыўная абагульненая анамасіялагічная прыкмета паказвае на дзеянне, канкрэтызаваная анамасіялагічная прыкмета – на тое, хто выконвае дзеянне, прыватная анамасіялагічная прыкмета называе само дзеянне [6, с. 55]. *Гроши перевозные* – ‘падатак ад уладальнікаў перавозаў’, *грошь обѣстный* – ‘від падатку, які купцы павінны былі плаціць пры паведамленні аб сваім прыбыцці на месца гандлю’, паказваюцца выканаўцы дзеяння: перавозчыкі і купцы, называюцца самі дзеянні *перевозити* і *обестье* (перавозіць і абвясчаць): *староста Марковскій Мордасъ Мышковичъ у людей Шоловицкихъ въ земли бортной меду у пчель беретъ и гроши перевозные отъ перевозниковъ* (АЗР, V, 67, 1614).

Тут яскрава прасочваецца прыналежнасць старабеларускіх неаднаслоўных найменняў да агентыўнага тыпу. Біверб *грошь завешонный* таксама адносіцца да гэтага тыпу, хоць чаканага дзеяслова *завешати* няма ў беларускіх і рускіх слоўніках. Але такі дзеяслоў ёсць ва ўкраінскай (*завѣшати* ‘відкладати, відстрочувати’) [5] і польскай (*zawieszać* ‘адтэрміноўваць’) [8] мовах. *Грошь завешонный* – ‘падатак, які адклалі, адтэрмінавалі’. Гэта пацвярджаецца і запісам у “Літоўскай метрыцы”: *уоленъ естъ податокъ поголовный, съ кожѣдого человека сельского по два гроши, а естъ ли бы того податѣку поголовного сума такѣ великая не вынесла, которою бы ся могло людемъ служебнымъ заплатити, тогды з людей сельскихъ третий грошь завешонный...* (КПД, 864, 1566).

Аб’ектная абагульненая прыкмета паказвае на аб’ект, канкрэтызаваная анамасіялагічная прыкмета – на тое, як прадмет атрымаў сваю назву па звязаным з ім аб’ектам дзеяння, прыватная анамасіялагічная прыкмета называе, што з’яўляецца аб’ектам. Напрыклад, аб’ектам абкладання ў падатковай сістэме маглі быць разнастайныя паняцці: мера вагі, даўжыні, г. зн. чым бралі плату або за што. “Калі праводзіць паралелі паміж агентыўным і аб’ектным тыпамі, то ў аб’ектным тыпе дзеянне важнае не само па сабе, а толькі ў сувязі з названым аб’ектам” [6, с. 89]. *Гроши бруковые* ‘аплат за пераезды і пастой на бруку’, *гроши восковые* ‘падатак ад васковых промыслаў’, *гроши капные* і *гроши капицзные* ‘падатак ад спіртных напояў’, *грошь ловчий* ‘падатак на ўтрыманне княжацкіх паляўнічых’, *гроши накадные* ‘падатак ад кадзі’, *гроши поголовные* ‘падатак ад кожнай асобы’, *гроши полокотные* ‘падатак з гандляроў’, *гроши почтовые* ‘паштовы збор’, *гроши попрутищинные* і *гроши прutowищинные* ‘падатак за карыстанне зямлёй (у гарадах)’, *гроши серебицзные* ‘падатак, які плацілі серабром на ваенныя расходы’, *гроши цынишовые* ‘арэндная плата, чынш’. Такім чынам, грошы збіраліся за праезд па бруку, за вырабы з воску, чынш, або на ўтрыманне лоўчых ці на ваенныя расходы. Таксама былі падаткі ад пэўнай меры (*кадь* ‘бытавая адзінка вымярэння сыпучых рэчываў, вадкасці’; *локоть* ‘метрычная адзінка вымярэння даўжыні і плошчы’; *прут* ‘мера даўжыні і плошчы’) [3, с. 14] ці ад пэўнай колькасці грошай (*капа*): *Плату грошовогъ зъ мѣста Кейданского 80 копѣ грошей безъ копы капицзныхъ* (Арх. зб., I, 33, 1536); *придали есмо дани съ той же церкви... въ Парадинѣ на Шашкинечехъ три кади меду, а хмелю три бочки, а накадныхъ грошей дванадцать* (АЗР, I, 80, 1463).

Абагульненая анамасіялагічная прымета нумаральна-тэмпаральнага тыпу паказвае на лік або час, канкрэтызаваная анамасіялагічная прымета – на час, за які бярэцца падатак, а прыватная яго называе. Так, *гроши врочные* ‘падатак за год’ – від падатку, які плацілі за пэўны прамежак часу (рок).

Да лакатыўнага тыпу належыць біверб *гроши подымные* ‘падатак з дыма (гаспадаркі)’. “Лакатыўная абагульненая прыкмета паказвае на месца, канкрэтызаваная анамасіялагічная прыкмета – месца як адзінка падаткаабкладання, прыватная анамасіялагічная прыкмета звязана з канкрэтнай назвай, якая матывуецца” [6, с. 154]. Так, у неаднаслоўным найменні *гроши подымные* абагульненая анамасіялагічная прыкмета паказвае на месца, канкрэтызаваная анамасіялагічная прыкмета выяўляецца ў месцы – адзінцы грашовага абкладання, а прыватная анамасіялагічная прыкмета – гэта сама назва *дым* (гаспадарка).

Неаднаслоўныя назвы з кампанентамі *гроши* і *грошь* актыўна ўжываліся побач з субстантыўнымі ўнівербамі тыпу *бруковое, восковничое, врочное (роковое, рочное), капное (капицзна), накадное, обьстка, перевозное, поголовное (поголовщина), подымное, полокотное (полокотщина), почтовое, попрутщина (попрутщина)* і *прутовщина (прутовщина), серебизна, цыншовое*, якія выкарыстоўваліся паралельна ў помніках старабеларускай дзелавой пісьменнасці: *На веки вечныи ездити добровольне, на шбе стороне, безъ всякого датьку грошей перевозныхъ* (КПД, 1090 – 1091, 1522) і *я позволил оному бурмистрови перевезти онога каморника... и зъ речами, удаючи то, жебы се въ доводъ якій въ перевозное на Бугу не втручалъ* (АВК, VI, 99, 1612). Выкарыстоўваліся і некаторыя сінанімічныя бівербальныя найменні (*пенязи капные, пенязи капицзные, пенязи серебизные, пенязи цыншовые*): *фундовалъ на вечные часы копъ грошей капицзныхъ городенскихъ певную суму* (АВК, I, 14, 1596); *А тогда жь, после пана, прислала до Жировичъ и взяла две кади меду, у шесть вшатковъ, пресного. А зъ несвижскихъ люде’ взяла девять копъ гроше’ серебизныхъ* (КСД, 876, 1516) і *капныхъ пенязей шт мьду и шт пива дванадцать копъ грошей* (КСД, 1384, 1520); *король... тому шпиталю... далъ и фундовалъ на вечные часы пенезей капицзныхъ городенскихъ певную суму* (АВК, I, 14, 1596); *пънязи дворовъ церковныхъ цыншовые, капицзные... почаль былъ до себе отбирати* (АСД, IX, 59, 1568); *ижъбы есте сами зъ братьи своее обрали людей добрыхъ... которыи бы тыи пънязи*

серебизными отъ васъ отбирали и за своимъ ключомъ ховали (АЗР, III, 7, 1547).

Такім чынам, у старабеларускай мове для называння розных відаў падаткаў ужывалася 17 неаднаслоўных найменняў з кампанентамі *гроши* і *грошь*. Гэтыя паняцці займалі значнае месца ў лексічным складзе дзелавой пісьменнасці нашай мовы, бо ахоплівалі ўсе бакі тагачаснага жыцця беларускага народа. Далейшы лёс неаднаслоўных найменняў з кампанентамі *гроши* і *грошь* не зусім аднолькавы: некаторыя назвы падаткаў фіксаваліся да канца XVII ст., а іншыя перасталі занатоўвацца ў дзелавых пісьмовых помніках ўжо ў канцы XV ст. У сучаснай беларускай мове неаднаслоўныя назвы падаткаў з кампанентамі *гроши* і *грошь* не ўжываюцца зусім у сувязі з поўным знікненнем адпаведных рэалій.

Скарачэнні

АВК – Акты, издаваемые Виленскою археографическою комиссией, т. I – XXXIX. Вильна, 1865 – 1915; АЗР – Акты, относящиеся к истории Западной России, т. I – V. СПб., 1846 – 1853; Арх. сб. – Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси, т. I – XI. Вильна, 1867 – 1890; АСД – Археографический сборник документов, т. I – XI. Вильна, 1867 – 1890; КПД – Книги публичных дел Литовской метрики // “Русская историческая библиотека”, т. XXX. Юрьев, 1914; КСД – Книга судебных дел Литовской метрики // “Русская историческая библиотека”, т. XX. СПб, 1903.

Спіс літаратуры

1. Булыка, А. М. Лексічныя запазычаны ў беларускай мове XIV – XVIII стст. / А. М. Булыка. – Мінск : Навука і тэхніка, 1980. – 256 с.
2. Гістарычны слоўнік беларускай мовы. – Вып. 1 – 35. – Мінск : Беларус. навука, 1982 – 2015.
3. Скурат, К. У. Назвы метрычных адзінак у старажытнай беларускай мове : на матэрыяле пісьмовых помнікаў XV – XVII стст. : дыс. ... канд. філал. навук : 10 02 01 / К. У. Скурат. – Мінск, 1972.
4. Словарь русского языка XI – XVII вв. / под ред. Г. А. Богатовой, В. Б. Крысько. – Вып. 1 – 29. – М. : Наука, 1975 – 2011.
5. Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. – Вып. 1 – 15. – Львів, 1994 – 2010.
6. Трофимович, Т. Г. Типы предметных наименований в языке старорусской деловой письменности : монография / Т. Г. Трофимович. – Минск : БГПУ, 2003. – 223 с.
7. Языковая номинация : Виды наименований : Сб. ст.; АН СССР. Ин-т языкознания / под ред. Б. А. Серебренникова, А. А. Уфимцевой. – М. : Наука, 1977. – 361 с.
8. Słownik języka polskiego / pod red. J. Karłowicza, A. Kryckiego, W. Niedźwiedzkiego. – T. I – VIII. – Warszawa, 1900 – 1927.

Святлана МАКІТРУК,
аспірант Цэнтра даследаванняў
беларускай культуры, мовы і літаратуры
Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі

Арттыкул паступіў у рэдакцыю 4 жніўня 2015 г.

СТРУКТУРНА-СЕМАНТЫЧНЫЯ СРОДКІ ВЫРАЖЭННЯ ПРЫНАЛЕЖНАСЦІ Ў ФРАНЦУЗСКОЙ І БЕЛАРУСКАЙ МОВАХ

УДК 811.133.1: 811.161.3

У артыкуле аналізуецца структурна-семантычныя сродкі выражэння пасесіўнасці ў французскай і беларускай мовах. У абедзвюх мовах прыналежнасць выражаецца з дапамогай пэўных сінтаксічных структур (субстантыўных і ад'ектыўных), лексічных сродкаў, дзе дзеяслоў адыгрывае галоўную ролю, а таксама словаўтваральных сродкаў.

Ключавыя словы: *пасесіўнасць, сінтаксічная структура, прыналежныя дзеясловы, словаўтваральныя канструкцыі, атрыбутыўныя сродкі.*

This article deals with the constructive and semantic means of belonging in French and Belorussian language. The category of possessiveness in French and Belorussian language is expressed in different ways: with the help of certain syntactic constructs, substantives and adjectives, by the lexical means, where verbs play principal role, and also with the help of word-formative means.

У апошні час значна ўзрасла ўвага лінгвістаў да даследавання розных моўных катэгорый. Тая ці іншая моўная катэгорыя ўяўляе сабой вынік абагульнення канкрэтнай, звычайна адной, уласцівасці катэгорыі. Катэгорыя прыналежнасці (лац. *possessio* 'валоданне') – гэта ўніверсальнае паняцце, якое функцыянуе ў розных мовах. З'ява пасесіўнасці адлюстроўвае адносіны прыналежнасці, што існуюць у аб'ектыўнай рэчаіснасці.

Вывучэннем праблемы пасесіўнасці ў розных нацыянальных мовах займаліся навукоўцы Д. Вайс, Т. Іванова, А. Галавачова, Д. Лаёнз, Ю. Пашаліў, А.-М. Спаног, С. Мароз, І. Гліннік.

Мэта дадзенага артыкула – прааналізаваць структурна-семантычныя сродкі выражэння пасесіўнасці ў французскай і беларускай мовах.

Большасць даследчыкаў-мовазнаўцаў разумеюць катэгорыю пасесіўнасці досыць шырока і ўключаюць у яе склад адносіны валодання, якія маюць розную семантыку [1, с. 99]. Іншыя, у прыватнасці К. Чынчлей, мяркуюць, што цэнтральная ідэя для катэгорыі пасесіўнасці – значэнне ўласна валодання [2, с. 101]. Д. Вайс лічыць, што трэба адрозніваць "моцную", ці "сапраўдную", пасесіўнасць (пасэсар – уладальнік прадмета) ад "слабой" (пасэсар кантралюе прадмет) [3, с. 283, 285].

Значэнне пасесіўнасці можа выражацца рознаўзроўневымі моўнымі сродкамі, набор якіх для кожнай мовы індывідуальны. Як у французскай, так і ў беларускай мове прыналежнасць мае багаты змест і адлюстроўваецца на лексічным, словаўтваральным і сінтаксічным узроўнях.

1. Лексічныя сродкі выражэння пасесіўных адносін.

Асноўны сродак лексічнага выражэння прыналежных адносін – дзеясловы. Адрозніваюць дзеясловы, якія адлюстроўваюць пасесіўныя адносіны статычна (*avoir, posséder, jouir*) і ды-

намічна (*bénéficier, disposer, être doué, -e*). Параўнаем значэнне дзеяслова *jouir*, які азначае "*avoir la possession d'un bien, le bénéfice d'un avantage matériel ou moral*" [4], і дзеяслова *disposer* "*placer des personnes, arranger des objets d'une certaine manière*" [4]. У адрозненне ад дзеясловаў, што выказваюць пасесіўныя значэнні ў статычным аспекце, дынамічныя пасесіўныя дзеясловы з'яўляюцца лімітаванымі ў часе.

У беларускай мове пасесіўныя дзеясловы статычнага тыпу – *мець, валодаць, размяшчаць*. Дынамічныя пасесіўныя дзеясловы складаюць некалькі груп у залежнасці ад характару валодання паміж суб'ектам і аб'ектам, а таксама па ступені ўдзелу ў дачыненні да іншай асобы:

1) канструкцыі з некаўзатыўнымі пасесіўнымі дзеясловамі (*браць, запазычыць, набываць, аддаць, губляць*), якія маюць значэнне 'набыцтва' ці 'страты';

2) канструкцыі з каўзатыўнымі пасесіўнымі дзеясловамі (*надаць, перадаць, атрымаць, падарыць, пазбавіць*), якія маюць значэнне 'атрымання' ці 'пазбаўлення';

3) канструкцыі кампенсавальнай прыналежнасці, якія знаходзяцца на стыку некаўзатыўных і каўзатыўных канструкцый. У канструкцыях гэтага тыпу адлюстроўваецца сітуацыя, у якой суб'ект, набываючы штосьці, адначасна нешта губляе, і наадварот (*памяняць, прадаць, купіць*).

І ў французскай, і ў беларускай мовах пасесіўныя адносіны таксама могуць перадавацца назоўнікамі. Іх можна падзяліць на тры асноўныя групы:

1) канкрэтныя назоўнікі, якія называюць уладальніка (статычны аспект), донара і адрацата (дынамічны аспект) па іх дачыненні да пасесіўнай сітуацыі. Агульная рыса такіх імёнаў – наяўнасць рэлятывунай семы: фр. *un possesseur, un aliénataire*; бел. *гаспадар, гаспадыня* і да т. п.;

2) канкрэтныя назоўнікі, якія называюць аб'ект валодання па яго дачыненні да пасесіўнай сітуацыі. Пры гэтым назвы аб'ектаў статычнай пасесіўнай канструкцыі, як правіла, не з'яўляюцца вытворнымі ад дзеясловаў (фр. *un bien, une fortune*; бел. *маёмасць, спадчына*); тады як імёны аб'ектаў дынамічнай канструкцыі часта маюць дзеяслоўнае паходжанне (фр. *une achat, un don*; бел. *купля, набытак, падарунак*);

3) абстрактныя назоўнікі, якія адлюстроўваюць прыналежную сітуацыю ў цэлым (фр. *une cession, un vol*; бел. *валоданне, крадзеж*). Такія назоўнікі – сродак выражэння пасесіўнай сітуацыі ў выглядзе непрэдыкатываючай канструкцыі. У французскай мове большасць назоўнікаў гэтага класа – аддзяслоўныя (напр., *le metayage*). Агульная прыкмета пасесіўных назоўнікаў – сінсемантычнасць, яны “абазначаюць аб'ект... па сувязі з іншым аб'ектам” [3, с. 56] і патрабуюць далучэння залежных слоў.

Пасесіўныя адносіны могуць быць перададзены з дапамогай прыметнікаў. Да пасесіўных прыметнікаў адносяцца: фр. *avare, riche / pauvre*, бел. *прагны, багаты / бедны* і інш. Маюцца на ўвазе прыметнікі, якія паказваюць або характар валодання, або якасці чалавека, які валодае якой-небудзь маёмасцю.

Прыметнікі, што ўдзельнічаюць у фарміраванні пасесіўных канструкцый, можна падзяліць на дзве групы:

1) якія вызначаюць характар прыналежных адносін (фр. *propre*, бел. *асабісты*). Такія прыметнікі з'яўляюцца маркёрамі пасесіўных адносін (*un terrain privé*) ці ўдакладняюць пасесіўныя адносіны, выражаныя іншымі сродкамі (*sa propre maison*);

2) якія дапускаюць аб'ектную пазіцыю [фр. *une dame munie de gants* (< *munir*), бел. *гадзючы хвост*]. Гэтыя прыметнікі – недзеяслоўнага паходжання, яны могуць праяўляць пасесіўнае значэнне толькі ў кантэксте.

2. Словаўтваральны спосаб выражэння прыналежных адносін.

Параўнальна з вялікай колькасцю лексічных і сінтаксічных сродкаў выражэння пасесіўнасці французская і беларуская мовы маюць няшмат словаўтваральных сродкаў выражэння прыналежнасці.

Пасесіўныя адносіны могуць быць створаны з дапамогай словаўтваральных марфем, што далучаюцца да імя суб'екта ці аб'екта. Вынікам словаўтварэння ў французскай мове можа быць назоўнік (*un bistrotier, un garagiste*) і дзеяслоў (*devenir, accélérer*), у абедзвюх мовах – прыметнік (фр. *lumineux, vertueux*, бел. *суседскі, паляшуйскі*).

У французскай мове пасесіўныя суб'ектна-аб'ектныя адносіны могуць перадавацца з дапа-

могай суфіксаў *-al / -el, -ien, -aire, -ique*. У беларускай – з дапамогай суфіксаў *-оў (-ёў) / -аў, -еў, -ін (-ын)*. Даследчык Д. Вайс лічыць суфіксы *-al* і *-el* сінанімічнымі [3, с. 38]. Ён піша, што гэтыя суфіксы рэдка ўжываюцца ў канструкцыях са значэннем рэальнай прыналежнасці. Суфіксы *-al* і *-el* утвараюць прыметнікі галоўным чынам ад назоўнікаў, якія абазначаюць неадушаўленыя прадметы, рэдка ад імёнаў уласных. Утварэнне прыметнікаў з гэтымі суфіксамі ад назоўнікаў, якія абазначаюць адушаўленыя прадметы (звяроў, птушак), – малапрадуктыўнае.

3. Сінтаксічны спосаб выражэння прыналежнасці.

Ён перадаецца з дапамогай спецыяльных сінтаксічных канструкцый: атрыбутывых, прэдыкатывых і аб'ектных. Напрыклад, у французскай мове існуюць мадэлі з прыналежным дэ-тэрмінатывам або з прыназоўнікам *de* (*La fumée des braseros s'élevait au-dessus des tentes* [5, р. 11]), элементы якіх, выкарыстаныя па-за гэтай канструкцыяй, не валодаюць значэннем пасесіўнасці.

У абедзвюх мовах кампаненты атрыбутывага пасесіўнага словазлучэння дапасуюцца ў родзе, ліку і склоне: фр. *Il y avait les hommes, enveloppés dans leurs manteaux de laine, leurs visages masqués par le voile bleu* [5, с. 12], бел. *Голас яго пасля сну быў нямоцны, высільвацца яму не хацелася, і ён як бы намагаў сабе лянiвым, але звонкім ляскам пугі* [6, с. 3]. Як бачым, прыналежныя займеннікі ў складзе атрыбутывых словазлучэнняў не толькі замяшчаюць суб'ект, але і метанімічна рэпрэзентуюць яго асноўныя функцыі, выяўляючы такім чынам утрыманне сувязі суб'екта з прадметнай сітуацыяй.

Асаблівую цікавасць як у французскай, так і ў беларускай мове ўяўляюць атрыбутывыя пасесіўныя канструкцыі. Асноўныя лексіка-граматычныя паказчыкі прыналежнасці ў атрыбутывых словазлучэннях – прыналежныя займеннікі, прыналежныя і адносныя прыметнікі і назоўнікі ў форме роднага склону ў значэнні пасэсара.

Семантычная функцыя суб'екта, імплікаванага прыналежным займеннікам, можа ўдакладняцца ці ўскладняцца за кошт выкарыстання прыметніка ў якасці азначэння ў структуры займеннікавага словазлучэння. У прыватнасці, прыметнік *уласны* ўносіць у семантыку словазлучэння значэнне ўзмацнення. Напрыклад: фр. *Ils avaient leurs propres hameaux* [5, р. 17], бел. *Ён меў свой уласны кавалак зямлі* [6, с. 53]. Асаблівасць прыналежных займеннікаў у абедзвюх мовах – яны суадносяць іменную групу з кантэкстам ці сітуацыяй пры дапамозе ўказання на актанта.

У прааналізаваных атрыбутыўных сродках выражэння прыналежнасці як у французскай, так і ў беларускай мове сустраліся наступныя камбінацыі пар элементаў (пасэсар – аб’ект прыналежнасці), з якімі звязаны вызначаны тыпы пасесіўных адносін:

1) антрапонім – адушаўлены назоўнік (сацыяльныя адносіны паміж людзьмі): фр. *le frère de Nour*, бел. *Васілёва маці*;

2) антрапонім – неадушаўлены назоўнік (напр., ‘прадукт дзейнасці – дзеяч’): фр. *les armes de Ma el Aïnine*, бел. *Ганніна хустачка*;

3) антрапонім – частка цела: фр. *le visage de Nour*, бел. *Ганнін твар*;

4) частка цела – абстрактны назоўнік (адносіны ўласна прыналежнасці): фр. *la sourire de son visage*, бел. *чарната зрэнак*;

5) заонім – частка цела: фр. *les pattes des chateaux*, бел. *гадзючы хвост*;

6) заонім – неадушаўлены назоўнік: фр. *le tanière du castor*, бел. *асінае гняздо*;

7) абстрактны назоўнік – заонім: фр. *le vol d’un oiseau*, бел. *палёт пчалы*;

8) адушаўлены назоўнік – абстрактны назоўнік (напр., прыналежнасць апрадмечаных якасных прыкмет, унутраных станаў, псіхічных маніфестацый, аб’ектаў унутранага свету): фр. *la prévoyance de son père*, бел. *матчына ўвага*;

9) неадушаўлены назоўнік – неадушаўлены назоўнік (напр., ‘дзеянне – аб’ект дзеяння’): фр. *la hampe d’un drapereau*, бел. *зруб калодзежа*;

10) абстрактны назоўнік – неадушаўлены назоўнік: фр. *l’aridité du désert*, бел. *прыгажосць вясны*.

Праведзены аналіз паказвае, што і ў французскай, і ў беларускай мове існуюць розныя тыпы пасесіўных атрыбутыўных канструкцый: словазлучэнні з займеннікамі (фр. *ses doigts*, бел. *яго бацька*), словазлучэнні з назоўнікамі ў форме роднага склону (фр. *le sable des dunes*, бел. *будуе гэтых людзей*). Пасесіўныя атрыбутыўныя канструкцыі з прыметнікамі ёсць толькі ў беларускай мове (*дзедава хата*).

У абедзвюх мовах вылучаюцца так званыя другасныя, атрыбутыўныя сродкі выражэння. Сярод іх пасесіўныя канструкцыі з формамі ўскосных склонаў з прыназоўнікамі: “*de / ad + родны склон пасэсара*” (фр. *les nouvelles des proches*, бел. *лісты ад сыноў і братоў*); “*sans / без + родны склон аб’екта пасесіўнасці*” (фр. *la personne sans la patrie*, бел. *чалавек без рукі*); “*да + родны склон аб’екта пасесіўнасці*” (бел. *прывязаны да плоту*) і інш.

Можна зрабіць выснову, што пасесіўнасць адносіцца да лінгвістычных паняццяў, даследаванне якіх дазваляе больш грунтоўна ўявіць моўную карціну свету носьбітаў мовы, бо тыпы пасесіў-

ных канструкцый адлюстроўваюць асаблівасці сувязяў, што існуюць як у пазамоўнай рэчаіснасці, так і ў мысленні.

Прыналежныя адносіны выражаюцца як у французскай, так і ў беларускай мове наступнымі спосабамі: 1) сінтаксічным спосабам, г. зн. з дапамогай сінтаксічных канструкцый; 2) лексічным спосабам: дзеясловамі, назоўнікамі, прыметнікамі; 3) з дапамогай словаўтварэння.

У абедзвюх мовах максімальна прадуктыўныя сінтаксічныя сродкі выражэння пасесіўных адносін і, адпаведна, малую прадуктыўнасць маюць словаўтваральныя сродкі. У французскай мове найбольш распаўсюджаны канструкцыі, якія рэпрэзентуюць сінтаксічны спосаб пасесіўных адносін – канструкцыі з прыназоўнікамі *à / de*.

Як і ў беларускай, у французскай мове лексічныя сродкі выражэння пасесіўных адносін могуць быць падзелены на дзве групы: лексемы, якія статычна прэзентуюць прыналежную сітуацыю, і лексемы, якія паказваюць пасесіўную сітуацыю дынамічна. Асноўнымі сродкамі лексічнага адлюстравання прыналежных адносін з’яўляюцца дзеясловы.

Словаўтваральныя сродкі выражэння прыналежнасці ўжываюцца абмежавана. У абедзвюх мовах выкарыстоўваюцца спецыяльныя суфіксы для выражэння валодання і прыналежнасці. Асаблівым чынам утвараюцца пасесіўныя словаўтворныя канструкцыі з нерухомым аб’ектам – як аб’ектыўныя, так і субстантыўныя. Дзеяслоўнае словаўтварэнне з пасесіўным значэннем абмяжоўваецца дынамічнымі пасесіўнымі дзеясловамі са значэннем набыцця / адчування.

Спіс літаратуры

1. **Бондарко, А. В.** Посесивность (Вступительные замечания) / А. В. Бондарко // Теория функциональной грамматики. Локативность. Бытийность. Посесивность. Обусловленность / под ред. А. В. Бондарко. – СПб. : Наука, 1996. – С. 89 – 100.
2. **Чинчлей, К. Г.** Поле посесивности и посесивные ситуации / К. Г. Чинчлей // Теория функциональной грамматики. Локативность. Бытийность. Посесивность. Обусловленность. – СПб. : Наука, 1996. – С. 100 – 137.
3. **Вайсс, Д.** Смысловый потенциал посесивного отношения и его текстуальная обусловленность в современном русском языке / Д. Вайсс // Сокровенные смыслы : Слово. Текст. Культура : сб. статей в честь Н. Д. Арутюновой / отв. ред. Ю. Д. Апресян. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – С. 283 – 295.
4. **Larousse** // Dictionnaire de français [Resource electronic]. – Mode of access : www.larousse.fr/dictionnaires/francais/. – Date of access : 10.09.2015.
5. **Le Clézio, J.-M. G.** Désert / J.-M. G. Le Clézio. – Paris : Gallimard, 1980. – 294 p.
6. **Мележ, І.** Збор твораў : у 6 т. / І. Мележ. – Мінск : Маст. літ., 1971. – Т. 5. – 390 с.

Вольга ЖЫЛЕВІЧ,
кандыдат філалагічных навук.

З УВАГАЙ ДА МОЎНАЙ РЭЧАІСНАСЦІ

СЛОВА ПРА БРАНІСЛАВА ПЛОТНІКАВА

75

Жыццё выпрабоўвала Браніслава Плотнікава з першых дзён нараджэння. Не адразу прыйшоў ён у філалогію, хоць зямля Магілёўшчыны і дала яму моцныя крылы для палёту. Вучонага не стала зусім нечакана, а яго высокая моўная нота і сёння гучыць у кнігах, патрыятычна-натхнёных артыкулах, у сэрцах і душах яго шматлікіх сяброў, вучняў, калег па працы...

Браніслаў Аляксандравіч Плотнікаў нарадзіўся 15 снежня 1940 г. у Быхаве ў сям'і рабочых. Яго бацька загінуў на фронце ў 1944 г., а праз год памерла маці. Выхоўваўся ў Грудзінаўскім дзіцячым доме Быхаўскага раёна, пасля заканчэння дзевяцігодкі паступіў у рамеснае вучылішча № 12 г. Азбеста Свядлоўскай вобласці. Працаваў там памочнікам машыніста і машыністам электравоза Паўднёвага рудаўпраўлення, служыў авіямеханікам у Паўночнакаўказскай ваеннай акрузе і працягваў вучобу ў вясэрняй школе. Атрымаўшы ў 1964 г. атэстат сталасці, вярнуўся на радзіму і паступіў на філалагічны факультэт Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Як выдатнік вучобы быў рэкамендаваны ў аспірантуру па кафедры агульнага і славянскага мовазнаўства і ўжо ў 1971 г. датэрмінова абараніў кандыдацкую дысертацыю “Дыстрыбутыўна-статыстычны аналіз адной лексічнай групы (словы са значэннем ‘справа, работа’ ў рускай мове)”. Працаваў на гэтай жа кафедры выкладчыкам, старшым выкладчыкам, дацэнтам, прафесарам. У 1981 г. абараніў доктарскую

дысертацыю “Даследаванне лексічнага значэння шляхам квантытатыўнага аналізу дыстрыбутыўных уласцівасцей слова”. Непрацяглы час быў дэканам філалагічнага факультэта, з 1998 г. і да апошніх дзён жыцця (памёр 14 студзеня 2005 г.) працаваў прафесарам кафедры беларускай мовы і беларусазнаўства Акадэміі кіравання пры Прэзідэнце Рэспублікі Беларусь.

Аналізуючы жыццёвы і творчы шлях Б. Плотнікава, пераконваешся, што ён з кожным разам ставіў перад сабой усё больш і больш складаныя задачы, імкнуўся ўсё глыбей даследаваць праблемныя пытанні агульнага мовазнаўства, славістыкі і беларусістыкі. І калі спачатку вучоны больш цікавіўся пытаннямі агульналінгвістычнай праблематыкі, то ў апошнія дзесяцігоддзі жыцця актыўна працаваў у галіне беларускай мовы.

Паказальна, што ўжо на першым годзе аспірантуры Браніслаў Плотнікаў у суаўтарстве з навуковым кіраўніком прафесарам А. Супруном надрукаваў свой першы артыкул у зборніку дакладаў 2-й лінгвістычнай канферэнцыі “Актуальныя праблемы лексикологии” (1969 г., Новасібірск). Творчае супрацоўніцтва настаўніка і вучня працягвалася не адно дзесяцігоддзе і ўзбагацілася грунтоўнымі навуковымі даследаваннямі, сярод якіх “Общее языкознание. Учебное пособие для филологических факультетов вузов” (1983), “Общее языкознание. Сущность и история языка” (1993), “Общее языкознание. Структура языка. Типология языков и лингвистика универсалий” (1995).

Маючы выдатную лінгвістычную падрыхтоўку і валодаючы ўніверсальнымі энцыклапедычнымі ведамі, Браніслаў Плотнікаў актыўна ўключыўся ў падрыхтоўку падручнікаў, вучэбных дапаможнікаў, праграм для вышэйшай школы. Ён аўтар такіх вучэбных дапаможнікаў для студэнтаў-філолагаў, як “Общее языкознание. Семинарий” (1986), “Агульнае мовазнаўства” (1994), “Семиотика текста” (1992), суаўтар вучэбных дапаможнікаў і навуковых манаграфій “Введение в специальность” (1977), “Чешский язык” (1985), “Русско-чешский и чешско-русский словарь общегеографических терминов” (1985), “Дихотомическая лексикология” (1989), “Персональнасць і персана” (1999).

Важным этапам для вучонага сталі 1990-я гады – перыяд нацыянальнага адраджэння і станаўлення суверэннай беларускай дзяржаўнасці, абуджэння патрыятычных настрояў і памкнен-

няў творчай інтэлігенцыі, усіх прыхільнікаў беларускага слова. Перад мовазнаўцамі краіны была пастаўлена задача ў найхутчэйшы час стварыць аб'ектыўную і навукова-арыентаваную энцыклапедыю беларускай мовы. Адным з самых актыўных аўтараў гэтай капітальнай працы стаў прафесар Б. Плотнікаў, які падрыхтаваў для яе некалькі дзясяткаў асноватворных артыкулаў. За падрыхтоўку выдання "Беларуская мова: Эцыклапедыя" (1994) вучоны ў ліку іншых стаў лаўрэатам Дзяржаўнай прэміі Беларусі.

З прыходам Браніслава Плотнікава на кафедру беларускай мовы і беларусазнаўства ў Акадэміі кіравання пры Прэзідэнце Рэспублікі Беларусь распачалася мэтанакіраваная праца па падрыхтоўцы першых у краіне вучэбных дапаможнікаў па беларускай мове для слухачоў гэтай спецыфічнай навучальнай установы. Аднаасобна і ў суаўтарстве з загадчыкам кафедры прафесарам Л. Антанюк былі падрыхтаваны такія працы, як "Беларуская мова ў сістэме славянскіх моў" (1999), "Фанетыка і марфалогія беларускай мовы" (2000), "Кіраўніку аб мове" (2001), "Кароткая гісторыя беларускай мовы і мовазнаўства" (2002), "Беларускае слоўніцтва" (2003), "Лексіка і фразеалогія беларускай мовы" (2004), "Спалучальнасць слоў у беларускай мове" (2005), "Беларуская мова: Спецыяльная лексіка" (2002; 2-е выд. 2004), "Беларуская мова: Прафесійная лексіка: Курс лекцый" (2002; 2004; 2006; 2008) і інш.

Станоўчыя водгукі ў навуковай прэсе атрымала аб'ёмная праца ўніверсальнага характару "Беларуская мова. Лінгвістычны кампендыум" (2003), падрыхтаваная сумесна з Л. Антанюк. У ёй сцісла і канцэптуальна даецца тэарэтычная характарыстыка беларускай мовы па ўсіх лінгвістычных параметрах (месца беларускай мовы сярод іншых славянскіх моў, гісторыя беларускай мовы і навукі аб ёй, стылістыка і культура

маўлення, лексіка і фразеалогія, фанетыка і фаналогія, марфалогія і сінтаксіс, словаўтварэнне, лексікаграфія і фразеаграфія, дыялекталогія і інш.). Своеасаблівым у кампазіцыйным і метадычным плане атрымаўся і "Слоўнік цяжкасцяў беларускай мовы" (2004; у суаўтарстве з В. Трайкоўскай), у якім кожны раздзел складаецца з дзвюх частак – тэарэтычнай, дзе абагульняюцца правілы ўжывання розных адзінак мовы і фармулююцца адпаведныя праблемы, і практычнай, у якой падаюцца слоўнікі вызначаных цяжкасцей беларускай мовы.

Прафесар Браніслаў Плотнікаў быў у ліку першых навуковых кіраўнікоў замежных аспірантаў, што рыхтавалі на філалагічным факультэце БДУ свае дысертацыйныя працы. Дыякітэ Нухум і Санога Сункала (Самалі), Францішка Віткоўска (Польшча), Жыльбер Макіта (Конга) сёння з удзячнасцю згадваюць свайго настаўніка. Як успамінае Жыльбер Макіта, менавіта прафесар Плотнікаў здолеў прывіць яму "любоў да мовы Пушкіна, Дастаеўскага, Талстога... гуртуючы вакол сябе людзей розных культур, этнасаў, соцыумаў, ён з усімі знаходзіў паразуменне, да кожнага... меў свой падыход". Усяго ж Браніслаў Плотнікаў падрыхтаваў 10 кандыдатаў філалагічных навук.

Прайшло ўжо 10 гадоў, як не стала Браніслава Аляксандравіча Плотнікава, а нам і сёння не хапае яго жыццёвай адкрытасці і навуковай аб'ектыўнасці, умення імгненна ацаніць любую сітуацыю і знайсці адзіна правільнае вырашэнне яе. Яго выключныя веды і выкладчыцкі вопыт, увасобленыя ў навуковых манаграфіях і вучэбных дапаможніках, і сёння запатрабаваныя ў асяроддзі як навукоўцаў, так і студэнтаў, аспірантаў, усіх аматараў роднай мовы.

Мікалай ПРЫГОДЗІЧ,
доктар філалагічных навук.

Кола гадоў

КАЛЯНДАР ПАМЯТНЫХ ДАТАЎ на 2016 год

475 гадоў таму нарадзіўся Джаванні Бернардоні (1541 – 1605), італьянскі архітэктар, удзельнік будаўніцтва Нясвіжскага замка і комплексу Нясвіжскага касцёла езуітаў і калегіума

440 гадоў таму нарадзіўся Ілья Марахоўскі (свецкае імя Ірахім Стафанавіч; каля 1576 – 1631), пісьменнік-палеміст, палітычны, царкоўны дзеяч, уніяцкі ўладзімірабрэсцкі мітрапаліт

415 гадоў таму нарадзіўся Мікалай Кміціц (1601 – 1632), паэт, педагог

365 гадоў таму нарадзіўся Ілья Капіевіч (Капіевскі; 1651? – 1714), асветнік, перакладчык, кнігавыдавец, паэт

345 гадоў таму заснаваны Віцебскі школьны тэатр. Існаваў да 1766 г.

270 гадоў таму нарадзілася Кася Міхневіч (1746 – ?),

танцоўшчыца, салістка балета Нясвіжскага тэатра

265 гадоў таму створаны Слуцкі тэатр Радзівілаў. Існаваў да 1761 г.

265 гадоў таму створана Нясвіжская музычная школа пры Нясвіжскай капэле Радзівілаў. Існавала да 1809 (?) г.

260 гадоў таму створана Слуцкая балетная школа пры Слуцкім тэатры Радзівілаў. Існавала да 1761 г.

260 гадоў таму нарадзіўся Іосіф Яленскі (1756 – 1813), публіцыст эпохі Асветніцтва, прадстаўнік радыкальнага ўтапізму

250 гадоў таму нарадзіўся Антоні Шыман Жукоўскі (1766? – 1834?), акцёр, антрэпрэнёр

250 гадоў таму нарадзілася Марыяна Чаклінская (каля 1766 – ?), беларуская і польская артыстка балета

Працяг на с. 57, 83.

3 КЛОПАТАМ ПРА АДМЕТНАСЦЬ РОДНАЙ МОВЫ

Ветах, А. Сны пра дзяцінства : аповесці, апавяданні / А. Ветах. – Мінск : Выдавец Зміцер Колас, 2014. – 259 с.

Ветах, А. Хрыстос між нас : апавяданні, аповесці / А. Ветах. – Мінск : Выдавец Зміцер Колас, 2015. – 223 с.

Алесь Ветах – гэта літаратурны псеўданім Алеся Бельскага, доктара філалагічных навук, прафесара БДУ, знанага літаратуразнаўца і крытыка, аўтара манаграфічных даследаванняў, навучальных кніг, шматлікіх артыкулаў і рэцэнзій. Яго навуковыя працы вызначаюцца глыбокім аналізам беларускай мастацкай літаратуры ХХ – пачатку ХХІ ст., выяўленнем і разглядам індывідуальнага стылю мастацкіх твораў, асаблівасцяў развіцця сучаснай беларускай паэзіі, нацыянальнай спецыфікі мастацкага слова...

Ён аўтар кніг прозы “Ружовая знічка” (1994), “Хроніка смутку” (1999), за якую ў 2000 г. утанаваны Літаратурнай прэміяй імя Івана Мележа, адзін з аўтараў калектыўных зборнікаў “Карані”, “Вальс пад журлівымі таполямі”, “У Храме зямнога кахання”, “Самая чароўная кветка”, “Пакуль б’ецца сэрца...”.

Празаічныя творы пісьменніка адметныя не толькі высокім мастацкім узроўнем, глыбокім псіхалагізмам, майстэрскім спалучэннем лірычнага і драматычнага пачаткаў, але і тонкім адчуваннем роднага слова.

У рэцэнзіі разгледжаны некаторыя моўныя асаблівасці твораў (апавесцяў, апавяданняў) з новых кніг Алеся Ветаха. Неабходна адзначыць, што з наяўных марфалагічных і сінтаксічных варыянтаў моўных адзінак пісьменнік аддае перавагу ўласцівым беларускай мове.

Марфалагічныя адметнасці.

Ужываюцца характэрныя для беларускай мовы займеннікі і лічэбнікі з двухскладовым канчаткам *-ae* (*-яе*) у формах роднага склону. У адрозненне ад формаў з аднаскладовым канчаткам такія формы больш мілагучныя: *Гаспадыня, у якой Алачку пасялілі, захвалявалася, што тае доўга няма...*; *І Колька Пілат штурхануў з усяе моцы Рыгорку, які паляцеў долу, як збіты з дрэва яблык; Франя паехала адночы туды цяніком з нейкае нагоды...*; *Дзве групы дзяўчат і хлопцаў (апошніх, праўда, можна было на пальцах аднае рукі палічыць) выпраўляліся ў поле збіраць за трасалкай бульбу...*

Двухскладовы канчатак могуць мець указальныя займеннікі ў назоўным і вінавальным склонах жаночага або ніякага роду адзіночнага ліку: *Страта гэтая была балючай, гора несучешным*

і пакутлівым...; *Гэтае яго пытанне адгукнулася цэлым маналагам прастадушна-шчырага суседа...*; *Я меў у жыцці гэтае вялікае дзіцячае шчасце – калыхацца на бацькавых плячах.*

Скарыстоўваюцца формы прыналежных займеннікаў тыпу *іхняя, іхнія, усіхняя, ягоны, ягоная, ягоныя*: *Юзэфа Лісіцкага не менш за жонку непакоіў незамужні лёс іхняй Караліны;* – *А дарога не твая, а ўсіхняя!*; *Выручыла-дапамагла арэхавае вуда, якую, быццам выратавальную саломіну, я пасунуў насустрач ягоным рукам...* Сустрэкаюцца формы назоўнікаў і прыметнікаў творнага склону адзіночнага ліку з двухскладовым канчаткам *-аю* (*-ою*): *А праз паўгадзіны, калі я адважыўся зайсці ў хату, [бацька] зірнуў на мяне без гневу са шкадобаю ў вачах...*; – *Што ты ў галованьку сваю ўзяў! – з утрапёнасцю і мацярынскаю трывогай сказала Адамовічыха...*; *магутная бура наляцела на могілкі і напалам скасіла, нібы востраю сталёною касою, з дзясяткаў тоўстых бяроз і асін.*

Неадушаўлёныя назоўнікі II скланення з цвёрдай асновай у месным склоне адзіночнага ліку ў канструкцыях з прыназоўнікам *на* ўжываюцца, як гэта і павінна быць, з канчаткам *-е*: *Урэшце Лёнька сказаў, што няблага было б штогод праводзіць спаборніцтва на гандболе...*; *Паліна на мабільным тэлефоне выклікала “хуткую”;* – *Па блаце, Аксаначка, дастаў, – не без гонару сказаў Мікіта; Да прыкладу, спячы смачны рыбны пірог з грыбамі на старым рэцэпце сваёй бабулі ўмела толькі Аксана; Назайтра Ксеня пайшла на бюлетэнь на доглядзе за сынам...*; *Гадоў колькі запар займаўся ў Маркіча... у секцыі на футболе, пасля – гандболе...*

Прыназоўнік *на* кіруе месным (а не давальным) склонам назоўніка ніякага роду, пры гэтым назоўнікі з мяккай асновай маюць канчатак *-і*: *Ім [юнакам і дзяўчатам] хочацца быць такімі ж, як тыя алігархі і бізнесоўцы, зайздросны імідж якіх культывуюць на тэлебачанні...*; *Сярод іх была і Марта, якая на даручэнні Сабіны прыйшла да нас, каб распытаць пра Славу Казанка.*

У месным склоне з прыназоўнікам *на* ўжываецца таксама залежны займеннік *той* у форме адзіночнага ліку: *Пад вечар яна прывяла трусянятак – гэта было відаць на тым, як варушыў-*

ся пух. Назоўнік агульнага роду ў творным склоне мае заканамерны канчатак -ам (калі носьбіт мужчына): *Трэба зрабіць так, каб яе імя звязвалася неадлучна і непадзельна з пасадай загадчыка, а не з Жывіцам...* У формах назоўнікаў роднага склону множнага ліку, якія канчаюцца збегам зычных, ужываецца канчатак -аў: *Створым бачнасць клопатаў пра насельнікаў фермаў, канюшняў і баракаў.*

Сустракаюцца спецыфічныя формы дзеепрыметнікаў залежнага стану з суфіксам -ен-: *на памежжы восені і зімы... ён паўстаў у адмысловым выглядзе: распранены і згалелы; Дрэўца ў загадзя выкапаную ямку ўсаджвалі віцэ-мэр горада Туровіч і апраненыя ў чорныя мантэйі акадэмік Караедаў і новы дырэктар Лось.*

Ужываюцца склонавыя формы займенніка хто ў спалучэнні з часціцай ні і прыназоўнікамі ад і на: *Дырэктар напачатку сумеўся, бо, маўляў, ні ад кога не чуў і нічога не ведае пра “раман” свайго настаўніка...; толькі на яго зараз у яе спадзеўка, больш ні на кога.*

І ў аўтарскай мове, і ў маўленні персанажаў сустракаецца сінтэтычная форма будучага часу: *бацька Хрысці... казырнуў, што мецьме за зяця дырэктара школы Ярковіча; – Прышла мая пра, нічога не паробіцьмеш.*

Сінтаксічныя адметнасці.

Пры галоўным слове словазлучэнняў, выражаным дзеясловамі і назоўнікамі са значэннем маўлення, думкі, пачуцця, залежнае слова паслядоўна ўжываецца ў вінавальным склоне з прыназоўнікам пра: *Напрыканцы яна, Аіда, гаварыла пра неабарачальнасць натуральнай гісторыі Люпусгана...; Галіна яшчэ працягвала разважаць пра тое, што ўратуе сучасны свет; тым больш [прафесар] не збіраўся наведзці пра ініцыдэнт у міліцыю; Думка пра кассё-лучок не пакідала яго; Трапіўшы ў палон думак і згадак пра тое даўня, незваротнае, пачынаеш востра разумець, што дзяцінства – гэта твой абярэг на звільстай, пакручастай пуцявіне жыцця.*

У дзеяслоўных словазлучэннях пры выражэнні прычынных адносінаў, як правіла, ужываецца прыназоўнік праз з залежнымі словамі ў форме вінавальнага склону: *Праз хваробу ён не стрываў пакут, у яго здалі нервы...; Праз мой нацельны крыжык пацярпеў бацька; Звярэў сабака і праз ланцуг, які абмяжоўваў яго вольніцу... Радзей пры выражэнні прычыны сустракаецца залежны кампанент з іншымі прыназоўнікамі: Юрку згадалася, як у час уборкі бульбы ў калгасе яны, хлопцы, з-за балбатні і ляנות адсталі ад машыны; Але знемаглася [Кацярына] ад бяссонніцы.*

Пры выражэнні мэтавых адносінаў дзеясловы са значэннем руху, перамяшчэння ўжываюцца з назоўнікам у вінавальным склоне з

прыназоўнікам на: *пайшла ў краму па хлеб...; – Сёння ж збіраліся ехаць па сена за Бушылава; Валодзька Саладуха і напраўдзе часта ў школьныя гады наведваўся да Лісіцкіх у сад па сакавіты белы наліў і грушы-цукроўкі.* Калі пры такіх дзеясловах стаяць словы *ягады, грыбы, арэхі*, то назоўнікі маюць форму вінавальнага склону з прыназоўнікам у: *Марыя і Тамара ходзяць у ягады паасобку, толькі ім вядомымі сцежкамі; настаўніца... захоплена гаварыла пра сваю невялічкую вёску, пра тое, як хадзіла ў арэхі, грыбы, ягады.*

Прымяняюцца тыповыя для беларускай мовы параўнальныя словазлучэнні, у якіх пры галоўным слове – прыметніку або прыслоўі простае формы вышэйшай ступені параўнання – залежнае слова ўжываецца ў вінавальным склоне з прыназоўнікам за: *Акурат у гэты момант расчыніліся дзверы і ў пакой ускочыў хлапец, вышэйшы за любога тут галавы на паўтары-дзе; Бацька, былы франтавік, не цягнуў Сёмку яшчэ і таму, што той, хоць і быў старэйшы за яго, не быў на вайне, не нюхаў пороху; мае далёкія продкі не ставілі сябе вышэй за жывёлін і птушак, размаўлялі з імі на роўных...; І ўсё ж страшней за праклён нічога няма...; Больш за ўсё [Багінскі] непакоіўся, каб хто-небудзь не ішоў па вуліцы; Больш за ўсіх гаманіла цётка Тэрэза...*

Пры вышэйшай ступені параўнання прыслоўя залежная форма можа ўжывацца са злучнікам як: *Дзень народзінаў быў у цябе крыху больш як месяц таму.*

Атрымлівае пашырэнне спецыфічнае для беларускай мовы словазлучэнне больш за тое: *трэба трымацца і жыць далей, верыць у лепшае, больш за тое, яна павінна даказаць гэтаму няўдзячнаму мужчынскаму племені, што вартая, каб ля яе ног лёг Парыж, Рым і Амстэрдам; [Блэк і Рог-Рой] зведалі нястрымны покліч гарачай крыві продкаў – не больш за тое.*

У функцыі састаўнога іменнага выказніка выступаюць поўныя формы прыметнікаў або дзеепрыметнікаў: *Сагрэтыя сонцам яблыні ўжо былі гатовыя зазелянець маладой лістотай і наважыліся накінуць на сябе белы вэлюм цвету; яна [цётка Хрыпачыха] сытала словы, як з меха, была перакананая, што, апрача яе, распавесці ўсё парадкам і як след ніхто лепш не здатны...*

Пры абазначэнні часу ўжываецца спецыфічная канструкцыя “за + творны склон”: *Міхалкоўскія перабраліся ў наша мястэчка з пасёлка Чырвоная Ніва, дзе колісь за старым часам быў фальварак Чарнецкае; ...за даўнейшым часам, калі забіралі ў рэкруты, то ў хаце ці на двары заўсёды жаночы плач стаяў.*

Пісьменнік выкарыстоўвае характэрныя для беларускай мовы словазлучэнні тыпу бачыць

на свае вочы, чуць на свае вушы: Я накрыву дзіла-ся, мне хацелася **на свае вочы пабачыць** твая страхі, пра якія гаварыла Ляксеічыха; **На свае вочы бачыў**, як участковы Уласевіч запыніў на-супраць хаты цёткі Анэлі матацыкл...; **На свае вушы дачулася**, як яны [Жыгалаў і Дубінаў] пе-рагукваліся; спалучэнне прыназоўніка *a* з мес-ным склонам, якое выражае дакладны час дзе-яння: *Віктар праханіўся а палове шостаі, на самым досвітку...*; словазлучэнне тыпу *хата на тры акны*: *Юрка апрытомнеў у невялічкай на тры акны хаце Адамовічыхі.*

Як натуральная для беларускай мовы ўспрыма-ецца канструкцыя *рэч не ў тым* (замест скалькава-най *справа не ў тым*): *Не, рэч не ў тым, каб шмат-кроць паўтараць гэтае светлае і мілае слова...*

Такім чынам, у праявітых творах Алесь Ве-тах унікае нехарактэрных для беларускай мовы марфалагічных і сінтаксічных варыянтаў моў-ных адзінак, што сведчыць пра імкненне пісь-менніка да самабытнасці мастацкага маўлення.

Васіль РАГАЎЦОЎ,
доктар філалагічных навук.

Лінгвістычны досвед

ДАБРАНАК, ДАБРЫДЗЕНЬ, ДАБРАНАЧ

Як народ з тысячагадовымі традыцыямі, ад-метнай гісторыяй, культурай, мовай і літарату-рай, беларусы маюць свае адмысловыя віталь-на-зычэнневыя лексічныя адзінкі. Гэта словы **дабра́нак, дабры́дзень, добра́нач**. Акадэмічныя слоўнікі фіксуюць толькі два з іх – *дабры́дзень, добра́нач*. “Тлумачальны слоўнік беларускай мо-вы” падае: “**Дабры́дзень**, *выкл. у знач. вык. Разм.* Ужываецца як прывітанне пры сустрэчы днём. Якуб Колас з недаверлівасцю пачаў углядацца ў твар гасця, а потым праказаў толькі адно слова: – *Дабры́дзень!* Хведаровіч” (т. 2, с. 107); “**Добра́нач**, *выкл. у знач. вык. Разм.* Ужываецца як пажаданне спакойнай ночы, добрага сну. – *Добра́нач!* – *паціскаючы са шчырасцю Янкаву руку, развітаўся Васіль.* Гартны” (т. 2, с. 106).

Неалагізм *дабра́нак* зафіксаваны фундамен-тальным даведнікам “Вялікі слоўнік беларус-кай мовы” Ф. Піскунова (2012, с. 251): **дабра́нак**, *выкл.* Наватвор запаўняе прагал у згаданым шэ-рагу лексем – “вітанняў-зычэнняў”. Да гэтага яго ролю выконвала словазлучэнне: “**Добрага ранку!** – ранішняе прывітанне пры сустрэчы” (ТСБМ, т. 4, с. 637).

Дабранак, як і дзве ранейшыя лексемы, мае аналагічную будову – складанае слова з першым кампанентам *добр-*; першаснае *добры ранак* > *дабрыранак* > *дабранак*, сегмент *-ры-* апушчаны (спрашчэнне структуры слова).

Такім чынам, беларуская мова мае поўны камплект лексем вітальна-зычэнневых атрыбу-таў беларусаў.

У мове нашых суседзяў – польскай – на мес-цы дзвюх беларускіх лексем *дабранак* і *дабры-дзень* выкарыстоўваецца адно словазлучэнне *Dzień dobry!* з уласцівым польскай мове парад-кам слоў: дапасаванае слова стаіць пасля асноў-

нага (галоўнага ў словазлучэнні), як і ў выра-зах *Słownik rosyjsko-polski, Rzecz Pospolita Polska* і пад.

На беларускай мове быў выдадзены “Статут Вялікага Княства Літоўскага” – першая ў Еўропе канстытуцыя. Беларуская мова была дзяржаў-най. “Статут...” (тры яго рэдакцыі: 1529, 1566, 1588 гг.) быў перакладзены на польскую мову. Беларуская мова аказала свой уплыў на поль-скую. Значную ролю ў гэтым выканалі і надру-каваныя на старабеларускай мове кнігі Ф. Ска-рыны.

Беларускія словы *дабры́дзень* і *дабранач* тра-пілі ў польскую мову (*dobrydzień* і *dobranoc*; з беларускім парадкам кампанентаў: на першым – залежны, асноўны – на другім). *Дабранач* – бе-ларусізм, а не паланізм, як мяркуюць некаторыя этымолагі (параўн. тут і ўкр. *добраніч*).

Слова *дабранак* ухвальна прынята нацыя-нальным перыядычным друкам у выкарыстан-не. “Звязда” (“Родная газета на роднай мове”) за верасень – кастрычнік 2015 г. не раз карыс-талася гэтым словам. Вось адзін з мікратэк-стаў: *Ох, гэтая Віка! Даўшы нам свой “Дабра-нак!” – так і адляцела, толькі абцасікі зацокалі на ходніку!*

Трэба адзначыць неабгрунтаванасць паметы *разм.* у тлумачальных слоўніках і “Слоўніку бе-ларускай мовы” (1987). Бо калі моўная адзінка кваліфікуецца як стылёва абмежаваная, то дзе ж тады яе нейтральны эквівалент?! Найноўшыя слоўнікі справядліва не выкарыстоўваюць яе пры гэтых словах.

Павел СЦЯЦКО,
доктар філалагічных навук.

Аўтар ахвярае ганарар на развіццё часопіса.

НАВУКОВА І СУР'ЁЗНА ПРА ГУМАР І САТЫРУ Ў ДРАМАТУРГІІ

Рагаўцоў, В. І. Вербальныя сродкі камічнага ў беларускай драматургіі : 1920 – 1940-я гады : манаграфія / В. І. Рагаўцоў. – Гродна : ТАА “ЮрСаПрынт”, 2015. – 254 с.

Імя прафесара, доктара філалагічных навук Васіля Рагаўцова добра вядомае ў беларускім мовазнаўстве: ён зарэкамендаваў сябе як аўтар дапаможнікаў для філалагічных факультэтаў, навукова-метадычных прац, слоўнікаў і даведнікаў, манаграфічных даследаванняў.

Апошнія больш як паўтара дзясятка гадоў В. Рагаўцоў актыўна распрацоўвае праблему вывучэння сродкаў выражэння камічнага ў творах беларускай драматургіі, што дае магчымасць выявіць механізмы іх утварэння і змен, а таксама акрэсліць універсальныя прыёмы даследавання камічнай экспрэсіі, глыбей спасцігнуць асаблівасці індывідуальнага стылю драматургаў. У новай кнізе даследчык паслядоўна і максімальна ўсебакова даследуе сродкі выражэння камічнага ў розных жанрах беларускай драматургіі (творы У. Галубка, М. Грамыкі, Е. Міровіча, Я. Рамановіча, Р. Кобеца, Я. Коласа, К. Чорнага, В. Вольскага, К. Крапівы, А. Маўзона, К. Губарэвіча).

У беларускім мовазнаўстве да апошняга часу не было спецыяльных даследаванняў, у якіх сістэмна аналізаваліся б вербальныя сродкі камічнага эфекту ў самых розных драматургічных творах (вядомыя толькі фрагменты апісання гэтых з’яў у працах І. Лепешава, А. Шубадзёравай, А. Семяновіча), напрыклад, апісанне на матэрыяле асобных твораў спосабаў стварэння камізму словамі і фразеалагізмамі праз рэалізацыю ў іх некалькіх значэнняў, выяўленне сінтаксічных аказіяналізмаў, фразеалагічных алюзіяў, стылістычнае выкарыстанне прыказак у функцыі камічнага. Аднак гэтымі сродкамі, як пераконвае В. Рагаўцоў, выражэнне камічнага ў беларускай драматургіі не вычэрпваецца. У манаграфіі ён свядома адступіў ад пашыранага ў навуковай практыцы спосабу даследавання навуковай праблемы ў напрамку “сродак – ілюстрацыйны матэрыял – даследаванне (аналіз) вербальных сродкаў камічнага ў канкрэтным творы (п’есе) пэўнага аўтара”. Такім чынам, асноўным прынцыпам аналізу выступае комплекснае выяўленне ў творы вербальных сродкаў камічнага і іх паслядоўнае навуковае апісанне, а таксама падрабязная класіфікацыя пэўнага вербальнага сродку з аднясеннем яго да пэўнага класіфікацыйнага разраду (групы, разнавіднасці). Вербальныя сродкі камічнага паводле прапанаванай аўтарам спецыялізацыі дзеляцца на дзве групы: спецыялізаваныя (каламбуры, іранізмы, гумарызмы, жартызмы) і неспецыялізаваныя (экспрэсіўна

зніжаныя адзінкі, аказіяналізмы, параўнанні, іншамоўныя ўкрапіны, фразеалагізмы). Да рэдкаўжывальных адносяцца гіпербалізмы, перыфразы, кантрастывы, эўфемізмы, лішкавыя адзінкі, метафары, сінонімы, канцылярызмы, ідыялектызмы, аксюморан, метанімізмы, эпітэты, выслоўі.

Аўтар пераканальна паказвае ролю актуалізатараў (вербальных і невербальных) у выяўленні камічнай канатацыі моўных адзінак, характарызуе як узуальныя, так і аказіянальныя сродкі камічнай экспрэсіі, паслядоўна аналізуе сінкрэтычныя сродкі, выяўляе інтэнсіфікатары камічнай экспрэсіі і інш. Напрыклад, у п’есах К. Крапівы вербальнымі сродкамі камічнага, як выявіў даследчык, выступаюць: каламбуры (лексічныя, полісемантычныя, паранамазійныя, аманімічныя, антанімічныя, фразеалагічныя, камбінаваныя, парэмійныя), іранізмы (гіпербалізаваныя, разгорнутыя), жартызмы, фразеалагізмы, экспрэсіўна зніжаныя адзінкі, аказіяналізмы (лексічныя, паратаксічныя, сінтаксічныя), аказіянальныя сінонімы, антрапонімы, словы з незразумелым значэннем, дыялектызмы, іншамоўныя ўкрапіны, канцылярызмы, перыфразы, праклёны, скорагаворкі, эўфемізмы, паўторы, парэміі, параўнанні, кантрастывы, формы слоў з суфіксамі суб’ектыўнай ацэнкі, гіпербалізмы, цытаты, алагізмы, комплекснае ўжыванне вербальных сродкаў камічнага і інш.

У манаграфіі В. Рагаўцова можна сустрэць выраз “упершыню ў беларускім мовазнаўстве”, што патрабуе комплекснага аналізу ўсіх твораў беларускай драматургіі. Напрыклад, М. Грамыка, як прасочана на шматлікім фоне твораў іншых аўтараў, адзін з першых у беларускай драматургіі ў функцыі камічнай экспрэсіі ўжыў кантамінаваныя крылатыя выразы (“Каля тэрасы”), Я. Колас – застольныя тосты (“У пушчах Палесся”), К. Чорны – “ланцужковую ампліфікацыю аднародных членаў сказа”, антыфразіс (“Лета”), К. Крапіва – астэізм (“Партызаны”), парэмійную алюзію (“Хто смяецца апошнім”).

Няма сумневу, што манаграфія В. Рагаўцова спатрэбіцца не толькі выкладчыкам і студэнтам, настаўнікам беларускай мовы і літаратуры, але і пісьменнікам-гумарыстам, асабліва пачаткоўцам, якія цікавяцца моўнымі сродкамі стварэння камічных сітуацый і вобразаў.

Алена КАВАЛЁВА,
Васіль ШУР.

МЕТОДЫКА І ВОПЫТ

Метадыст прапануе

УРОКІ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ І ЛІТАРАТУРЫ

ПРАКТЫКААРЫЕНТАВАНАСЦЬ

Сучасныя зменлівыя абставіны развіцця школьнай адукацыі, няспыннае ўдасканаленне яе архітэктонікі, шматлікія мадэлі навучання, мноства педагагічных даследаванняў, актыўнае развіццё прыватных метадык – настаўніку няпроста арыентавацца ў патрабаваннях, што называем сучаснымі ў адносінах да ўрока. Цывілізацыйныя змены настолькі імклівыя, а то і радыкальныя, што гэтыя патрабаванні відавочна не паспяваюць за імі, не могуць так хутка, як хацелася б, адлюстраваць іх.

І ўсё ж, на якія выклікі часу і запыты грамадства, выкладаючы беларускую мову і літаратуру, настаўніку трэба адгукацца найперш, каб суладнымі з іншымі калегамі былі прафесійныя дзеянні і паспяховымі – запраграмаваныя вынікі вывучэння школьнікамі асноў сучасных філалагічных ведаў? Што трэба рабіць, каб арганізацыйна-зместавы фармат урокаў беларускага слова пры аналізе / самааналізе можна было ацаніць азначэннем *сучасны*? Пры ўсёй складанасці знайсці поўны і канкрэтны адказ паспрабуем вылучыць пэўныя арыенціры.

Па-першае, на так званай “дарожнай карце” сучаснай школьнай моўнай і літаратурнай адукацыі па-ранейшаму, на шчасце, існуе здароўезберагальны знак. Пагрозы і спакусы сучасных тэхнічных сродкаў камунікацыі, разнастайныя віды залежнасці, якіх не было ў грамадстве раней, штучныя дабаўкі ў харчаванне, забруджанасць навакольнага асяроддзя, інфекцыйная няўстойлівасць, відавочныя вучэбныя перагрузкі ў школе – усё гэта вымагае карыстання формулай і заветаў “Мала на ўроку толькі навучыць дзяцей: абавязак настаўніка – захаваць пры гэтым іх здароўе”. Як ніколі раней маладое пакаленне, у адрозненне ад больш загартаваных фізічна і псіхічна дарослых людзей, – пад мноствам пагроз існавання і перашкод паўнаватраснага развіцця. Таму настаўніку беларускай мовы і літаратуры, як і яго калегам, рана ці позна варта зрабіць “разгортванне” структуры вучэбных заняткаў, каб убачыць тыя зоны, дзе можна паклапаціцца

пра захаванне і ўмацаванне вучнёўскага здароўя.

Варта пачынаць з перагляду *арганізацыйнага моманту* (хоць гэта, магчыма, і здзівіць спрактыкаваных педагогаў) на карысць здароўя навучэнцаў. Арганізацыйны момант у сучасным вымярэнні – гэта не “рэчытатывы” педагога, неабходныя, каб дысцыплінаваць дзяцей і настроіць на вучэбную працу. Сёння гэтая структурная частка ўрока павінна быць гранічна сціслай і зводзіцца да хуткай фіксацыі кіраўніка ў тым адукацыйным асяроддзі, дзе праходзяць заняткі, і кароткага, але шчырага вітання з класам. Менавіта такія дзелавыя па стылі паводзіны настаўніка, падобныя да ўздыму рукі дырыжора перад аркестрам, і азначаюць пачатак вучэбнага дзеяння. Усе раней магчымыя і шматлікія арганізацыйныя заўвагі, нават высвятленне адсутных у класе (хіба адсутнасць асобных вучняў і без паведамлення дзядурнага / старасты не бачна самому педагогу?), могуць быць вынесены “за дужкі” ўрока, на перапынак: ужо ў кароткай “уверцюры” да вучэбных заняткаў можна і трэба ашчаджаць час, такі неабходны для вывучэння новага і яго замацавання.

Сціслы арганізацыйны момант апэратыўна пераводзіцца ў пастаноўку мэты і пры неабходнасці – задач урока. Настаўнік, бо гэта – у межах толькі яго прафесійнай кампетэнцыі, заяўляе, чым клас будзе займацца на ўроку і што павінна быць вынікам заняткаў па мове / літаратуры. Асабліва прынцыпова і ўзважана рэкамендуем паставіцца да ўдзелу вучняў у вызначэнні мэт урока, паколькі гэта супярэчыць многім канонам метадыкі. Справа ў тым, што пастаноўка мэты, якая з’яўляецца прадбачаннем вынікаў вучэбнай працы, вельмі часта нітуецца з новым матэрыялам, а ён для дзяцей пэўны час – *terra incognita*, яшчэ не пройдзены, не ўсвядомлены. На занятках па беларускай мове ў VII класе па тэме “Злучнік як службовая частціна мовы” фразы настаўніка могуць мець наступнае маўленчае афармленне: *Сёння на ўроку мы будзем разам разбірацца ў тым, чаму да*

службовых часцін мовы трэба адносіць і злучнік, як канкрэтна ён слугуе ўжо вядомым вам знамянальным часцінам мовы, па якіх прыметах, каб не зблытаць, трэба адрозніваць яго ад іншых службовых адзінак мовы. Спачатку навучымся знаходзіць злучнікі ў тэкстах, і вы пераканаецеся, што без “абслугоўвання” такімі словамі любы тэкст будзе мець страты, істотныя для зносін з чытачом... У XI класе на ўроку беларускай літаратуры па тэме «Эрнест Хемінгуэй. Аповесць “Стары і мора”» слова настаўніка, накіраванае на пастаноўку мэты, можа гучаць прыблізна так: *Мастацкая літаратура – энцыклапедыя жыцця, і сёння мы адгорнем тую старонку, дзе можна навучыцца, як годна пераадолюваць выпрабаванні, якіх шмат на жыццёвым шляху. Чытаючы і аналізуючы аповесць “Стары і мора” вядомага амерыканскага празаіка Эрнеста Хемінгуэя, навучымся вылучаць праблемы, якімі живе і сённяшняе пакаленне людзей; веданне, як іх вырашаць, спатрэбіцца кожнаму з вас...*

У абодвух выпадках прагаворвання мэты можна абысціся без складаных моўных збудаванняў, захаваць нацэленасць мэтавызначальнага слова на вынік навучання. Няма патрэбы ўскладняць гэты натуральны элемент кожнага ўрока і недарэчна напружваць свядомасць вучняў, перагружаць яе перад больш адказнымі этапамі заняткаў.

Калі настаўніцкі маналог у гэтым кампаненце ўрока будзе лаканічным, але змястоўным, то ў гэтым жа рэжыме павінна атрымацца і падвядзенне вынікаў як фінал вучэбных заняткаў: тут настаўнік зноў дае менавіта кароткі каментарый наконт дасягнутасці пастаўленай мэты. Дарэчы, падвядзенне вынікаў можна ўявіць у выглядзе ніжняй планкі прыгожай рамы: ёй трымаць цяжар пэўнай каштоўнасці, якую хочацца захаваць надоўга.

На кожным этапе ўрока настаўнік мусіць дбаць пра ахову здароўя, і беражліва, па крупінках збіраць час на вывучэнне новага, дзе неабходна асабліва канцэнтрацыя вучнёўскіх духоўных і фізічных сіл. Магчымасці для гэтага існуюць і пры *праверцы дамашняга задання і паўтарэнні*. Правяраючы дамашняе пісьмовае практыкаванне па мове, настаўнік праходзіць па радах, кантралюе зробленае вучнямі самастойна, без педагагічнага нагляду, а на непасрэдную праверку выносіцца толькі той фрагмент задання, які мог выклікаць цяжкасці: важна дыягнаставаць, наколькі правільна дзеці кіраваліся ведамі і ўменнямі, пераадолюваючы складаную адукацыйную перашкоду. Пры праверцы, каб эканоміць час, прапускаецца больш лёгкае, відэа зразумелае. Што да праверкі лінгвістычнай ці літаратурнай тэорыі, то падчас апытван-

ня дапускаецца зварот дзяцей да падручніка па мове / літаратуры, паколькі на папярэднім уроку, у інструктыўнай яго частцы, рэкамендавалася асэнсаванае чытанне, а не механічнае завучванне раскіданага па многіх старонках правіла ці значнай па аб’ёме біяграфіі пісьменніка. Пры дазволе звярнуцца да старонкі дапаможніка вучням прапануецца скласці план пераказу тэарэтычнага матэрыялу і далей – пераказаць яго, карыстаючыся планам, або скласці зручную для сябе апорна-лагічную схему і, арыентуючыся на яе, перадаць змест. Карысна і такое заданне: чытаць часткі зададзенага па падручніку, але пры неабходнасці ілюстрацый прыводзіць уласныя прыклады. Пры такім падыходзе вучэбны дапаможнік аказваецца менавіта сродкам “падручным”, служыць апорай, неабходнай у авалоданні ведамі. Гэта, безумоўна, зніжае псіхалагічную стомленасць і рызыку атрымаць лішні стрэс ад строгага апытвання і ацэньвання. Праўда, прапанаванымі прыёмам выяўлення ведаў нельга захапіцца настолькі, каб забыць: засвоеную дома тэорыю на ўроку лепш правяраць праз варыятыўныя практычныя заданні. Тэарэтычнае вывучэнне тэмы “Бяззлучнікавыя складаныя сказы: будова, значэнне, ужыванне” ў IX класе прадугледжана праграмай для таго, каб школьнікі самастойна знаходзілі гэтыя сказы ў тэкстах, вызначалі сінтаксічныя адносіны паміж часткамі значных сінтаксічных адзінак і ставілі знакі прыпынку на мяжы частак, а ў вусным маўленні правільна інтанавалі; вывучэнне паняцця “Псіхалагізм у літаратуры” ў X класе спрыяе, напрыклад, таму, каб у апавяданні “Галя” Я. Брыля на фоне агульнай лірычнай усхваляванасці твора старшакласнікі здолелі пранікнуць у псіхалогію жанчыны, што заслугоўвае шчаслівай долі, а ў XI класе пры вывучэнні рамана “Людзі на балоце” І. Мележа – асэнсаваць ролю ўнутраных маналогаў і няўласна-простай мовы у псіхалагічнай абмалёўцы палешукоў. Пры арганізацыі *паўтарэння* і адпаведнага апытання варта прытрымлівацца ісціны: прадуктыўнага аднаўлення заслугоўвае найперш праграмны матэрыял, які неабходны для ўзвядзення “будынку” новых ведаў. Значыць, і тут можна адшукаць рэзервы эканоміі вучэбнага часу, якія потым можна выкарыстаць для пашырэння зоны азнаямлення з новым і яго замацавання.

Трэба таксама вітаць ініцыятывы настаўнікаў цікава і арыгінальна праводзіць на ўроках *фізкультурныя хвілінкі*. Увядзенне гэтых паўз у тканіну вучэбных заняткаў і іх прыжыванне ў сучаснай школе і ёсць прызнанне таго, што дзеці перагружаны вучэбнай інфармацыяй і неабходна хаця б часовае іх пераклучэнне на іншыя віды дзейнасці: на гульню, натуральную

ў дзіцячым узросце. Важна паслядоўна разнастаіць гэтае пераклучэнне, паколькі ў аднастайнасці дзеянняў навучэнцы страчваюць да іх жывы інтарэс.

У “Методыцы выкладання беларускай мовы” ў раздзеле “Сучасны ўрок беларускай мовы: структура, тыпы, патрабаванні” шмат мэтазгодных парад настаўніку наконт вывучэння новага матэрыялу, і найбольш прынцыповыя выпадае паўтарыць: іх нельга ігнараваць, яны не састарэлі, застаюцца класічнымі метадычнымі думкамі, якія падыходзяць і да ўрокаў літаратуры. Спачатку вучняў рыхтуюць да ўспрымання новага, да асэнсавання патрэбы новых ведаў у жыцці (тлумачыцца, у якіх канкрэтна сітуацыях моўных зносін ці літаратурнага развіцця спатрэбяцца пэўныя кампетэнцыі, як яны могуць паўплываць на павышэнне філалагічнай і агульнай культуры), толькі пасля гэтага адбываецца пераход да асэнсавання сутнасці, знешняй формы, унутранай будовы нязнамага факта ці з’явы. На гэтым этапе асваення новага інтэлект вучняў будзе развівацца, калі настаўнік мэтазгодна прымяняе актыўныя і інтэрактыўныя метады, лагічныя прыёмы аналізу, сінтэзу, параўнання, аналогіі, канкрэтызацыі, абагульнення, калі прыводзіць яркія, красамоўныя, пераканальныя прыклады. На заключным этапе знаёмства з новым праграмным матэрыялам усе ўважліва разгледжаныя прыметы і асаблівасці зводзяцца ў цэлае, якім становяцца, напрыклад, азначэнне, правіла, вывад. Надзвычай важна, як раяць многія настаўнікі-практыкі, не спяшацца з замацаваннем, а прагаварыць толькі што ўспрынятыя ключавыя словы, паняцці, тэрміны, азначэнні і тым самым перавесці іх у доўгатэрміновае сховішча вучнёўскай памяці.

Сёння на ўроку мовы і літаратуры нельга не зважаць на інклюзіўныя (лац. *include* ‘уключаю’) працэсы, якімі жыве і забяспечвае школа. На занятках, як таго патрабуе сама ідэя інклюзіі, як і ўсім, хто прыходзіць у школу дзеля дзяцей, трэба прытрымлівацца асноўных прынцыпаў інклюзіўнага навучання: каштоўнасць кожнага вучня не залежыць ад яго здольнасцяў і дасягненняў; кожная асоба мае права думаць і адчуваць; кожнаму з нас патрэбны падтрымка і сяброўства; разнастайнасць узмацняе ўсе бакі жыцця чалавека. Настаўніку неабходна бачыць і ўсведамляць дзіцячую разнастайнасць, успрымаць яе не як праблему, а як магчымасць убагаціць адукацыйны працэс. Сапраўды, у сучасных умовах настаўніку даводзіцца навучаць як адораных і высокаматываваных дзяцей, акселератаў, вундэркіндаў, так і іх равеснікаў з запаволеным тэмпам развіцця, часова абмежаваных у фізічным росце, агрэсіўных, а таксама поруч

са здаровымі – іх аднакласнікаў з кадзіроўкай цяжкіх захворванняў, з парушэннямі слыху, зроку, паставы, разам з вучнямі з традыцыйных сем’яў – дзяцей з дамоў сямейнага тыпу ці прыёмных сямей, дзяцей, што засталіся без бацькоўскай апекі, дзяцей часовых жыхароў горада / вёскі. Як тут не нагадаць пра выключную неабходнасць дыферэнцаванага і індывідуальнага падыходу да дзіцячых здольнасцяў, магчымасцяў у межах вучэбных заняткаў і пасля іх, як не прывесці словы Антуана дэ Сент-Экзюперы: “Калі я чымсьці не падобны да цябе, я тым самым не зневажаю, а, наадварот, убагаचाю цябе...”

Праграмная беларуская літаратура зрабіла крок да палілогу культур: акрамя твораў беларускіх паэтаў, празаікаў і драматургаў, у школе вывучаецца творчая спадчына і замежных аўтараў. Пакуль што больш стрыманыя ў гэтым праграмы па беларускай мове. Падтрымкі, заахвочвання заслугоўваюць захады тых настаўнікаў беларускай філалогіі, якія пры вывучэнні роднай мовы выкарыстоўваюць фрагменты з моўнай стыхіі не толькі рускага, але і ўкраінскага, польскага, балгарскага, чэшскага, славацкага і іншых славянскіх народаў, параўноўваюць беларускія фанетычныя, марфалагічныя, сінтаксічныя з’явы і лексічныя адзінкі з матэрыялам тых замежных моў, што вывучаюцца ў школе: сваё, айчыннае спасцігаецца з большай цікавасцю і больш плённа, калі асвойваецца ў параўнанні з духоўным вопытам, культурнымі каштоўнасцямі далёкіх ці блізкіх народаў.

Спрактыкаваныя, метадычна дасведчаныя настаўнікі, канечне, заўважаюць курс, узяты распрацоўшчыкамі вучэбных праграм апошніх дзесяцігоддзяў, па-першае, на ўзмацненне практыкаарыентаванай моўнай адукацыі школьнікаў, фарміраванне ў іх не толькі ведаў і ўменняў, як дзейнічаць у канкрэтных вучэбных сітуацыях, але і прымяняць засвоенае ў нестандартных жыццёвых рэаліях; па-другое – на выпрацоўку аратарскіх навыкаў, рытарычнай культуры, бо выявіць і сцвердзіць сябе, напрыклад, у будучым прафесійным соцыуме і дасягнуць узаемаразумення можна, засвоіўшы яшчэ ў школьныя гады пэўныя метады і прыёмы пераканальнага ўздзеяння. Гэта, безумоўна, робіць больш дасканалы палітру дзеянняў вучняў і на ўроках беларускай літаратуры.

Станіслаў РАЧЭЎСКІ,

кандыдат філалагічных навук, першы прарэктар, дацэнт кафедры псіхолага-педагагічнага забеспячэння павышэння кваліфікацыі

Брэсцкага абласнога інстытута развіцця адукацыі.

ЭЛЕКТРОННЫЯ АДУКАЦЫЙНЫЯ РЭСУРСЫ НА ўРОКАХ-ЛЕКЦЫЯХ ПА БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ

Аўтар разглядае праблему павышэння якасці выкладання і эфектыўнасці навучання за кошт арганічнага спалучэння ў адукацыйным працэсе па беларускай літаратуры на III ступені атрымання агульнай сярэдняй адукацыі традыцыйных і сучасных тэхналогій навучання, у прыватнасці, выкарыстанне электронных адукацыйных рэсурсаў на ўроках-лекцыях; абгрунтоўвае магчымасць і мэтазгоднасць прымянення ЭАР для вырашэння актуальных задач інфарматызацыі адукацыі; даказвае, што ЭАР ствараюць неабмежаваныя педагогічныя магчымасці для індывідуалізацыі і дыферэнцыяцыі адукацыйнага працэсу, яго адаптацыі да псіхалага-індывідуальных асаблівасцей кожнага вучня.

Ключавыя словы: *адукацыйны працэс, электронныя адукацыйныя рэсурсы, інфармацыйна-камунікатыўныя тэхналогіі, відэа-тэхналогіі, урок-лекцыя, відэалекцыя.*

The author considers the problem of improving the quality of teaching and learning efficiency through organic combination in the educational process of the Belarusian literature at the III stage of general secondary education of traditional and modern learning technologies, in particular, electronic educational resources in the classroom lectures; It substantiates the possibility and feasibility of EAR for solving urgent problems of informatization of education; It proves that EAR create unlimited educational opportunities for differentiation and individualization of the educational process, its adaptation to the psychological and individual characteristics of each student.

Ва ўмовах імклівага развіцця інфармацыйна-грамадства інтэнсіўнасць і якасць сярэдняй адукацыі могуць забяспечвацца толькі пры ўмове актыўнага ўкаранення і выкарыстання ў адукацыйным працэсе сучасных канцэпцый і ідэй, навейшых педагогічных тэхналогій, эфектыўных метадык арганізацыі навучання. Магчымасці аператыўнага абнаўлення зместу навучання на III ступені атрымання агульнай сярэдняй адукацыі (XI клас) і ўдасканалення сістэмы арганізацыі адукацыйна-выхаваўчага працэсу спрыяюць узнікненню інавацыйных педагогічных тэхналогій, якія спалучаюць традыцыйныя і сучасныя тэхналогіі (інфармацыйна-камунікатыўныя) і сродкі навучання (электронныя адукацыйныя рэсурсы), у прыватнасці, пры выкладанні вучэбнага прадмета “Беларуская літаратура” [4].

Адна з форм правядзення вучэбных заняткаў па літаратуры – урок-лекцыя, які закладвае асновы і першасную метадалогію навуковых ведаў, вызначае напрамкі, асноўны змест і характар дзейнасці вучняў. Яна была і застаецца метадалагічна-арганізацыйнай асновай для вывучэння аглядавых і манаграфічных тэм (уступныя заняткі), адным з асноўных звянаў дыдактычнага цыкла літаратурнай адукацыі ў школе.

У традыцыйнай метадыцы выкладання беларускай літаратуры (В. Ляшук, М. Мішчанчук, А. Руцкая, М. Грынько, І. Гоўзіч, А. Лугоўскі, і інш.) урок-лекцыю варта выкарыстоўваць, калі “бярэцца вялікі аб’ём матэрыялу ці складаны матэрыял”, “пры вывучэнні аглядавых тэм, для ўступных заняткаў да манаграфічнай тэмы, пры вывучэнні біяграфіі пісьменніка, як першы ўрок перад вывучэннем вялікага эпічнага твора” [5, с. 42].

Развіццё інфармацыйна-камунікатыўных тэхналогій (ІКТ) і электронных адукацыйных

рэсурсаў (ЭАР), аператыўны доступ да інфармацыі пры дапамозе камп’ютарных сетак, вялікая колькасць электронных дапаможнікаў, спецыяльнай даведчнай літаратуры, электронных вучэбна-метадычных комплексаў, метадычных распрацовак патрабуюць істотных змен у арганізацыі ўрокаў-лекцый як формы адукацыйнага працэсу ў сярэдняй школе.

У залежнасці ад месца ў адукацыйным працэсе і дыдактычнага прызначэння разгледзім два віды ўрока-лекцыі: лекцыя пры вывучэнні аглядавай тэмы, лекцыя пры вывучэнні біяграфіі пісьменніка з выкарыстаннем ЭАР “Навейшая беларуская літаратура”.

Пры вывучэнні раздзела “Беларуская літаратура на сучасным этапе (з сярэдзіны 1980-х гадоў)” [4] павінны ўлічвацца складанасць матэрыялу, ступень падрыхтаванасці класа, яго псіхалагічна-ўзроставыя асаблівасці. Настаўнік павінен рацыянальна будаваць аповед, адбіраць самы неабходны матэрыял і падаваць яго яскрава, захапляльна. Напрыклад, пры правядзенні аглядавых лекцый “Сучасная беларуская паэзія”, “Сучасная беларуская проза”, “Сучасная беларуская драматургія” трэба аддаць перавагу пісьменнікам і творам, найбольш цікавым у ідэйна-мастацкіх адносінах, здольным дапамагчы ў вырашэнні выхаваўчых задач [4, с. 118 – 125].

Каб актывізаваць увагу і мысленчую дзейнасць школьнікаў, настаўнік найперш спалучае лекцыю з ўрыстычнай гутаркай, якая можа заняць галоўнае месца пры разглядзе гісторыі літаратуры і творчасці асобных пісьменнікаў. Гэта звязана з тым, што а) праграма па беларускай літаратуры пабудавана на канцэнтрычным прыцыпе, які прадугледжвае ўнутрыпрадметныя сувязі – школьнікі не толькі ўзнавучаюць матэрыял, але змогуць удакладніць і пашырыць

веды: урокі-лекцыі па тэмах “Асноўныя тэндэнцыі развіцця літаратурнага працэсу канца XX – пачатку XXI стагоддзя”, “Узмацненне цікавасці да гістарычнага мінулага”, “Чарнобыльская тэма ў беларускай літаратуры канца XX стагоддзя”, “Урбаністычныя матывы ў навейшай беларускай літаратуры” і іншыя; б) гутарку можна будаваць, абапіраючыся на міжпрадметныя сувязі, якія дапамогуць правесці параўнанне некаторых літаратурных з’яў і фактараў. Цяжка ўявіць урок-лекцыю па вывучэнні аглядавых тэм без выкарыстання ілюстрацый. Каштоўным будзе выкарыстанне твораў тэатральнага мастацтва і кіно, жывапісу і скульптуры, ілюстрацыя ў розных яе формах (творы выяўленчага мастацтва, фотаздымкі пісьменнікаў, буйных грамадскіх дзеячаў, дзеячаў культуры, а таксама фотавыявы, якія ўзнаўляюць стан грамадскага жыцця, побыту і культуры пэўнага часу – з сярэдзіны 1980-х гг. і да нашага часу) [4, с. 110 – 123].

Асноўны метадад работы над аглядавымі тэмамі – тлумачальна-рэпрадуктыўная дзейнасць, яе трэба спалучаць з пошукавымі і даследчымі дзеяннямі вучняў. Можна падключыць да лекцыі і мультымедычныя праекты школьнікаў: праекты да ўрока-лекцыі “Разнастайнасць творчых індывідуальных асаблівасцей у сучаснай беларускай паэзіі” (на аснове творчасці М. Башлыкова, Л. Рублеўскай, В. Шніпа, Р. Баравіковай З. Падліпскай і інш.), “Сацыяльныя і маральна-філасофскія праблемы ў сучаснай беларускай прозе” (на аснове творчасці В. Казько, В. Карамазава, А. Федарэнкі, А. Жука і інш.), “Тэма Вялікай Айчыннай вайны” (на аснове творчасці В. Быкава, І. Чыгрынава, А. Адамовіча, Г. Марчука, У. Саламаха і інш.).

У сучаснай методыцы акрэслены два асноўныя шляхі вывучэння біяграфіі. У адпаведнасці з першым, ёй адводзіцца ўрок, якім пачынаецца манаграфічная тэма. У гэтым выпадку ўрок вывучэння біяграфіі – своеасаблівая ўводзіны да знаёмства з творчасцю пісьменніка.

На ўроку-лекцыі важна ўсё: і лагічнасць яе будовы, і яскравасць зместу, і тэмп мовы, выразнасць мімікі і жэстаў настаўніка. Лекцыя пра жыццё пісьменніка – гэта і дыялог, і старонкі ўспамінаў, лістоў. Аднак на ўроку-лекцыі па вывучэнні біяграфіі пісьменніка часта ўзнікае небяспека фактаграфіі: вучням цікавы не сухі пералік падзей, а нязмушаны аповед, які прыводзіць да адчування асабістага знаёмства з творцам. Настаўнік павінен клапаціцца не толькі пра дэталёвую канкрэтызацыю ўяўлення пра асобу пісьменніка, але і пра роздум над жыццём вялікага чалавека. Для таго каб вучні не толь-

кі запаміналі, але і абдумвалі на ўроку факты з біяграфіі творцы, настаўнік-літаратар павінен пастаянна ставіць іх перад вырашэннем задачы: пытанні, звязаныя са стаўленнем пісьменніка да грамадскіх з’яў і падзей, да мастацтва, прыроды і іншага; пытанні, якія вымушаюць вучняў параўноўваць падобныя эпізоды з жыцця пісьменнікаў.

Лекцыю настаўніка пра духоўную прыгажосць і пра бездухоўнасць чалавека могуць праілюстраваць самі вучні ўрыўкамі з праязных / паэтычных / драматычных твораў. Калі на ўроках па вывучэнні біяграфіі будзе гучаць толькі аповед настаўніка, сустрэча вучняў з пісьменнікам так і не адбудзецца. Напрыклад, пры вывучэнні жыццёвага і творчага шляху Адама Глобуса, Аляксея Дударова, Івана Навуменкі, Івана Шамякіна, Леаніда Дранько-Майсюка, Ніла Гілевіча, Рыгора Барадуліна, Янкі Брыля будуць карысныя вытрымкі з эпізодаў “Сустрэчы ў БДУ” з інтэрнэт-парталаў як складніка ЭАР.

Безумоўна, лекцыя на ўроках гэтага тыпу – галоўны, вызначальны метадад, але адначасова трэба выкарыстоўваць чытанне, пераказ, гутарку і інш. Падрыхтоўка лекцыі – вялікая і адказная праца настаўніка. Яму трэба не толькі добра арыентавацца ў матэрыяле, забяспечыць даступнасць і пэўны ўзровень складанасці, але і памятаць, што лекцыя – гэта ўзор маналагічнага маўлення, аналітыка-сінтэтычнай дзейнасці настаўніка па асэнсаванні жыццёвага і творчага шляху пісьменніка, як пэўнага мастацкага твора, так і яго асобных кампанентаў (раздзелаў).

Для ўспрымання маналагічнай мовы і яе ўзнаўлення патрэбна апора: план, тэзісы, сінхронныя табліцы, табліцы-плакаты і інш. Падчас лекцыі настаўніку мэтазгодна выкарыстоўваць умоўныя знакі / скарачэнні (розныя знакі, лініі, колеры). Напрыклад, адлюстраваць развіццё беларускай літаратуры сучаснага і навейшага перыядаў можна ў выглядзе электроннай старонкі “Дрэва літаратуры” або “Літаратурная карта творцы”. Кожная новая інфармацыя на ім – гэта новы знак, адкрыццё ў літаратуры новага імя, твора. На пачатку галінкі будуць рэдкія, потым з’явіцца цэлая “крона” імёнаў і кніг, з’яўленне новага імя, новай кнігі абавязкова пазначаецца датай. Карта жыццёвых дарог пісьменніка можа стаць той апорай, якая дапаможа вучням паслядоўна сачыць за жыццёвым і творчым шляхам мастака слова.

На ўроках-лекцыях настаўнікі-літаратары выкарыстоўваюць шматаспектны анімацыйны матэрыял. Гэта дазваляе дапоўніць лекцыю яр-

кімі дэталямі і падрабязнасцямі, дадатковым фактычным матэрыялам і звесткамі пра апошнія дасягненні літаратуразнаўства і сучаснага літаратурнага працэсу, узмацняе эмацыйную насычанасць адукацыйнага працэсу і стварае камп'ютарна-арыентаванае асяроддзе праз ЭАР.

Выкарыстанне камп'ютарных, тэлекамунацыйных і анімацыйных блок-модуляў як складнікаў ЭАР “Навейшая беларуская літаратура” на ўроках-лекцыях істотна ўплывае не толькі на традыцыйныя формы правядзення вучэбных заняткаў, іх змест, а яшчэ і на змест камунікацыі паміж настаўнікам і вучнямі. Пры гэтым сувязь “настаўнік ↔ вучань” становіцца больш інтэнсіўнай і актыўнай.

На нашу думку, такімі новымі інтэрактыўнымі формамі ўзаемадзеяння ў асінхронным і сінхронным рэжымах стануць блок-модулі ЭАР, створаныя на аснове мультымедычных і відэатэхналогій. У назвах блок-модуляў можна выкарыстаць тэрміны: “відэалекцыя”, “інтэрактыўная відэалекцыя”, “відэасемінар”, “відэаканферэнцыя”, “вэб-канферэнцыя”, “вэб-семінар”, “вэб-лекцыя” [1, с. 63 – 66]. Сёння ЭАР не толькі выкарыстоўваюцца пры вывучэнні тэарэтычных асноў вучэбнага прадмета “Беларуская літаратура”, але і досыць эфектыўна прымяняюцца на ўроках, факультатывных занятках, пазакласнай рабоце.

Блок-складнік “Лекцыя настаўніка” ЭАР “Навейшая беларуская літаратура” традыцыйна прадугледжвае аднабаковую мэтанакіраваную камунікацыю настаўніка-лектара з класам. Гэта можа быць відэазапіс, які суправаджаецца толькі відэаілюстрацыяй (выявай настаўніка. – **Я. Е.**) на экране. Такая магчымасць выкарыстання модуля найменш эфектыўная: фактычна адзінаццацікласнік няўважліва праглядае і праслухоўвае аўдыязапіс лекцыі.

Эфектыўнай з'яўляецца “жывая” лекцыя: настаўнік працуе ля дошкі, выкарыстоўвае дапаможныя сродкі для паляпшэння ўспрымання вучэбнага матэрыялу праз візуалізацыю найбольш важных фрагментаў, якія выводзяцца на інтэрактыўную дошку / экран манітора, што дазваляе стварыць “эфект прысутнасці”. Частковы відэа-ці мультымедычны фрагмент на ўроку-лекцыі прапануецца вучням для даследча-пошукавай дзейнасці ў выглядзе асобных файлаў пэўных раздзелаў ЭАР. Магчымая тэматыка вучнёўскіх мультымедычных вэб-праектаў па творчасці Л. Рублеўскай:

а) паэзія: “Паэзія Людмілы Рублеўскай: тэматыка, вобразы і настроі”, “Багацце і разнастайнасць творчай індывідуальнасці Л. Руб-

леўскай”, “Грамадскае і асабістае ў паэзіі Л. Рублеўскай”, “Людміла Рублеўская пра час, жыццё і грамадства”, “Маральна-этычныя праблемы ў асэнсаванні жаночай паэзіі (на прыкладзе лірыкі Л. Рублеўскай)”, “Гуманістычны пафас лірыкі Людмілы Рублеўскай”, “Зварот Людмілы Рублеўскай да гістарычнага мінулага”, “Урбаністычныя малюнкi і вобразы ў навейшай жаночай паэзіі (на прыкладзе лірыкі Л. Рублеўскай)”, “Родная мова ў духоўным святле Людмілы Рублеўскай”, “Пошукі і наватарства Людмілы Рублеўскай у галіне вершаванай формы”, “Лірычны свет паэзіі Людмілы Рублеўскай”, “Жанчына і каханне ў лірыцы Л. Рублеўскай”, “Чалавек і гісторыя ў паэтычным рэчышчы Людмілы Рублеўскай”, “Кніга паэзіі Людмілы Рублеўскай: уражанні, думкі, меркаванні” і інш.;

б) проза: “Разнастайнасць тэматыкі прозы Людмілы Рублеўскай”, “Адлюстраванне праблем сучаснасці ў беларускай прозе канца ХХ – пачатку ХХІ стагоддзя (на прыкладзе прозы Л. Рублеўскай)”, “Маральна-філасофскія праблемы прозы Л. Рублеўскай”, “Гістарычнае мінулае майго народа (на матэрыяле прозы Л. Рублеўскай)”, “Праблема чалавечага шчасця і сэнсу жыцця (на матэрыяле прозы Л. Рублеўскай)”, “Тэма кахання ў прозе Людмілы Рублеўскай (твор на выбар)”, “Дэтэктыў у творчасці Людмілы Рублеўскай”, “Праблема маральнага выбару ў прозе Л. Рублеўскай (твор на выбар)”, “Герой сучаснай прозы: хто ён? (паводле твораў Л. Рублеўскай)”, “Духоўныя шуканні маладога героя прозы Людмілы Рублеўскай (твор на выбар)”, “Кніга прозы Людмілы Рублеўскай: уражанні, думкі, меркаванні” і інш.

Звычайна кожны відэафрагмент на ўроку-лекцыі прадстаўлены ў выглядзе паслядоўных этапаў-частак, да якіх можна звярнуцца ў класе ў рэжыме анлайн і спампаваць любы фрагмент для прагляду на камп'ютары пры выкананні дамашняга задання (асноўнага / дадатковага). ЭАР дазваляе скампанаваць вучэбны матэрыял у зручны для вучня час незалежна ад настаўніка і іншых вучняў на ўроку.

Выкарыстанне блок-модуля складніка “Відэалекцыя” ЭАР “Навейшая беларуская літаратура” можа мець выгляд камп'ютарнага слайд-фільма, у якім асноўнае месца займае відэашэраг, які можа быць прадстаўлены ў выглядзе слайдаў (статычных / дынамічных), відэазапісаў падзей, якія дэманструюцца на экране камп'ютара ці інтэрактыўнай дошцы, і суправаджаецца аўдыякаментарыем настаўніка-лектара. Гэта найбольш эфектыўна пры правядзенні ўводных заняткаў па раздзелах “Сучасная беларуская паэзія”, “Су-

часная беларуская проза”, “Сучасная беларуская драматургія” [4]. Аднак не трэба забывацца і на графічную нагляднасць – запісы на слайдах назваў найважнейшых гістарычных падзей, прозвішчаў і імёнаў, назваў твораў, асобных перыядычных выданняў і іншае.

Найбольш эфектыўны – блок-модуль “Інтэрактыўныя відэалекцыі” з сінхроннымі слайдамі і відэадаказамі на загадзя падрыхтаваныя пытанні вучняў, якія паўсталі яшчэ да / пры / пасля вывучэння адпаведнага раздзела “Беларуская літаратура на сучасным этапе” [4, с. 118 – 124]. На ўроках-лекцыях відэааналогі настаўніка / вучняў суправаджаюцца адпаведнымі відэафрагментамі, якія “адказваюць” на агучаныя раней пытанні. Пры гэтым кожны матэрыял на экран выводзіцца асобным акном (прынцып некалькіх экранаў). Экранамі кіруе карыстальнік-вучань, які мяняе іх размяшчэнне і памеры. Дзякуючы гэтаму адзінаццацікласнік можа самастойна і найбольш зручна ўладкаваць уласнае віртуальна-адукацыйнае асяроддзе.

Звычайна ў блок-модулі “Інтэрактыўныя відэалекцыі” прадугледжаны “сродкі навігацыі па змесце відэаматэрыялаў ЭАР з дапамогай гіперспасылак, сродкаў кіравання відэарадамі, кнопак пераходу да пачатку слайда (для паўторнага паказу звязанага з ім фрагмента відэараду), на папярэдні, наступны, першы, апошні слайд” [2]. Такі спосаб выкарыстання блок-складніка “Лекцыя” ЭАР “Навейшая беларуская літаратура” найбольш эфектыўны пры выкладанні аглядавых і манаграфічных тэм, яго перавагі відавочныя – вучань адчувае непасрэдна зносіны з настаўнікам праз дэманстрацыю відэа-ці мультымедыяных матэрыялаў у зручным выглядзе. Акрамя гэтага, адзінаццацікласнік самастойна абірае індывідуальны тэмп навучання, які дазваляе яму ў любы момант вярнуцца да папярэдняга ці сумежнага матэрыялу [4, с. 118 – 124].

Эфектыўнае прымяненне відэаматэрыялаў, на думку Я. Ахрамушкіна, у цэлым не саступае педагогічнай эфектыўнасці традыцыйнага ўрока-лекцыі [3]. На ўроках-лекцыях настаўнік выкарыстоўвае ўсе сродкі ўдасканалвання пазнавальнай дзейнасці вучняў: прымяненне разнастайнага ілюстрацыйнага матэрыялу спрыяе развіццю шырокіх магчымасцей для рэалізацыі індывідуальна-творчага і даследча-пошукавага патэнцыялу адзінаццацікласніка.

Для правядзення аглядавых урокаў-лекцый і стварэння відэалекцый як складніка ЭАР настаўніку варта звяртацца да інтэрнэт-рэсурсаў:

Музей гісторыі беларускай літаратуры (nacbibl.org.by/llitm/lithist), літаратурныя музеі Беларусі (litmuseums.iatp.by) і іншыя; манаграфічных – да інтэрнэт-парталаў: жыццё і творчасць Васіля Быкава (bykau.info), Івана Навуменкі (naumenka.goub.org), Леаніда Дайнекі (daineika.by), Анатоля Сыса (sys.knihi.com), Валерыя Гапеева (gapeev.info), Нацыянальны паэтычны партал (vershy.ru) і іншых [6, с. 72].

Такім чынам, выкарыстанне ў адукацыйным працэсе сучасных электронных адукацыйных рэсурсаў і інфармацыйна-камунікацыйных тэхналогій, наяўнасць камп’ютарнага асяроддзя не толькі спрыяюць з’яўленню шырокага спектру новых педагогічных метадаў і тэхналагічных варыянтаў навучання, але і пашыраюць маштаб і характар камунікацый, акрэсліваюць прастору інавацыйнай педагогічнай дзейнасці. Элементы відэатэхналогіі блок-складніка “Лекцыя” ЭАР “Навейшая беларуская літаратура” ствараюць неабмежаваныя магчымасці для індывідуалізацыі і дыферэнцыяцыі адукацыйнага літаратурнага працэсу. Гэта становіцца падставай для павышэння якасці выкладання і эфектыўнасці навучання сродкамі інтэнсіфікацыі педагогічнага ўзаемадзеяння настаўніка і вучняў, актывізацыі матывацыі да навучання і вучэбна-пазнавальнай дзейнасці.

Спіс літаратуры

1. **Ахрамушкін, Е. А.** Классификация видеолекций по педагогическим и технологическим признакам / Е. А. Ахрамушкін // Образовательная среда сегодня и завтра : Материалы III Всероссийской научно-практической конференции, г. Москва, 27 – 30 сентября 2006. – М. : Рособразование, 2006. – С. 63 – 66.
2. **Куклев, В. А.** Управление качеством аудиовизуальных технологий обучения / В. А. Куклев [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.nmk.ulstu.ru/index.php?tezis=255&item=4&god=2007>. – Дата доступа : 29.05.2015.
3. **Ахрамушкін, Е. А.** Интерактивные видеолекции с синхронными слайдами : Методика и технология создания и применения / Е. А. Ахрамушкін [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://cniit.mpei.ac.ru/products/ivss>. – Дата доступа : 26.05.2015.
4. **Беларуская літаратура. V – XI класы** : Вучэбная праграма для ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі з беларускай і рускай мовамі навучання. – Мінск : НІА, 2012. – 128 с.
5. **Руцкая, А. В.** Методыка выкладання беларускай літаратуры : вучэбны дапаможнік / А. В. Руцкая, М. У. Грынько. – Мінск : Изд-во Гревцова, 2010. – 184 с.
6. **Есіс, Я.** Электронныя адукацыйныя рэсурсы як фактар павышэння якасці літаратурнай адукацыі ў школе / Я. Есіс // Роднае слова. – 2015. – № 2. – С. 69 – 73.

Яўген Есіс,

аспірант лабараторыі гуманітарнай адукацыі
Нацыянальнага інстытута адукацыі.

Арттыкул паступіў у рэдакцыю 24 чэрвеня 2015 г.

ЗАГАДКА МАКСІМА БАГДАНОВІЧА

УРОК БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ (VIII КЛАС)

Мэта: арганізаваць работу па вывучэнні ідэйна-мастацкага зместу: пашырыць уяўленні вучняў пра жанры лірыкі, вучыць аналізаваць лірычны твор; развіваць уменне праз мастацкія сродкі назіраць за рухам перажыванняў лірычнага героя; выходзіць культуру інтымных пачуццяў, душэўную чуйнасць, імкненне да прыгажосці і чысціні чалавечых узаемаадносін.

Від урока: урок з выкарыстаннем камп'ютарных тэхналогій.

Абсталяванне: электронны адукацыйны рэсурс “Максім Багдановіч”, ноўтбук (у кожнай групе), табліца “Ведаю. Хачу ведаць. Даведаўся”, “Табло адзнак”.

Эпіграф:

Калі заблішчыць гэтая зорка,
Самая цудоўная, самая далёкая,
Скажыце ёй, што толькі ёй адной
Належыць маё каханне,
О, апошнія з роду чалавечага!

Сюлі Прудом.

ХОД УРОКА

I. Арганізацыйны момант.

Настаўнік. На ўроку вы будзеце працаваць у групах: “Музычныя крытыкі”, “Літаратурныя крытыкі”, “Літаратуразнаўцы”, “Даследчыкі”. Галоўнае правіла работы – павага адзін да аднаго. Жадаю вам поспехаў.

II. Пераход да ўспрымання новага матэрыялу.

• Выклік.

Праслухоўванне запісу класічнага рамансу.

Настаўнік. Вы праслухалі ўрывак музычнага твора. Гэта раманс. Як вы разумееце сэнс гэтага паняцця? (*Адказваюць вучні з групы “Музычныя крытыкі”, якія атрымалі апераджальнае дамашняе заданне на папярэднім уроку беларускай літаратуры. Раманс – гэта невялікі музычна-паэтычны твор для голасу з інструментальным суправаджэннем.*) Класічныя рамансы якіх кампазітараў вам вядомы? (*Класічныя рамансы М. Глінкі, М. Рымскага-Корсакава, П. Чайкоўскага.*) Часцей за ўсё якая тэма рамансаў, чаму яны прысвечаны? (*Тэма кахання.*)

• Асэнсаванне.

Настаўнік. Сёння мы пазнаёмімся з выдатным творам – вершам “Раманс”, аўтар якога – адзін з найярчэйшых паэтаў Беларусі Максім Багдановіч. Тэма нашага ўрока “Загадка Максі-

ма Багдановіча” і мы пастараемся яе разгадаць. Разгарніце сшыткі і запішыце дату і тэму. Правілы, якіх мы будзем прытрымлівацца (*запісаны на дошцы*):

Не ведаем – даведаемся.

Не ўмеем – навучымся.

Не разумеем – будзем разумець.

На партах ляжаць табліцы “Ведаю. Хачу ведаць. Даведаўся”, іх вы будзеце запаўняць падчас урока, а ў лістах “Ацэнка работы ў групе” будзеце адзначаць свой удзел у працы на ўроку. Запоўніце зараз першую і другую графу табліцы “Ведаю. Хачу ведаць. Даведаўся”. Мэты нашага ўрока супадаюць з другой графой гэтай табліцы, агучце іх. (*Вучні выконваюць заданне.*)

Невыпадкова ўрок быў распачаты рамансам, бо ў беларускай класічнай паэзіі найбольшай напеўнасцю, меладычнасцю, светлай летуценнасцю вызначаюцца вершы Максіма Багдановіча. Яго фотаздымак вы можаце ўбачыць на галоўнай старонцы электроннага рэсурсу “Максім Багдановіч”. Таму не дзіўна, што на яго творы напісаны цэлыя цыклы рамансаў кампазітарамі М. Аладавым, А. Багатыровым, Л. Захлеўным.

III. Вывучэнне новага матэрыялу.

Настаўнік. Што вы ведаеце пра жыццё Максіма Багдановіча ў Ніжнім Ноўгарадзе? (*Адказваюць вучні з групы “Даследчыкі”, якія атрымалі апераджальнае дамашняе заданне на папярэднім уроку беларускай літаратуры.*)

1-ы вучань. Максім Багдановіч у Ніжнім Ноўгарадзе жыў самотна, быў цалкам захоплены кнігамі: шмат чытаў, пісаў вершы, артыкулы, вывучаў мовы, перакладаў. Сітуацыя змянілася, калі сям’я пераехала ў другі рускі горад на Волзе – Яраслаўль. Максіму было шаснаццаць гадоў. Ён працягнуў навучанне ў мясцовай гімназіі. У хуткім часе літаратурныя здольнасці юнака былі заўважаны настаўнікамі. Ён пачаў стала наведваць заняткі літаратурнага гуртка і праз некаторы час набыў славу самага таленавітага сярод гімназічнай моладзі пісьменніка.

Настаўнік. Звернемся да ноўтбукаў і да электроннага сродку навучання “Максім Багдановіч”. Адкрыце “Энцыклапедыя жыцця і творчасці”, далей “Перыяд з 1909 па 1913”, зачытайце ўрывак пра гісторыю напісання верша “Раманс”. (*Зачытваюць удзельнікі групы “Літаратуразнаўцы”.*)

У цёплыя летнія вечары, калі моладзь у час канікулаў гуляла ў гарадкі, святло ранняй зоркі Венеры, якую Ганна называла сваёй любімай зоркай, стала для паэта сімвалам кахання. Успамінаючы каханую, паэт у 1912 г. напісаў верш “Раманс”, эпіграфам да якога ўзяў словы французскага паэта Сюлі Прудома. Гэтыя радкі з’яўляюцца эпіграфам і нашага ўрока. (*Настаўнік чытае эпіграф.*)

Адкрыйце “Аўдыявершы” і праслухайце верш “Раманс”. Які настрой выклікалі паэтычныя радкі? Чаму? (*Адказваюць вучні з групы “Музычныя крытыкі”.* Паэтычныя радкі верша выклікаюць сумны настрой. У іх гучыць інтанацыя светлага суму. Маладыя людзі кахаюць адно аднаго, але вымушаны развітацца. Чым выклікана расстанне, у вершы не гаворыцца.)

• **Работа ў групах.**

Настаўнік. У кожнай групе ёсць лісты з заданнямі. Пры падрыхтоўцы можаце выкарыстоўваць электронны адукацыйны рэсурс “Максім Багдановіч”. Адкрыйце “Тэксты твораў”, далей “Раманс”.

Група “Літаратуразнаўцы”. Прачытайце верш “Раманс”. У чым адметнасць яго будовы?

Група “Літаратурныя крытыкі”. Прачытайце верш “Раманс”. Якім з маналогу вымалёўваецца Ён?

Група “Музычныя крытыкі”. Прачытайце верш “Раманс”. Палічыце, колькі разоў паўтараюцца ў вершы словы “зорка”, “расстанне”, “каханне”. Як такія паўторы звязаны з выразнасцю лірычнага твора?

Група “Даследчыкі”. Прачытайце верш “Раманс”. Зорка спадарожнічае лірычнаму герою на кожным этапе яго кахання, ад нараджэння пачуцця да спадзявання на сустрэчу. Правядзіце паралелі паміж рухамі зоркі ў небе і зменаў у пачуцці. Пакажыце гэта на дошцы, выкарыстоўваючы рознакаляровыя зоркі.

• **Прэзентацыя вынікаў групавой работы.**

Прадстаўнік групы зачытвае заданне.

Настаўнік. Слова групе “Літаратуразнаўцы”. (*Верш пачынаецца ўспамінам пра ўбачаную зорку Венеру. Яна выклікала “светлыя згадкі”, звязаныя з каханнем. Астатняя частка верша – зварот лірычнага героя да Яе, аповед пра гісторыю іх кахання і неабходнасць расстання, заклік помніць пра гэты шчаслівы час, хоць калі-нікалі перажываць яго нанова.*)

Настаўнік. Слова групе “Літаратурныя крытыкі”. (*Герой чакаў надыходу кахання. Яно развіталася патаемна, але было палкім і моцным. Ён балюча ўспрымае вымушанае расстанне, разумее, што яно пазбавіць яго адчування паўнаты жыцця, пасее нуду. Лірычны герой, з аднаго боку, прымае наканаванасць лёсу, бо доля не судзіла ім быць разам, з другога боку – прагне быць каханым, заклікае сваю абранніцу не забываць пра хвіліны шчасця, перажытыя сумес-*

на, вяртаць іх, глядзячы на зорку Венеру.) Чыё каханне – Яго ці Яе – больш поўна пададзена ў вершы? (*Больш поўна ў вершы пададзена Яго каханне, яно моцнае і ціхае.*)

Настаўнік. Слова групе “Музычныя крытыкі”. (*Слова “зорка” паўтараецца чатыры разы, “расстанне” – тры, “каханне” – чатыры разы. Такія паўторы надаюць твору музычнасць, ствараюць настрой светлага смутку.*) Якія іншыя мастацкія сродкі выкарыстоўвае ў вершы “Раманс” М. Багдановіч? (*Аўтар выкарыстоўвае эпітэты – светлыя згадкі, ціхае каханне, метафары – Венера прывяла, каханне разгараецца.*)

Настаўнік. Слова групе “Даследчыкі”.

I	II
Усход зоркі (першае спатканне)	Шуканне зоркі (разгаранне кахання)
III	IV
Зоркі няма (расстанне)	Назіранне за зоркай (смутак)
V	
Просьба глянуць на зорку (надзея на сустрэчу)	

Настаўнік. Ці можна лічыць сімвалічным вобраз зоркі Венеры? (*Так. Можна. Венера – багіня кахання ў старажытнагрэчаскай міфалогіі. Зорка Венера – сімвал вернасці ў каханні.*)

Настаўнік. Адзначце ўдзел кожнага ў рабоце групы, упішыце неабходнае ў табліцу “Ведаю. Хачу ведаць. Даведаўся”.

Настаўнік. Якімі сродкамі ствараецца напеўнае гучанне верша? (*Напеўнае гучанне верша дасягаецца дакладнымі рыфмамі, трохскладовым памерам з націскам на першым складзе – дактыль, які надае вершу разважлівую, спакойную інтанацыю.*) Напеўнасць дасягаецца яшчэ за кошт адпаведнай рыфмоўкі і паўтораў. Паэт аддае перавагу такім сугуччам, якія заканчваюцца на галосныя і мяккія зычныя. Што вы ведаеце пра раманс “Зорка Венера”, які быў напісаны на словы верша “Раманс” Максіма Багдановіча? (*Адказваюць вучні з групы “Даследчыкі”, якія атрымалі апераджальнае дамашняе заданне на папярэднім уроку беларускай літаратуры. У раманса на словы М. Багдановіча, які мае назву “Зорка Венера”, прыгожая гісторыя і нешчаслівы лёс. Музыку да яго напісаў кампазітар Сымон Рак-Міхайлоўскі, які ў 30-я гг. XX ст. быў расстраляны як вораг народа. На доўгія дзесяцігоддзі яго імя было забаронена. Але хутка раманс стаў настолькі папулярным, што яго пачалі лічыць народным, а гэта найвышэйшая ацэнка вартасці твора.*)

Настаўнік. Найлепшым выканаўцам гэтага раманса з’яўляецца Дзяржаўная акадэмічная харавая капэла Беларусі імя Рыгора Шырмы. Праслухаем гэтую славетную мелодыю.

• *Праслухоўванне раманса “Зорка Венера” ў выкананні Дзяржаўнай акадэмічнай харавой капэлы імя Р. Шырмы.*

IV. Абагульненне і замацаванне.

Настаўнік. Звернемся да тэмы нашага ўрока. У чым жа загадка Максіма Багдановіча, у чым сакрэт папулярнасці раманса “Зорка Венера”? (*Загадка Максіма Багдановіча ў тым, што ціха-журботная інтанацыя верша “Раманс” супастаўляецца з прадчуваннем, магчымасцю перажывання, якое выяўлена ў творы, кожным з нас; загадка Максіма Багдановіча будзе разгадавацца не адным наступным пакаленнем; сакрэт папулярнасці раманса “Зорка Венера” ў тым, што выяўленае ў ім пачуццё кахання блізкае і зразумелае тым, хто яго спявае і слухае; сёння мы захапляемся гэтым творам, бо ў ім прыгожа і шчыра выказана светлае пачуццё кахання, якое робіць чалавека лепшым, дабрэйшым, чысцейшым.*)

Настаўнік. Ці дасягнуты мэты ўрока? Звярніцеся да табліцы “Ведаю. Хачу ведаць. Даведаўся”. Ці знайшлі вы адказы на пытанні, запісаныя ў графе “Хачу ведаць”?

V. Выстаўленне і каменціраванне адзнак. Рэфлексія.

Заданне. Закончыце сказы.

Сёння на ўроку я даведаўся...

Сёння на ўроку я навучыўся...

Было цікава...

Было складана...

У мяне атрымалася...

VI. Дамашняе заданне. Вывучыць на памяць верш “Раманс” М. Багдановіча. Наколькі эпіграф з твора Сюлі Прудона раскрывае сэнс верша?

Алена ДЗМІТРЫЕНКА,
настаўнік беларускай мовы і літаратуры
вышэйшай кваліфікацыйнай катэгорыі
сярэдняй школы № 2 г. Калінкавічы.

Кола гадоў

КАЛЯНДАР ПАМЯТНЫХ ДАТАЎ на 2016 год

Працяг. Пачатак на с. 43.

245 гадоў таму заснаваны Слоні́мскі тэатр Міхала Казі́міра Агінскага. Існаваў да 1791 г.

230 гадоў таму нарадзіўся Вікенцій Равінскі (1786 – 1855), паэт, драматург, аўтар беларускай паэмы “Энеіда навыварат”

210 гадоў таму нарадзіўся Юльян Карчэўскі (1806 – 1833), жывапісец

210 гадоў таму нарадзіўся Іван Гольц-Мілер (1806? – пасля 1871), тэатральны рэцэнзент

205 гадоў таму нарадзіўся Аляксандр Рыпінскі (Рыпінскі-Радван; 1811 – 1900?), беларускі і польскі паэт, фалькларыст, графік, кнігавыдавец

205 гадоў таму нарадзіўся Іосіф Цытовіч (1811 – 1870), публіцыст, педагог

195 гадоў таму нарадзіўся Юльян Гарайн (1821 – 1883), пісьменнік, падарожнік

195 гадоў таму нарадзіўся Аляксандр Станкевіч (1821 – 1903), праваслаўны царкоўны дзеяч Беларусі, гісторык, публіцыст

195 гадоў таму нарадзіўся Павел Малышэвіч (1821 – ?), публіцыст, паэт

195 гадоў таму нарадзіўся Аляксандр Семянтоўскі (Семянтоўскі-Курыла; 1821 – 1893), рускі і беларускі этнограф, археолаг, краязнаўца

190 гадоў таму нарадзіўся Іасафат Агрызка (1826 – 1890), выдавец, журналіст, удзельнік рэвалюцыйна-вызваленчага руху 1860-х гг.

190 гадоў таму нарадзіўся Юльян Ляскоўскі (1826 – пасля 1888), польскі і беларускі пісьменнік, журналіст

190 гадоў таму нарадзіўся Павел Шэйн (1826 – 1900), беларускі і рускі фалькларыст, этнограф

190 гадоў таму нарадзіўся Ян Шэмет-Палачанскі (1826 – 1905), паэт

175 гадоў таму нарадзіўся Уладзіслаў Дмахоўскі (1841 – ?), жывапісец

170 гадоў таму нарадзіўся Ігнат Казлоўскі (1846 – 1889), беларускі і рускі мовазнаўца-славіст

170 гадоў таму нарадзіўся Генрык Татур (1846 – 1907), гісторык, археолаг, краязнаўца, калекцыянер

160 гадоў таму нарадзіўся Іван Сініцкі (1856 або 1861 – 1939), мемуарыст, падарожнік

150 гадоў таму нарадзіўся Зыгмунт Нагродскі (1866 – 1937), паэт, культурны дзеяч

150 гадоў таму нарадзіўся Андрэй Снітка (1866 – 1920), этнограф, краязнаўца, музейзнаўца

145 гадоў таму нарадзіўся Лявон Лобік (1871 – 1918), паэт, публіцыст

130 гадоў таму нарадзіўся Касьян Вясёлы (сапр. Вікенцій Аўдзей; 1886 – 1916), пісьменнік

125 гадоў таму нарадзіўся Мікалай Геда (1891 – 1977), мастак

125 гадоў таму нарадзіўся Мікалай Красінскі (1891 – 1938), дзеяч тэатральнага мастацтва

120 гадоў таму нарадзіўся Хведар Бужан (1896? – ?), пісьменнік

120 гадоў таму нарадзілася Алена Кіш (1896 – 1949), майстра дэкаратыўна-ўжыткавага мастацтва

120 гадоў таму нарадзіўся Міхаіл Філіповіч (1896 – 1947), жывапісец, графік

110 гадоў таму нарадзіўся Аляксей Атрошчанка (1906 – 1973), тэатразнаўца

110 гадоў таму створаны Віцебскі музычна-драматычны гурток. Існаваў да 1914 г.

110 гадоў таму нарадзіўся Эдуард Галубок (1906 – 1943), фалькларыст, літаратуразнаўца, крытык

110 гадоў таму заснавана друкарня Марціна Кухты ў Вільні, дзе выходзілі кнігі М. Багдановіча, Я. Коласа, Цёткі, К. Буйлы і інш.

110 гадоў з дня нараджэння Дар’і Гапеевай (1901 – 1976 ці 1977), казачніцы

110 гадоў таму нарадзіўся Леў Талалай (1906 – 1942), яўрэйска- і беларускамоўны паэт

105 гадоў таму нарадзіўся Рува Рэйзін (1911 – 1942), яўрэйскамоўны паэт

Працяг на с. 83.

ПАДРЫХТОЎКА ДА ВУСНАГА ВЫКАЗВАННЯ І ВОДГУКУ

ФАКУЛЬТАТЫЎНЫЯ ЗАНЯТКІ

“Мастацтва спасцігаць мастацтва” – гэтая аксіёма чытацкага ўспрымання павінна вызначаць змест факультатыўных заняткаў па падрыхтоўцы да напісання водгуку і вуснага выказвання, толькі пры выкананні гэтай умовы вучань зможа праявіць сябе ў творчай працы.

Падрыхтоўка вучняў да напісання водгуку, вуснага выказвання патрабуе ад настаўніка асаблівага педагагічнага майстэрства, падштурхоўвае да пошуку заданняў, якія з часам складаюцца ў пэўную сістэму. Усё гэта дапамагае фарміраванню ў навучэнцаў агульных уменняў і навыкаў, якія з’яўляюцца важнымі для ўдасканалення іх інфармацыйна-камунікатыўнай кампетэнтнасці.

Далучэнне вучняў да тэорыі і практыкі вуснага выказвання і водгуку з’яўляецца плённым у тым выпадку, калі настаўнік пазнаёміць іх з тыповымі заданнямі і пастаянна будзе падтрымліваць цікавасць выхаванцаў да пошуку, творчага мыслення, чытання лінгвістычных тэкстаў, аналізу моўных з’яў і фактаў.

Паводле структурных і змястоўных асаблівасцей водгук на літаратурны твор падобны не толькі да сачынення-разважання, але і да рэцэнзіі. Аднак водгук у параўнанні з рэцэнзіяй мае сваю спецыфіку. У водгуку выказваюцца ўласныя погляды, інтарэсы, перадаюцца асабістыя ўражанні ад твора. Таму водгук пішацца ад першай асобы, вызначаецца эмацыйнасцю выкладу. Настаўнік павінен арыентаваць вучня на эмацыйнасць, вобразнасць, нязмушанасць уласных ацэнак у водгуку, долю суб’ектыўнасці яго зместу як вызначальныя рысы дадзенага віду работы. Разам з тым варта папярэдзваць фарміраванне павярхоўнага стаўлення вучняў да мастацкага твора, катэгарычнасць уласных ацэнак – неапраўданых, надуманых, далёкіх ад мастацкай канцэпцыі аўтара; скіроўваць школьніка на грунтоўны літаратуразнаўчы і лінгвістычны аналіз твора.

Водгук – спецыфічны від работы, ён прадугледжвае наяўнасць ведаў, уменняў, навыкаў як па літаратуры, так і па мове, літаратуразнаўчы, лінгвістычны аналіз, асабістае ўспрыманне твора. На занятках, прысвечаных напісанню водгуку, прапаноўваюцца матэрыялы для разважанняў (табл. 1).

“Выкажыся, каб я цябе ўбачыў” – гэтыя словы Сакрата часта прыводзяць для таго, каб пацвердзіць важнасць правільнага, выразнага,

дзеяснага маўлення. Яснае, чалавечае слова. Прамоў яго – і цябе зразумеюць. Ды гэта толькі здаецца.

Вуснае выказванне як публічнае выступленне па акрэсленай тэме лічыцца найвышэйшым этапам свядомай маўленчай дзейнасці асобы. Развіцця вуснамаўленчыя ўменні вучня – шлях да актыўнага самавыяўлення і прызнання маўленчай асобы як у міжсуб’ектнай камунікацыі (штодзённых стасунках з бацькамі, аднакласнікамі, сябрамі, знаёмымі), так і ў дзелавой сферы.

На жаль, ва ўмовах суцэльнай камп’ютарызацыі і звароту да суцэльнага тэсціравання настаўнік сутыкнуўся з праблемай, калі вучням складана звязна, доказна, творча выказацца па пэўнай праблеме ў вуснай ці ў пісьмовай форме. У гэтым святле добра бачыцца актуальнасць факультатыўных заняткаў рытарычнай тэматыкі.

На такіх занятках трэба разглядаць не толькі тэарэтычную частку, якая знаёміць вучняў з “аратарскай лясвіцай” – асноўнымі этапамі працы над выказваннем, але і практычную, скіраваную на актывізацыю і ўдасканаленне літаратурна-творчых здольнасцей навучэнцаў, авалоданне асобнымі камунікатыўнымі тэхнікамі (эфектыўнага чытання, слухання, аргументацыі).

У працэсе публічнага выступлення асаблівую значнасць набывае індывідуальнасць прамоўцы – яго выканальніцкія здольнасці, валоданне нормамі літаратурнага вымаўлення, багацце слоўнікавага запasu, а таксама змястоўнасць выказвання. Слухач жа авалодвае асноўнымі спосабамі слухання, уменнем асэнсоўваць і ацэньваць пачутае, удзельнічаць у абмеркаваннях і дыскусіях.

Трэба памятаць, што працэс падрыхтоўкі да вуснага выказвання доўгі і без сістэмнага падыходу поспеху не прынясе.

У педагагічнай практыцы выкарыстоўваюцца прыёмы, якія дапамагаюць рыхтаваць дзяцей да вуснага выказвання. На адным з факультатыўных заняткаў вучням прапануецца тэкст, дзе трэба *падабраць сінонімы* да дзеясловаў (вылучаны) і прапанаваць аўдыторыі новы варыянт. *Жыццё людзей, якія вымушаны былі пакінуць радзіму, было цяжкім, невыносным. Яны не маглі размаўляць на роднай мове, не маглі прытуліцца да роднай зямлі, а гэта самая страшэнная кара. Але вернемся да нашых спрадвечных пытанняў. Адзін вельмі знакаміты чалавек гаварыў: “Мова*

ласкавая і мілагучная, як песня”. Таму мы павінны “спяваць”, гаварыць на сваёй мове, вучыць іншых размаўляць на ёй. “Чалавек – гэта цэлы свет”, – сказаў Кузьма Чорны. Значыць, чалавек можа ўсё: можа ўзбагаціць нашу мову, можа аберагаць яе, змагацца за яе, каб не страціць зусім.

Мэта задання – падабраць сінонімы (а, магчыма, і не адзін варыянт), каб тэкст гучаў прыгожа і неаднатыпна.

Жыццё людзей, якія не па сваёй волі ад’язджалі з родных мясцін, было цяжкім, невыносным. Яны не мелі магчымасці гаварыць на роднай мове, не маглі прыхінуцца да роднай зямлі, а гэта самая страшэнная кара. Але зноў закранём нашы спрадвечныя пытанні. Адзін вельмі знакаміты чалавек сцвярджаў: “Мова ласкавая і мілагучная, як песня”. Таму мы павінны “выспеўваць” на ёй, размаўляць на сваёй мове, навучаць іншых нашай гаворцы. “Чалавек – гэта цэлы свет”, – гаварыў Кузьма Чорны. Значыць, чалавек можа ўсё: можа зрабіць нашу мову больш багатай, шанавець яе, берагчы, каб не згубіць зусім.

Яшчэ адзін з прыёмаў – пераклад тэксту з рускай мовы на беларускую. Тэксты з элементамі разважання дапамагаюць вучням у далейшым будаваць свае вусныя і пісьмовыя выказванні і правільна афармляць думку. Некаторыя скажуць, што гэта самая звычайная работа. Але немагчыма аспрэчваць карысць гэтага віду працы.

Людзям неабходны не толькі рацыянальныя цели, но и нерацыянальные мечты.

Так, цель всегда конкретна и достижима. Нужно только чётко себе представлять, что необходимо знать, чтобы достичь желаемого.

А вот мечта – это нечто волшебное, связанное с прекрасным. Поэтому в мечту люди просто верят, как верят в торжество добра над злом. Иначе говоря, мечта помогает верить в лучшее.

По мнению психологов, мечтающий человек сам приближает осуществление своего желания. А если возникают временные жизненные трудности, то они лишь откладывают исполнение этого желания, но не исключают его вообще.

Например, человек мечтает посетить далёкую страну, но не имеет возможности сделать это в ближайшем будущем. С течением времени он узнаёт об этой стране всё больше и больше и даже решает связать с ней свою профессию. Когда же мечта исполняется, он понимает, что именно мечта наполнила его жизнь смыслом, сделала его лучше, добрее.

У прапанаваным тэксце прысутнічаюць словы, выразы, звароты, якія патрабуюць ведання асаблівасцей беларускай мовы: кароткія прыметнікі і дзеепрыметнікі; дзеепрыметнікі, якія не ўласцівыя беларускай мове. Мы павінны

нагадваць вучням, што пераклад не выконваецца літаральна / падрадкава. Пераклад – гэта сур’ёзны від работы і неад’емная частка працы па падрыхтоўцы да вуснага выказвання. Нават у дадзеным выпадку прапанаваны тэкст патрабуе творчай работы з перадачай яго мастацкіх асаблівасцей.

Людзям неабходны не толькі рацыянальныя мэты, але і нерацыянальныя мары.

Так, мэта заўсёды канкрэтная і дасягальная. Трэба толькі дакладна сабе ўяўляць, што неабходна ведаць, каб дасягнуць жаданага.

А вось мара – гэта нешта чароўнае, звязанае з прыгожым. Таму ў мару людзі проста вераць, як вераць у перамогу добра над злом. Інакш кажучы, мара дапамагае верыць у лепшае.

На думку псіхалагаў, чалавек, які марыць, сам набліжае здзяйсненне сваёй мары. А калі ўзнікаюць часовыя жыццёвыя цяжкасці, то яны толькі аддаляюць здзяйсненне гэтага жадання, але не выключаюць яго наогул.

Напрыклад, чалавек марыць наведаць далёкую краіну, але не мае магчымасці зрабіць гэта ў найбліжэйшы час. З цягам часу ён даведваецца пра гэтую краіну ўсё больш і больш і нават вырашае звязаць з ёй сваю прафесію. Калі ж мара здзяйсняецца, ён разумее, што менавіта мара напоўніла яго жыццё сэнсам, зрабіла яго лепшым, дабрэйшым.

На факультатыўных занятках варта выкарыстаць заданне “на разважанне”: Любы беларус ведае, што такое драпікі і мачанка. А якія яшчэ словы роднай мовы, як вам здаецца, ствараюць непаўторную моўную карціну свету, уласціваю толькі беларусу? Прыведзіце прыклады з іншых вядомых вам моў (рускай, англійскай, нямецкай, польскай, украінскай), якія называюць рэаліі пэўнай культуры ці адлюстроўваюць непаўторную моўную карціну свету таго ці іншага народа. Можна прапанаваць элементы трэнінгу: паспрабуйце растлумачыць жыхару Сахары, што такое снег, а карэннаму жыхару Чукоткі – што такое вярблюд; растлумачце інданезійцу лексічнае значэнне слоў “валошка”, “фіранкі”. Такія практыкаванні па рыторыцы дапамагаюць вучням развіваць уменні прымаць хуткія рашэнні і на іх аснове здзяйсняць тэацыяныя рытарычныя дзеянні.

Толькі ў маўленні праяўляецца асоба. Інтэлект, пачуцці, характар, мэты і інтарэсы чалавека яўна ці прыхавана адлюстроўваюцца ў яго маўленні. Мэтазгодным будзе выкарыстоўваць веды, атрыманыя падчас вывучэння прадметаў “Руская літаратура”, “Сусветная гісторыя”, “Гісторыя Беларусі”, “Грамадазнаўства”, веды па музыцы і выяўленчым мастацтве, а таксама акумуляваць элементы курса акцёрскага і аратарскага майстэрства, бо алімпійдныя тэмы вусных вы-

Табліца 1.

	I варыянт	II варыянт	III варыянт	IV варыянт	V варыянт
Думка	Цікавы і павучальны твор – крок да маральнага сталення	Чалавек і зямля	Жыццё даецца, каб жыццё тварыць	Хто мы на роднай зямлі? Людзі ці...?	Чалавек і прырода
Доказ	1) Твор цікавы, бо мае вялікую сілу ўздзеяння на чытача (мова, праблемы). Цікавыя вобразы і праблемы – ад цікавасці аўтара да слова. 2) Павучальны, бо вучыць: быць гаспадаром на зямлі; беражліва ставіцца да зямлі, прыроды; разбірацца ў людзях; бачыць прыгожае	1) Людзі, якія цесна зрасліся з зямлёй. 2) Людзі, адарваныя ад зямлі	1) Жыццё тварыць – значыць праявіць сябе ў пэўнай справе. 2) Даюць жыццё ўсяму на зямлі людзі, якія твораць (нехта пасадзіў яблыньку, лес, доіць кароўку, апрацоўвае зямельку, каб яна была бяздонным багаццем). 3) Некаторыя людзі, поўныя энергіі, здароўя, не твораць, а толькі спажываюць вынікі працы іншых. Яны як струпы на здаровым целе	1) Ёсць людзі (Юзэфка, людзі з дзесяці хат, аўтар), якія зрасліся з зямлёй. З пакалення ў пакаленне перадаецца любоў да зямлі, сумленныя паводзіны, учынкi, дбайнасць у адносінах да працы. Што ў творы з'яўляецца мерай чалавечнасці? 2) Ёсць пустадомкі, якія жывуць на зямлі адным днём	1) Можна знішчыць усё: і красу берага, і няспелыя яблыкі, і кавалкі хлеба. 2) А што атрымаем узамен?
Вывад	Сустрэча з мастацкім творам – святая душы	Чалавек і зямля – адзінае цэлае	Нельга марнаваць уласнае жыццё	Пустадомкам не месца сярод людзей на зямлі	З прыродай трэба абыходзіцца па-людску, дбайна, як Юзэфка, як аўтар

Табліца 2.

	I варыянт	II варыянт	III варыянт	IV варыянт	V варыянт
Тэма	11 студзеня – Міжнародны дзень “Дзякуй”. Каму вы хацелі б падзякаваць?	Вайна – гэта заўсёды трагедыя для народа, а тым больш для асобных людзей... Іван Чыгрынаў	Кожны народ стварыў хоць бы адзін геніяльны твор, і твор гэты – мова. Алесь Разанаў	Дарог у свеце вельмі многа, А ты між іх сваю найдзі	Народ наш у вяках трымаўся на сям’і
Апорныя словы	Звычайнае, звычайнае, блізка чалавек, родны чалавек, жыццё, удзячнасць, добрыя людзі	Самае праклятае з усіх ліхаў, жорсткае, бязлітаснае, чакаць і спадзявацца, працягваць жыццё, высокая цана перамогі, урокі гісторыі	Трапнае слова, думка, ласкавым словам славяць цябе, мова першай матчынай калыханкі, мова зжаўцелых статуэтаў, духоўныя скарбы, духоўная спадчына	Права выбару, свабода выбару, добра быць у дарозе, выбранай самім, выбраць дарогу правільна	Шануй бацькоў сваіх, павінна быць годнай, клопат пра будучыню, гармонія і дабрабыт, трывалая сувязь паміж пакаленнямі
Вывад					

казванняў прадугледжваюць у змесце міжпрадметныя сувязі (табл. 2).

Арганізацыя рытарычных факультатыўных заняткаў надзвычай багатая: самастойная праца па індывідуальных заданнях; семінар; практыкум; стварэнне сцэнарыяў відэаролікаў, праслухоўванне і абмеркаванне ўласных аўдыязапісаў, рэфлексія вучнёўскіх вусных выказванняў (сама- і ўзаемарэцензаванне); конкурс прамоўнікага майстэрства, тым больш, што сучасныя тэхнічныя сродкі дазваляюць зрабіць іх для вучняў цікавымі і разнастайнымі.

Уласная практыка правядзення падобных факультатыўных заняткаў падштурхнула да выкарыстання фотакамеры для запісу аўдыя- і відэафайлаў, ноўтбук задзейнічаны для праслухоўвання вучнёўскіх выказванняў і інтэрпрэтацыі літаратурных тэкстаў майстрамі мастацкага слова, прагляду і рэфлексіі вусных публічных выступленняў вучняў. На наступных занятках старшакласнікі атрымліваюць раздрукаваныя

крытэрыі ацэнкі вуснага выказвання і аналізуюць уласныя выступленні і выступленні таварышаў.

На факультатыўных занятках відавочна змяняецца характар узаемаадносін настаўніка і вучняў – у бок творчасці, супрацоўніцтва. Добра падрыхтаванае вуснае выступленне становіцца трывалым грунтам для стварэння ўласных выказванняў і ўдалай прэзентацыі іх вынікаў (напрыклад, на вучнёўскім турніры аратарскага майстэрства). І як важна, што наведванне факультатыўных заняткаў становіцца для вучня не сумнай неабходнасцю, а святам жаданай сустрэчы і дыялогу з настаўнікам і аднакласнікамі.

Ірына КАЗАЧЭНКА,
настаўнік беларускай мовы і літаратуры
вышэйшай кваліфікацыйнай катэгорыі
Лельчыцкай раённай гімназіі.

ТЭМАТЫЧНЫЯ ГРУПЫ СКАЗАЎ

Працяг. Пачатак у №№ 7 – 9.

ЗІМА

1. Зіма дужэла патроху (І. Мележ).
2. Толькі пад самы Новы год маразы скавалі зямлю як след і зіма стала ўладарыць адна: за-сцілала абшары новымі і новымі выбеленымі палотнамі, абложвала хаты і хлявы гурбамі, пераразала вуліцы белымі гарамі... (І. Мележ).
3. Не сядзіцца ў хаце хлопчыку малому: кліча яго рэчка, цягнуць санкі з дому (Я. Колас).
4. Ходзіць дзед белабароды полем, лесам, пералескам, засцілае рэчкі лёдам, брыльянцістым снежным блескам (Я. Колас).
5. Лютавала завея (І. Мележ).
6. У доўгія і неспакойныя студзеньскія і лютаўскія ночы сцены вялізнага дома гулі, як дрэвы ў лесе (І. Мележ).
7. Пасмы снегу раз-пораз перабягалі цераз дарогу, праносіліся ў паветры перад вачыма (І. Мележ).
8. І каляіны, і сляды капытоў ледзь прыцярушаны свежым снегам (І. Мележ).
9. Былі цяпер навокал толькі снег, ноч, шырокая цішыня, і яны адны сярод снегу, цішыні (І. Мележ).
10. Снег свежа, чыста пах (І. Мележ).
11. Дарога абарвалася, далей яна была замечена тоўстай гурбай снегу (І. Мележ).
12. Завіруха круціла вакол іх пасмы снегу, халася закрыць сумную пустэчу халоднай беллю (І. Мележ).
13. Снег пацэрушыў трохі і перастаў (І. Мележ).
14. Вецер за дзень вымеў белую муку, пазаганяў яе па закутках (І. Мележ).
15. Яркія белыя палосы толькі дзе-нідзе прарэцілі на панурых дварах і агародах (І. Мележ).
16. І днямі, і начама ўсё стыла на шкляннай халадэчы (І. Мележ).
17. І тыдзень, і другі панавалі толькі халады ды сцюдзёныя вятры (І. Мележ).
18. Усё жыло, здавалася, чаканнем зімы (І. Мележ).
19. Пад nelaгодным небам, вылізаныя ветрам, цьмяна блішчэлі заледзянелыя лужы на вуліцы, балотныя разлівы, што падступалі да голых зараснікаў (І. Мележ).
20. Кароткія зімнія дні праходзілі непрыкметна (Я. Колас).
21. Вецер ліст з лясоў атрос, і на поле свае ковы кінуў злёганьку мароз (Я. Колас).
22. І ў прыгодзе ўсё бывала: ціснуў холад іх, мароз, снегам вочы засыпала (Я. Колас).
23. Я памятаю зімы прыход у нашым краю (Я. Колас).
24. А сетка белая гусце і бліжай, бліжай снегам сее (Я. Колас).
25. Ідзе з лапатай дзядзька з хаты і адграбае снег заўзята (Я. Колас).
26. А снег станюўка і заложна так і шуфлюе (Я. Колас).
27. Марозік крэпіць, лёд таўшчэе, і рэчка вольная нямее (Я. Колас).
28. Мароз – мастак і, пыхту поўны, узносіць слуп на неба роўны, высокі, вогненны, крыва-вы! (Я. Колас).
29. Мароз на небе ставіць троны, вянцы на месяц ускладае, па снезе зоркі рассыпае (Я. Колас).
30. Кароткі зімні дзень быў хмурны (Я. Колас).
31. Пасыпаў дробненькі, гусценькі сняжок (Я. Колас).
32. Бялявыя зімовыя хмары нізка навіслі над змярцвелаю зямлёю (Я. Колас).
33. І неба, і зямля зліліся ў суцэльным віхры снежнага пылу і цемрадзі (Я. Колас).
34. Разгулялася завіруха (Я. Колас).
35. А на дварэ яшчэ з большаю сілаю бушавала завіруха (Я. Колас).
36. Завіруха бушавала ўсю ноч і ўвесь дзень (Я. Колас).
37. Пад вечар завея заціхла (Я. Колас).
38. Нізкія воблакі, шчодро пасыпаўшы снегам зямлю, падняліся вышэй (Я. Колас).
39. Пад поўнач пасыпаў сняжок, заложны, спорны, густы і сухі (Я. Колас).
40. Снег ішоў усю ноч і ўвесь заўтрашні дзень (Я. Колас).
41. Пад вечар снег суняўся (Я. Колас).
42. Прыціснуў мароз (Я. Колас).
43. Пругкае марознае паветра абняло яго сваім дыханнем (Я. Колас).
44. Кругом было так чыста, такая бель, што сляпіла і адбірала вочы (Я. Колас).
45. Снег даходзіў амаль да калена (Я. Колас).
46. Усталявалася зіма з маразамі і завеямі (Я. Колас).
47. Глыбокі снег асеў і пачарнеў, а пад снегам набывала вада (Я. Колас).
48. Надышлі марозы, рэчкі закавалі, белыя бярозы шэранем убралі (Я. Колас).

Працяг будзе.

Таццяна ЛОЙША,
настаўнік беларускай мовы і літаратуры
сярэдняй школы № 8 г. Гродна.

Выкананне тэставых заданняў – важны этап праверкі набытых ведаў, іх практычнага замацавання, падрыхтоўкі да ЦТ. Тэсты па беларускай мове могуць мець рознаўзроўневую структуру, гэта значыць ад больш простых (1-ы ўзровень), якія адпаведна ацэньваюцца (адзнакі 3 – 5), да ўскладненых (2-і ўзровень, адзнакі 6 – 8; 3-і ўзровень, адзнакі 9 – 10). Вучань можа самастойна выконваць заданні ўсіх тэставых узроўняў, паглыбляючы свае веды, і тым самым рыхтавацца да праверачных работ.

РОЗНАЎЗРОЎНЕВЫЯ ЗАДАННІ ПА БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ ЛІЧЭБНІК

ПЕРШЫ ЎЗРОВЕНЬ

Частка А

A1. Адзначце лічэбнікі:

1) дзясятка;	4) дзве пятыя;
2) трыста;	5) сямёра.
3) двойка;	

A2. Адзначце пэўна-колькасныя лічэбнікі:

- 1) трыццаць пяць;
- 2) дванаццацера;
- 3) сямнаццаць;
- 4) адна сёмая;
- 5) адзін.

A3. Адзначце спалучэнні, якія выражаюць прыблізнаю колькасць:

- 1) пяць крокаў;
- 2) кіламетры два;
- 3) трыццаць тры – трыццаць чатыры градусы;
- 4) гадоў пад восемдзясят;
- 5) адзінаццаты клас.

A4. Адзначце састаўныя лічэбнікі:

- 1) сто сорак шэсць;
- 2) пятнаццаць;
- 3) сямідзесяцімільённы;
- 4) трыста;
- 5) чатырыста трыццаць восьмы.

A5. Адзначце лічэбнікі з націскам на апошнім складзе:

1) семдзясят;	4) пяцьдзясят;
2) пяцісот;	5) васьмнаццаць.
3) абодва;	

A6. Адзначце лічэбнікі, у якіх на месцы пропуску пішацца літара *ц*:

- 1) шаснаццац...і;
- 2) дваццац...ь;
- 3) дванаццац...ю;
- 4) шасц...і;
- 5) дзевяц...ю.

A7. Адзначце назойнікі, у склад якіх уваходзіць лічэбнік:

- 1) першадрукар;
- 2) даўганосік;
- 3) старшакласнік;
- 4) сараканожка;
- 5) шматслоўнасць.

A8. Адзначце правільна напісаныя лічэбнікі:

- 1) дзевяты;
- 2) дзевятнаццаты;
- 3) саракатысячны;
- 4) шэсцісоты;
- 5) дзве.

Частка В

B1. Запішыце лічэбнік *сем* у форме творнага склону.

ДРУГІ ЎЗРОВЕНЬ

Частка А

A1. Адзначце лічэбнікі, якія абазначаюць парадак прадметаў пры іх лічэнні:

- 1) васьмітысячны;
- 2) чацвёрта;
- 3) дваццаты;
- 4) сто семдзясят пяты;
- 5) абое.

A2. Адзначце дробавыя лічэбнікі:

- 1) пяцьсот пяцьдзясят шэсць;
- 2) паўтары;
- 3) абодва;
- 4) тысяча;
- 5) пяць цэлых чатыры сотыя.

A3. Адзначце правільна ўжытыя спалучэнні з лічэбнікамі:

- 1) семдзясят тры незабыўныя дні;
- 2) два школьных кабінеты;
- 3) сорак восем здольных выпускнікоў;
- 4) паўтара ядра;
- 5) чатыры шостыя насельніцтва.

A4. Адзначце назойнікі, якія ўжываюцца са зборнымі лічэбнікамі:

- 1) стол;
- 2) суткі;
- 3) кабінет;
- 4) кацяня;
- 5) лыжы.

A5. Адзначце лічэбнікі, якія скланяюцца на ўзор прыметнікаў:

- 1) адно;
- 2) дванаццаць;

- 3) пяты;
- 4) мільярд;
- 5) сорок.

A6. Адзначце лічэбнікі, у якіх на месцы пропуску пішацца літара я:

- 1) вос...мсот;
- 2) с...місот;
- 3) с...мсот;
- 4) дз...вяцьсот;
- 5) пяц...рым.

A7. Адзначце вытворныя лічэбнікі:

- 1) дзвяцера;
- 2) тры;
- 3) сто дваццаты;
- 4) сем;
- 5) адзін.

A8. Адзначце правільна напісаныя лічэбнікі:

- 1) двухсот трыццаць шосты (дзень);
- 2) двухмільённы;
- 3) васемсот;
- 4) (у) тысячу дзевяцьсот чатырнаццатым (годзе);
- 5) чацвёрта (варот).

Частка В

B1. Запішыце лічэбнік *абодва* (хлопцы) у форме творнага склону.

ТРЭЦІ ЎЗРОВЕНЬ

Частка А

A1. Адзначце лічэбнікі, якія абазначаюць адцягненыя лікі:

- 1) трыста (азёр);
- 2) дзевяць;
- 3) трынаццаты (дзень);
- 4) восем сотых (гектара);
- 5) чатыры.

A2. Адзначце лічэбнікі, якія скланяюцца на ўзор назоўнікаў:

- 1) тысяча;
- 2) дзевяноста;
- 3) мільён;
- 4) мільярд;
- 5) сто.

A3. Адзначце спалучэнні з лічэбнікамі, якія дапаваюцца да назоўнікаў:

- 1) сорок шэсць брыгад;
- 2) тры дрэвы;
- 3) сем алоўкаў;
- 4) дзесяці сябрам;
- 5) пяцідзевяці дамамі.

A4. Адзначце лічэбнік, абедзве часткі якога ва ўскосных склонах, акрамя вінавальнага, прымаюць форму мужчынскага роду:

- 1) чатырыста;
- 2) трыста;
- 3) дзвесце;

- 4) пяцьсот;
- 5) шэсцьсот.

A5. Адзначце лічэбнікі, якія скланяюцца на ўзор займеннікаў *твае, свае*:

- 1) дзевяноста;
- 2) пяцёра;
- 3) дзесяць;
- 4) паўтары;
- 5) двое.

A6. Адзначце лічэбнікі, у якіх на месцы пропуску пішацца літара ю:

- 1) дв...м;
- 2) (аб) васьм...;
- 3) абедзв...ма;
- 4) васьм...стамі;
- 5) (аб) пяц...стах.

A7. Адзначце часціну мовы, значэнне якой набыла лічэбнік у сказе:

Адзін Віктар выканаў усе заданні кантрольнай работы.

- 1) прыметнік;
- 2) займеннік;
- 3) прыслоўе;
- 4) прыназоўнік;
- 5) часціца.

A8. Адзначце правільна напісаныя лічэбнікі:

- 1) ста дваццаццю дзвюма (вучаніцамі);
- 2) двухтысячна пяты (год);
- 3) адна цэлая і тры дзесятых (тоны);
- 4) пяціюстамі сямюдзевяцію дзевяцію (школьнікамі);
- 5) трохсот трыццаці пяцімільённы.

Частка В

B1. Устанавіце адпаведнасць паміж вылучанымі лічэбнікамі і іх сінтаксічнай роляй у сказе.

А. У небе луналі <i>дзе</i> птушкі	1. Выказнік
Б. Праз <i>пяць</i> гадоў мы закончым вучобу	2. Дапаўненне
В. Чатыры дзеліцца на <i>два</i>	3. Дзейнік
Г. Нас не палохала глыбіня ў <i>тры</i> метры	4. Азначэнне
	5. Акалічнасць

ДАВЕДКІ

Першы ўзровень. Частка А: A1. 2, 4, 5; A2. 1, 3, 5; A3. 2, 3, 4; A4. 1, 5; A5. 2, 4; A6. 3, 5; A7. 1, 4; A8. 3, 5. **Частка В:** B1. *Сямю*.

Другі ўзровень. Частка А: A1. 1, 3, 4; A2. 2, 5; A3. 1, 3, 4, 5; A4. 2, 4, 5; A5. 1, 3; A6. 2, 5; A7. 1, 3; A8. 2, 5. **Частка В:** B1. *Абодвума*.

Трэці ўзровень. Частка А: A1. 2, 5; A2. 1, 3, 4; A3. 2, 4, 5; A4. 3; A5. 2, 5; A6. 3, 4; A7. 5; A8. 1, 4. **Частка В:** B1. A3B5B2Г4.

Таццяна СТАРАСЦЕНКА,
кандыдат філалагічных навук.

ПРА НОВЫ АРФАГРАФІЧНЫ СЛОЎНІК

Бадзевіч, З. І. Арфаграфічны слоўнік беларускай мовы / З. І. Бадзевіч, Н. В. Гаўрош. – Мінск : Аверсэв, 2015. – 640 с. – Тыраж 3100 экз.

Беларуская мова – адна з дзяржаўных моў у Рэспубліцы Беларусь. Яна адыгрывае важную ролю ў жыцці нашага грамадства, адсюль відавочна, што яе кадыфікацыя, захаванне адзінства арфаграфічных нормаў пісьма ў значнай ступені забяспечваюць стабільнасць у сферы моўнай камунікацыі. Асэнсаванаму засваенню правапісных нормаў сучаснай беларускай літаратурнай мовы, безумоўна, будзе садзейнічаць “Арфаграфічны слоўнік беларускай мовы”, выхад якога ў 2015 г. стаў значнай падзеяй у айчыннай лексікаграфіі. Ён падрыхтаваны загадчыкам кафедры сучаснай беларускай мовы БДУ З. Бадзевіч і прафесарам кафедры беларускай і рускай моў БНТУ Н. Гаўрош у адпаведнасці з Законам Рэспублікі Беларусь “Аб правілах беларускай арфаграфіі і пунктуацыі” (2008).

Даведнік змяшчае каля 30 000 слоў, напісанне якіх можа выклікаць цяжкасці. Большую частку слоўніка складае агульнаўжывальная лексіка сучаснай беларускай літаратурнай мовы. Акрамя таго, у слоўнік уключаны і новыя лексічныя адзінкі, якія з’явіліся ў беларускай мове ў апошні час і сталі рэаліямі нашага жыцця, напрыклад, *арт-бізнес, бізнес-партал, вэб-дызайнер, візажыст, Еўрабачанне, драйвер, дыстрыб’ютар, інтэрнэт-фóрум* і інш. Актуальным і патрэбным бачыцца падача ў слоўніку тэрмінаў з розных галін навукі і тэхнікі (*агáт мін., акóрд муз., ана́фара літ., відóк бат., канта́біле муз., ко́рт спарт., санóрны лінгв., саракапу́т заал., скалі́з мед., улóўнік тэхн.*), размоўных слоў (*абкарна́ць, абно́ва*), а таксама некаторых шырока ўжывальных у вусным і пісьмовым маўленні ўстарэлых слоў (*азбукóўнік, ангажэ́мент, рата́й*).

Змешчаны ў слоўніку складаныя і складанаскарочаныя словы, прычым складанаскарочаныя лексемы тыпу *аблвыканка́м, гарвыканка́м, прафка́м, інтэрна́л* прыводзяцца згодна са зменамі ў правапісе паводле новай рэдакцыі Правілаў беларускай арфаграфіі і пунктуацыі.

Важным падаецца той факт, што рэцэнзаваны даведнік дае адно, прызнанае правільным, напісанне слова і не дапускае правапісных варыянтаў. Што датычыцца акцэнталагічных, словаўтваральных, стылістычных варыянтаў, то яны знайшлі сваё адлюстраванне ў слоўніку, напрыклад, *апо́ўдні і апаўдні; надкава́ны і*

надко́ваны; абго́рнуты і абго́рнены, агóрнуты; абéруч і абéручкі; жарта́лівы і жартаўлі́вы; абаміэ́лы і абыміэ́лы, аміэ́лы; весна́вы і вясно́вы, вясéнні; калóдзезь і калóдзез; рознакаляро́вы і разнако́лерны; страча́ць і сустрака́ць і інш. Як падкрэсліваюць у прадмове самі складальнікі, злучнік *і*, з дапамогай якога звязваюцца такія словы, сведчыць пра іх раўнапраўнае ўжыванне ў сучаснай беларускай літаратурнай мове.

Да слоў падаюцца і ўсе неабходныя паметы (акцэнталагічныя, стылістычныя, лексічныя і граматычныя), традыцыйныя для арфаграфічных даведнікаў. У асобных выпадках, калі правільнае напісанне слова залежыць ад яго значэння, даюцца неабходныя тлумачэнні. Напрыклад: *гурт* (*група людзей*), *-у, -рце; -оў; (музычная група), -а, -рце; -оў; звон* (*зук*), *-у, -е; (прадмет), -а, -е; звано́ў; прыцэ́л* (*дзеянне*), *-у, -е; (прыстасаванне), -а, -е; -аў*. Значнае месца ў слоўніку адводзіцца граматыцы: да многіх слоў падаюцца асобныя граматычныя формы, якія пры напісанні могуць выклікаць цяжкасці (*аб’э́сці, аб’ём, аб’я́сі, аб’э́сць; аб’ядзі́м, аб’я́сце, аб’яду́ць; гра́блі, грабе́ль і гра́бляў, норд-о́ст, норд-о́сту, норд-о́сце; со́рак ліч., РДТМ сарака́*).

Пабудова даведніка старанна прадумана. Тэматычна ён падзяляецца на некалькі частак: “Прадмова”, “Структура слоўніка”, “Беларускі алфавіт”, “Умоўныя скарачэнні”, “Асноўныя правілы правапісу”, уласна слоўнік. Выклікае цікавасць змешчаны ў канцы працы спіс уласных асабовых мужчынскіх і жаночых імёнаў: складальнікі ўлічылі практыку выкарыстання варыянтаў імёнаў і імёнаў па бацьку, напрыклад, *Арка́дзь і Арка́дзій, Васі́ль і Васі́лій, Яўге́н і Яўге́ній* – адпаведна *Арка́дзевіч і Арка́дзьевіч, Арка́дзеўна і Арка́дзьеўна, Васі́левіч і Васі́льевіч, Васі́леўна і Васі́льеўна, Яўге́навіч і Яўге́ньевіч, Яўге́наўна і Яўге́ньеўна*.

“Арфаграфічны слоўнік беларускай мовы” З. Бадзевіч і Н. Гаўрош – кампактнае, удала аформленае, а галоўнае – зручнае ў карыстанні выданне. Беларуская лексікаграфія папоўнілася грунтоўным даведнікам, які добра паслужыць вучням, настаўнікам, студэнтам, выкладчыкам, усім тым, хто цікавіцца мовай, уважліва да яе ставіцца і імкнецца авалодаць яе правапіснымі нормамаі.

Ірына САВІЦКАЯ,
кандыдат філалагічных навук.

Аўтар ахвярае ганарар на развіццё часопіса.

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ І СУСВЕТНАЯ КУЛЬТУРА

Вяртанне да вытокаў

КАЗАННЕ ПРА РОД КНЯЗЁЎ ГЛІНСКІХ

Заканчэнне. Пачатак у № 11.

Улада Алены Глінскай працягвалася пяць гадоў. Вялікая княгіня пачала ўмацоўваць Маскву, пабудавала сцены Кітай-горада, загадала пачаць будаўніцтва новых паселішчаў у памежных раёнах. Былі адноўлены або адбудаваны нанова ўмацаванні ў такіх буйных гарадах, як Яраслаўль, Уладзімір, Усцюг. Умацоўвалася дзяржаўная зямельная ўласнасць, з адначасовым абмежаваннем буйнога баярскага і асабліва манастырскага землеўладання, была зроблена спроба змяніць сістэму мясцовага самакіравання (што прадвызначыла будучыя рэформы яе сына, цара Івана Васільевіча). Манетная рэформа, праведзеная ў 1535 г., спрыяла ўніфікацыі грашовага звароту ў краіне. З гэтага часу ў Расіі чаканяцца грошы з выявай вершніка з дзідай, “капейкі”.

Знешнюю палітыку ўрад Алены Васільеўны таксама вёў паспяхова, заключыўшы пагадненні з усімі суседзямі: Крымскім і Казанскім ханствам, шведскім каралём. Жыгімонту I не ўдалося вярнуць землі, захопленыя Васілём III; пасля ўдалых дзеянняў рускіх войскаў пад камандаваннем князя Целяпнёва-Абаленскага ў 1536 г. з Жыгімонтам I была падпісана мірная дамова на выгадных для Масквы ўмовах. Такім чынам, можна канстатаваць, што кіраванне дзяржавай пры Алене ажыццяўлялася досыць эфектыўна і паспяхова. Тым не менш баяры моцна не любілі кіраўніцу за грэбаванне традыцыямі і ганілі як злосную чарадзею.

З красавіка 1538 г. Алена Глінская раптоўна памерла. Пахавалі яе хутка, ужо на наступны дзень, а не на трэці, паводле праваслаўнага звычаю. С. Герберштэйн пісаў, што кіраўніца “загінула ад яду” (яго сляды былі выяўлены нядаўна пры вывучэнні астанкаў вялікай княгіні). Улада перайшла да князёў Шуйскіх, Рурыкавічаў, уплывовых прадстаўнікоў старамаскоўскай знаці. Але і родзічы юнага вялікага князя Івана захавалі пры двары некаторы ўплыў.

Праз шэсць гадоў, у пачатку студзеня 1544 г., 13-гадовы вялікі князь Іван Васільевіч загадаў сваім сабакарам схпіць і забіць аднаго з апекуноў, князя Андрэя Міхайлавіча Шуйскага. Так пачалося самастойнае кіраванне сына Алены. У дачыненні да гэтай справы абвінавачвалі Глінскіх, якія некалькі гадоў карысталіся вялікім уплывам на юнага гаспа-

дара і не спынялі яго жорсткія забаўкі. У пачатку 1547 г. князі Юрый і Міхаіл Васільевічы атрымалі баярскае званне. Але антаганізм паміж імі і “карэнным” мясцовым баярствам нікуды не знік. Шуйскія і іх саюзнікі інтрыгавалі супраць “прышэльцаў”. Відавочна, і самі Глінскія, будучы “ў гасудара ў набліжэнні і ў жалаванні”, не лічылі неабходным, як гэта рабілі Шуйскія, дамагацца падтрымкі ў масквічоў, а бясчынствы іх набліжаных (як адзначана ў летапісе, “ад людзей іх чэрным людзям насілства і рабаванне”) выклікалі глухое раздражненне, што магло “прарвацца” ў момант палітычнага крызісу.

16 студзеня 1547 г. у крамлёўскім Успенскім саборы адбылося ўрачыстае вячанне Івана IV на царства. 2 лютага – шлюб Івана IV з Анастасіяй Раманавай Захар’інай, дачкой акольнічага Рамана Юр’евіча Захар’іна-Кошкіна. Здавалася б, новы высокі тытул павінен быў умацаваць становішча, аўтарытэт маладога цара не толькі ў міжнародных адносінах, але і ўнутры краіны. Але ўжо праз некалькі месяцаў яго ўладзе быў кінуты выклік; і гэта быў, кажучы словамі Пушкіна, “рускі бунт, бессэнсоўны і бязлітасны”.

Раніцай 21 чэрвеня 1547 г. загарэўся храм Уздзіжання Святога Крыжа ў Маскве, на Арбацкай вуліцы. “І быць бура вялікая”; з-за ветранага надвор’я агонь вокамгненна распаўсюдзіўся па горадзе. Выгаралі Крэмель, Кітай-горад, большая частка маскоўскіх пабудоў, у цэрквах згарэлі іканастасы. Загінула каля дзвюх тысяч чалавек, астатнія масквічы (многія дзясяткі тысяч) засталіся без прытулку.

Тое быў не першы і, на жаль, не апошні пажар Масквы, але чамусьці менавіта ў гэтай трагедыі ўгледзелі вядзьмарскія “падкопы”. На другі дзень пры сустрэчы з царом яго духаўнік, пратапоп Дабравешчанскага сабора Фёдар, баяры князь Фёдар Скопін Шуйскі і Іван Чаляднін заявілі, што Масква згарэла з-за таго, што нейкія чарадзеі здабывалі з трупаў сэрцы, настойвалі на іх ваду і гэтай вадой крапілі па вуліцах (“яко вълхвъванием сердца человеческого вымаша и в воде мочиша и тою водою кропиша и оттого вся Москва погоре”). Уражаны гэтым расповедам цар загадаў

раследаваць справу. Скарыстаўшыся сітуацыяй, баяры хутка знайшлі “вінаватых”.

“Того же месяца 26 день, в неделю, на пятый день после великого пожара, бояре приехали к Пречистой к соборной на площадь и собораша черных людей и начаша выпрашати: кто зажигал Москву? Они же начаша глаголати, яко княгини Анна Глинская з своими детми и с людьми вълхвовала: вымала сердца человеческия да клала в воду да тою водою ездячи по Москве да кропила, и оттого Москва выгорела”. Такім чынам, у вядзьмарстве былі абвінавачаны бабуля цара і два яго родныя дзядзькі. На шчасце, княгіня Ганна з сынам Міхаілам былі на той момант у Ржэве. Князь Юрий Васільевіч Глінскі, “пачуўшы пра маці і пра сябе такія ганебныя словы”, схаваўся ва Успенскім саборы, але баяры нацкавалі на яго чэрнь. Царскага дзядзьку схапілі і забілі проста ў храме.

На трэці дзень пасля гэтага забойства натоўп “чорных людзей” з’явіўся да цара ў Вараб’ева, патрабуючы выдаць княгіню Ганну і князя Міхаіла, якія нібыта там хаваліся. Але “цар жа і вялікі князь загадаў тых людзей хапаць і караць смерцю, а многія з іх разбегліся па іншых гарадах”.

Аднак і пасля падаўлення паўстання Глінскія не змаглі вярнуць сабе ранейшае становішча. Княгіня Ганна, бабуля цара, якая нібыта ператваралася ў сароку, памерла каля 1553 г. (прыняўшы да гэтага пострыг пад імем Анісіі). Дзядзька цара, князь Міхаіл Васільевіч, даведаўшыся пра смерць брата, паспрабаваў бегчы ў Літву; па дарозе яго схапілі, прывезлі ў Маскву, але караць не сталі. Пасля гэтага ён займаў розныя ганаровыя пасады, удзельнічаў ва ўзяцці Казані, у Лівонскай вайне, быў намеснікам у Вялікім Ноўгарадзе, але асаблівага ўплыву ўжо не меў.

Яго сын, князь Іван Міхайлавіч Глінскі, дваюрадны брат Івана Грознага, служыў ваяводам, пры цару Фёдору Іаанавічу (1585 – 1586) стаў баярынам, фармальна заняў у Думе вельмі ганаровае месца (другое па старшынстве пасля князя Мсціслаўскага, таксама царскага родзіча). Ажаніўшыся з адной з дачок апрычніка Малюты Скуратава, ён стаў, па жонцы, шваграм Барыса Гадунова, у часы якога захаваў уплывовае становішча, быў вельмі багаты. Але дзяцей князь Іван не пакінуў (па некаторых звестках, ён, як і царэвіч Дзмітрый Угліцкі, пакутаваў на “чорную хваробу” – эпілеpsyю), і на ім у 1602 г. род князёў Глінскіх у Расіі згас.

З 1533 да 1598 г. маскоўскі трон займалі нашчадкі князёў Глінскіх па жаночай лініі, сын князёўны Алены Васільеўны – цар Іван IV Грозны, а потым яе ўнук – цар Фёдар Іаанавіч, апошні з маскоўскіх Рурывічаў на расійскім троне. Лёсы іншых царэвічаў з гэтай сям’і склаліся трагічна. Старэйшы ўнук Алены, першынец Івана Грознага і Анастасіі Раманавны, Дзмітрый (1552 – 1553), патануў, царэвіч

Іван Іванавіч (1554 – 1581), паводле паведамленняў замежнікаў (цяпер гэта аспрэчваецца некаторымі гісторыкамі), загінуў ад рукі бацькі. Самы малодшы, 8-гадовы царэвіч Дзмітрый, 15 мая 1591 г. загінуў у Углічы: ці то наткнуўся на ножык падчас гульні з дзецьмі “ў штурхалі”, у прыпадку “чорнай хваробы падучкі”, ці то быў забіты, як лічылі, агентамі Гадунова. Гэты апошні нашчадак Алены Глінскай быў далучаны да ліку святых. Яго мошчы перанесены з Угліча ў крамлёўскі Архангельскі сабор, дзе сталі аб’ектам асаблівага шанавання.

Адкуль жа вялі род князі Глінскія? У адрозненне ад пераважнай большасці літоўска-рускіх княжацкіх сем’яў – Рурывічаў або Гедымінавічаў, – Глінскія здаўна лічыліся сям’ёй татарскага паходжання.

Як пераканаўча паказалі даследаванні М. Бычковай, першае радаводнае паданне пра іх паходжанне, якое дайшло да нас, “сапраўдны радавод Глінскіх князёў”, было складзена ў Маскве, відаць, у першай палове 1520-х гг., непасрэдна перад жаніцьбай вялікага князя Васіля Іванавіча з князёўнай Аленай Васільеўнай Глінскай. Але згадваючы пра гэты шлюб там адсутнічае, значыць, тэкст быў запісаны да 1526 г. “Радавод”, які захаваўся ў некалькіх спісах, павінен быў пацвердзіць шляхетнае паходжанне нявесты маскоўскага гасудара*.

У адпаведнасці з “сапраўдным радаводам”, князі Кіяты, продкі Глінскіх, падчас нашэсця татараманголаў парадніліся з Чынгісханам. У “Радаводзе” дэталёва апісаны выезд продка Глінскіх у Літву, яго хрышчэнне. У Келейнай кнізе і Сінадальным спісе род прасочаны ад Мамаея, чый сын, выехаўшы з Крыма, і стварыў паміж Залатой Ардой і Вялікім Княствам Літоўскім аўтаномнае княства: “И после Донскаго побоища Мамаев сын Мансур-Кият (Маркисуат) Князь зарубил три города Глинск, [да] Полдovu (Полтаву), [да] Глеченицу (Глиницу) дети же Мансур-киятовы (Мансуркиатовы) меньшей сын Скидер (Скидырь) [Князь] поймал [поймав] стадо коней и верблюдов и покочевал в Перекопы, а большой сын [его] Алекса (Олеско) [Князь] остался на тех градех преждедеченных”. Апошнімі ў радаводзе Глінскіх запісаны князь Васіль Львовіч, бацька вялікай княгіні Алены Глінскай, і яго браты.

Такім чынам, Глінскія лічыліся нашчадкамі кіраўніка Залатой Арды Мамаея, у рускіх летапісах называнага царом. Іван Грозны стаў нашчадкам двух правадыроў, якія змагаліся паміж сабой у Кулікоўскай бітве.

Што гэта? Родавая памяць, гістарычны факт ці проста “легенда аб выезде”, падобная да па-

* Захавалася “Сказание о молдавских князьях”, складзенае каля 1483 г. у сувязі са шлюбам Івана Іванавіча Маладога, старэйшага сына Івана III, з Аленай Стэфанаўнай, дачкой валашскага гаспадара Стэфана III Вялікага і кіеўскай княжны Еўдакіі Амелькаўны. Там распіс таксама даведзены толькі да яе бацькі і падае своеасаблівае “рэзюмэ”, як прыналежнасць “сапраўднай прынцэсы”.

пулярных сярод тагачаснага маскоўскага дваранства паданняў пра паходжанне ад “выездных” продкаў царскага ці княжацкага роду?

Вялікае Княства Літоўскае, Рускае і Жамойцкае было дзяржавай шматнацыянальнай і шматканфесійнай. Яго кіраўнікі падтрымлівалі з Залатой Ардой актыўныя кантакты, умешваліся ў барацьбу прэтэндэнтаў на ўладу. Сам Мамай некаторы час лічыўся саюзнікам Гедымінавічаў. У Літве знаходзілі прытулак зрынутыя ханы з сем’ямі. Дзякуючы падтрымцы вялікага князя Вітаўта і яго пераемнікаў некаторым Чынгізідам удалося зацвердзіцца на ханскім прастоле, а царэвіч Хаджы-Гірэй (які, па некаторых звестках, нават нарадзіўся ў Літве) стаў родапачынальнікам крымскай дынастыі. Некаторыя ханскія сыны (салтаны), як і іншыя “выездныя” знатныя татары, увіталіся ў склад феадалаў Вялікага Княства, але пры гэтым захоўвалі і нават перадавалі па спадчыне тытул царэвічаў. Аднак, захоўваючы мусульманскую веру, нашчадкі ардынскіх ханаў не змаглі ў Вялікім Княстве “зрабіць кар’еру”, дамагачыся значнага становішча. Нават самыя буйныя іх уладанні саступалі ўладанням літоўскіх магнатаў. Лёс Глінскіх быў зусім іншым. Менавіта ранняе хрышчэнне (на мяжы XIV і XV стст.) дазволіла нашчадкам Мамаю, парадніўшыся з літоўска-рускімі княжацкімі сем’ямі, лёгка ўвайсці ў склад мясцовай феадальнай эліты.

У афіцыйнай генеалогіі князёў Глінскіх, што бярэ пачатак ад Мамаю, некаторыя гісторыкі сумняваюцца. Па радаводзе, князь Барыс Іванавіч Глінскі – першы прадстаўнік гэтай сям’і, які згадваецца (праўда, без імя па бацьку) у некалькіх дакументах 1430-х гг., – названы прапраўнукам Мамаю. Але ў тыя часы шлюбы заключаліся рана, людзі раней сталелі. На наш погляд, храналагічна такая генеалогія цалкам магчымая. А адлюстраваная ў “Радаводзе” традыцыя паходжання Глінскіх не толькі захоўвалася ў сям’і, але і была добра вядомая ў Залатой Ардзе. Яшчэ ў 1501 г. апошні хан Вялікай Арды Шэйх-Ахмед (Шах-Ахмат) у лісце да братаў князёў Івана, Міхаіла і Васіля Глінскіх, дамагаючыся падтрымкі, звяртаўся да іх “Кіяты князі Мамаевы сапраўдныя дзеці”. Мянуську “Мамай” насілі ў XVI ст. і некаторыя нашчадкі гэтага роду. Такім чынам, думаецца, іх татарскія карані былі цалкам рэальныя, а паходжанне ад уладара Залатой Арды (хоць і не з ліку Чынгізідаў) дазволіла ім і ў Літве, і ў Маскве прэтэндаваць на асаблівы, больш значны статус.

Па прамой лініі род князёў Глінскіх у Расіі загас яшчэ ў самым пачатку XVII ст. Але ў Вялікім Княстве Літоўскім і ў Рэчы Паспалітай род працягваўся, прыняўшы ў XVI ст. ад паселішча Ліхадзеевічы пад Слуцкам падвойнае прозвішча Глінскіх-Ліхадзееўскіх і захоўваючы княжацкі тытул.

Існавала галіна князёў Глінскіх-Ліхадзееўскіх, якая ў другой палове XVII ст. выехала на рускую

службу і таксама карысталася ў Расіі княжацкім тытулам. Князь Хрыстафор (у праваслаўі Міхаіл) Юр’евіч Глінскі-Ліхадзейскі з 1668 г., атрымаўшы па царскім указе маёнтак у Раслаўльскім павеце, служыў у палку смаленскай шляхты, дзе прадоўжылі службу і яго дзеці [1].

Пасля 1795 г. апынуўшыся пад уладай Расійскай імперыі, некалькі родаў Ліхадзееўскіх (да таго часу ўжо зацвердзіўся польскі варыянт іх прозвішча – Lichodziejewski), відаць, агульнага паходжання, даказалі дваранства ў Мінскай губерні. Адно з іх прэтэндавалі на княжацкі тытул, іншыя толькі паказвалі, што яго насілі продкі, некаторыя здолелі прасачыць сваю генеалогію толькі з сярэдзіны XVIII ст., калі тытул у сям’і ўжо не выкарыстоўвалі [1]*.

Дэпартамент Герольдыі Урадавага Сената не прызнаваў за імі княжацкай годнасці, “ібо не представлено никакого доказательства на пожалование их сим титулом от коронованной главы” [2]; а некаторым нашчадкам гэтага роду (як і многім іншым шляхцічам) было і зусім адмоўлена ў расійскім дваранстве.

Радавод Глінскіх-Ліхадзееўскіх прыцягваў увагу многіх польскіх і рускіх генеалагаў, але апублікаваныя да гэтага часу звесткі пра род былі вельмі ўрыўкавымі. У чарговым томе “Летапісу беларускай шляхты” генеалогія гэтага прозвішча ўпершыню разгледжана комплексна і аб’ёмна (дарэчы, аўтару ўдалося ідэнтыфікаваць і продка выяўленай намі ў свой час “смаленскай” галіны). Чытач зможа “дакрануцца” да сапраўдных дакументаў XVI – XX стст., рэпрадукцыі якіх публікуюцца ў кнізе, пазнаёміцца з многімі цікавымі гістарычнымі падзеямі. Ужо не раз гучала, што ў сямейнай гісторыі беларускіх родаў, нібы ў кроплі вады, адлюстроўваецца ўся гісторыя Беларусі, Вялікага Княства Літоўскага. Чарговая кніга Анатоля Васільевіча Сацкевіча-Статкевіча-Чабаганавы раскрывае новыя, незаслужана забытыя старонкі нашага мінулага, вяртае імёны тых, хто ў баях і паходах аддаў службу Айчыне і чые нашчадкі і ў нашы дні працягваюць гэтае слаўнае служэнне.

Пераклад з рускай мовы.

Спіс літаратуры

1. Думин, С. В. Князья Глинские-Лиходейские (Лиходейские). Смоленская ветвь / С. В. Думин // Летопись Историко-Родословного Общества в Москве. – 1995. – Вып. 4 – 5 (48 – 49). – С. 41 – 46.
2. **Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі.** – Фонд 319. – Воп. 2. – Спр. 3850.

Станіслаў ДУМІН,
кандыдат гістарычных навук,
прэзідэнт Расійскай генеалагічнай федэрацыі.

* Але ні адна з гэтых сем’яў не прэтэндавала на стары герб Глінскіх (Hliński), магчыма, вытворны ад радавой тамгі; яны карысталіся двума ўласна польскімі гербамі, Ястржэмбец (Jastrzębiec) і Ясеньчык (Jasienzyk).

Віншуем з юбілеем!

Людміла Дзмітрыеўна Налівайка – беларускі мастацтвазнаўца, мастак, кандыдат мастацтвазнаўства (1997).

Нарадзілася 13 снежня 1940 г. у Гродне.

Скончыла мастацка-графічны факультэт Віцебскага педагагічнага інстытута (1963).

Працавала мастаком у аддзеле археалогіі Інстытута гісторыі НАН Беларусі (1976 – 1977). У 1977 – 1998 гг. – навуковы супрацоўнік аддзела выяўленчага мастацтва Інстытута мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору НАН Беларусі. З 1998 г. – вядучы навуковы супрацоўнік аддзела сучаснага беларускага мастацтва Нацыянальнага мастацкага музея Рэспублікі Беларусь. Выкладала на кафедры беларускага і сусветнага мастацтва ў Беларускам дзяржаўным універсітэце культуры і мастацтваў (1998 – 2000), кіравала студыяй “Адраджэнне” (1999 – 2001).

Асноўны кірунак навуковых даследаванняў – мастацкае жыццё Беларусі 1920 – 1930 гг., друкаваная графіка. Аўтар больш як 250 артыкулаў па гісторыі беларускага мастацтва XX – пачатку XXI ст., суаўтар выданняў “Кола дзён” (1987, 1988), “Гісторыя беларускага мастацтва” (т. 4, 1990; т. 6, 1994), “Інстытут беларускай культуры” (1993) і інш. Людміла Дзмітрыеўна – сталы аўтар “Роднага слова”.

Актыўна працуе ў галіне станковай графікі і манументальна-дэкаратыўнага мастацтва. Творы экспануюцца з 1966 г. у Беларусі і за яе межамі.

Асобы

МАСТАЦКАЯ СПАДЧЫНА АСКАРА МАРЫКСА

ДА 125-ГОДДЗЯ З ДНЯ НАРАДЖЭННЯ НАРОДНАГА МАСТАКА БЕЛАРУСІ

Праца заснавальніка беларускага тэатральна-дэкарацыйнага мастацтва, народнага мастака Беларусі Аскара Пятровіча Марыкса (1890 – 1976) на ніве беларускай культуры адзначана паўстагоддзем нястомнай творчай дзейнасці як на тэатральнай сцэне, так і ў станковым жывапісе, графіцы, дэкаратыўна-прыкладным мастацтве.

Аскар Марыкс – адзін з першых, хто змог ацаніць паэтычную вобразнасць беларускага фальклору. Для пастаноўкі спектакляў “Раскіданае гняздо” (1921) паводле Янкі Купалы, “Кастусь Каліноўскі” (1923) і “Каваль-ваявода” (1925) паводле Е. Міровіча ім былі знойдзены тыпізаваныя вобразы гарадскіх і сялянскіх працаўнікоў. У найлепшых традыцыях нацыянальнага рамантызму мастак увасабляў неардынарнае, святочнае, узвышанае. У Беларусь А. Марыкса прывялі рэвалюцыйныя пераўтварэнні,

калі Чырвоная армія гуртавала вакол сябе таленты, пра што сведчаць спісы мастакоў, якія супрацоўнічалі з палітаддзелам Заходняга фронту. Сярод іх прозвішчы С. Эйзенштэйна, У. Штраніха, У. Стржэмінскага, К. Елісеева, М. Слепяна, І. Вайткова, А. Марыкса*. У 1919 г. адчынілася гомельская мастацкая студыя імя М. Урубеля, дзе ў шэрагу першых настаўнікаў (А. Быхоўскі, Д. Выгодскі) працаваў і А. Марыкс**. У ліпені 1920 г. штаб Заходняга фронту пераехаў са Смаленска ў Мінск, куды ў поўным складзе былі таксама пераведзены мастацкія майстэрні палітадзела Заходняй арміі і Захфронту РОСТА, тэатральная труппа палігупраў-

* Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь. – Фонд 42. – Воп. 1. – Спр. 36(3). – Арк. 646 – 656.

** Дзяржаўны архіў Гомельскай вобласці. – Фонд 60. – Воп. 1. – Спр. 976. – Арк. 322.

лення фронту. Менавіта з гэтага часу і пачалася прафесійная дзейнасць А. Марыкса: з 1921 г. ён мастак, а з 1922 да 1929 г. – галоўны мастак БДТ-1. У 1928 г. ён стаў сябрам творчай суполкі “Прамень”, якой кіраваў фін Аляксандр Ахола-Вало. Творчасць суполкі дэманстравалася на трэцяй Усебеларускай мастацкай выставе, пра што сведчыць каталог 1929 г. Асобны раздзел пад назвай “Прамень” фіксуе пералік наступных твораў А. Марыкса: макеты да п’янаў “Босыя на вогнішчы” паводле Міхася Чарота і “Марсіянская архітэктура”, эскіз да п’есы “Вір” Я. Рамановіча, а таксама сем эскаізаў касцюмаў да спектакляў “Босыя на вогнішчы” і “Мешчанін у дваранах”. Аб’яднанне “Прамень”, сябрамі якога сталі таксама А. Аладава, П. Гуткоўскі, І. Разанаў, М. Гусеў, Ф. Выхадцаў, В. Ціхановіч і іншыя, было заснавана прафсаюзам работнікаў мастацтва, асветы і друку. Яно ўключала станкавістаў, а таксама мастакоў прыкладнага мастацтва і выступала з праграмай такога мастацтва, якое сваімі вобразнымі промнямі магло б уздзейнічаць на фарміраванне новага чалавека ад яго нараджэння і да сталага ўзросту.

Аднак не ўсё было тады рэалізавана ў складанай палітычнай сітуацыі канца 1920 – 1930-х гг. Міфічная пагроза нацдэмаўшчыны правакавала на агрэсіўныя супрацьдзеянні і вымушала мастакоў перажываць глыбокую раздвоенасць: прыстасоўвацца да іншых задач ці быць ахвярамі творчага нонканфармізму? А. Марыкс і А. Ахола-Вало ў 1929 г. пакінулі Мінск: першы з’ехаў у Смаленск, пасля ў Ноўгарад, Ташкент, а другі апынуўся ў Маскве. У 1933 г. А. Ахола-Вало быў адпраўлены ў Фінляндыю, Мінск ён здолеў наведаць толькі ў 1995 г., калі па запрашэнні А. Мальдзіса прыязджаў на Першы з’езд беларусаў свету. А лёс А. Марыкса застаўся звязаны з Беларуссю: у 1934 – 1939 гг. ён – мастак БДТ-1, у 1940 – 1946 гг. – Беларускага тэатра імя Якуба Коласа, працяглы час (з 1949 да 1962 г.) выкладаў у Беларускай тэатральна-мастацкай інстытуце.

Новы перыяд у жыцці і творчасці мастака пачаўся пасля Вялікай Айчыннай вайны, калі сталі арганізоўвацца шматлікія этнаграфічныя экспедыцыі па Беларусі з мэтай спасціжэння паэтычнай вобразнасці фальклору і прыгажосці беларускага дойлідства. А. Марыкс – аўтар графічных серый “Беларускае адзенне” (1950-я гг.), “Беларусь старажытная” (1972 – 1976).

У фондзе арыгінальнай графікі Нацыянальнага мастацкага музея Рэспублікі Беларусь захоўваюцца шэсцьдзсят твораў серыі “Помнікі дойлідства Беларусі” (1944 – 1961), якія дазваляюць прааналізаваць творчыя памкненні аўтара і яго стасункі з рознымі грамадскімі арганіза-

Аскар Марыкс. Аўтапартрэт. 1959 г.

цыямі. Серыя ўражвае арыгінальнасцю спалучэння рэалістычных і рамантычных пачаткаў. Кожны з паказаных помнікаў ахінае непаўторная вобразная аўра мінуўшчыны, той адметнай гераічнай непахіснасці, якая дазволіла старым мурам перажыць шматлікія ліхалецці. Для надання манументальнага характару беларускаму краявіду мастак-эстэт выкарыстоўваў галоўны прынцып тэатральнай сцэнаграфіі – стварэнне эфектнага вобраза, стылізаванага пад сімвал. Такой уяўнай сцэнай станавіліся ацалелыя сцены храмаў, характэрныя дэталі архітэктурных стыляў, навакольнае асяроддзе ў выглядзе земляных валоў, дарог, алей, зіхоткіх нябёсаў... Аўтар стварыў уласны стыль, пра які можна гаварыць як пра самы наватарскі падыход да гістарычнага пейзажа ў беларускім мастацтве другой паловы XX ст.

У паказе Мірскага замкава-паркавага комплексу XVI – XX стст., што прадстаўлены аркушамі “Мірскі сабор” і “Мірскі замак” (1946), бачны характэрныя адзнакі школ позняй готыкі і рэнэсансу, якія сумяшчаюць рысы як абарончай, так і палацавай архітэктуры. Перад глядачом паўстаюць вонкавыя сцены, арнаментаваныя паўкалонамі нішаў, паясоў, шатрамі і байніцамі. Дэкаратыўнае вырашэнне пабудовы заснавана на кантрасце чырвонай цэглы і ружовай атынкаўкі.

Пачатак стылю барока ў еўрапейскім мастацтве канца XVI – сярэдзіны XVIII ст. дэманструюць творы “Нясвіжскі замак”, “Нясвіж. Правы фасад” (1959 – 1960), “Нясвіж. Цэнтральная вежа”, “Нясвіж. Унутраны дворык”, “Нясвіж. Вежа з гадзіннікам”, “Нясвіж. Слуцкая брама” (1961), у якіх падкрэсліваюцца найбольш ярковыя

асаблівасці комплексу з яго земляным валам, бастыёнамі і вадзянымі равамі, што грунтоўна абмураваны каменем. У гісторыю мастацкага разгляду стылю барока на Беларусі ўвайшлі аркушы “Сабор у Магілёве” (Магілёўскі сабор кармелітаў) і “Брацкі сабор у Магілёве”. Старажытная архітэктура Мінска ў зборы “Помнікі дойлідства Беларусі” прадстаўлена творами 1944 – 1946 гг. “Стары Мінск” і “Мінскі сабор” (езуіцкі касцёл), які ўваходзіў у ансамбль Высокага рынку (цяпер – плошча Свабоды), – помнік рэнесанснай архітэктуры другой паловы XVII – пачатку XVIII ст. Тут, дзеля большай дакладнасці, мастак выяўляе не прыгажосць забудовы (у той час – забітага дошкамі фасада), а выгляд унутранага двара з характэрнымі дэталімі пераходнага перыяду ад Сярэднявечча да Новага часу. Дарэчы, у 1993 г. касцёл быў адноўлены як архікафедральны Найсвяцейшай Панны Марыі. Серыю Мінска дапаўняюць таксама аркушы “Мінск. Старыя гандлёвыя рады”, “Савецкая вуліца ў Мінску”, “Будаўніцтва Мінска”, “Цагельны завод у Мінску” (1945).

Творы “Навагрудак” (1972), “Ратуша ў Віцебску” (1974) з серыі “Беларусь старажытная” – вынік своеасаблівай мастацкай мовы творцы, якога цікавілі не толькі старажытныя вобразы, але і іх метафарычнае гучанне як бласлаўненне на новае гістарычнае жыццё. У гэтым выпадку Навагрудскі замак (XI – XIII стст.) успрымаецца не толькі як рэзідэнцыя заходнярускіх і літоўскіх князёў, але і як своеасаблівая заслона з часоў супрацьстаяння крыжацкім набегам і татарскім аблогам. Вядома, што ён быў узарваны шведамі ў 1706 г., але праца А. Марыкса – не гімн рэшткам, што засталіся ад былога манументальнага збудавання, а выява вобраза магутнага прарыву ў нябесныя далі з высокіх пагоркаў Замкавай гары, сімвал мужнасці, годнасці беларускага народа. І сёння гэты твор гучыць як эпічная паэма, што перакладзена на мову сучаснага мастацтва.

Упершыню творы з серыі “Помнікі дойлідства” экспанаваліся на выставе, прысвечанай 50-годдзю Аскара Пятровіча, у залах Нацыянальнага мастацкага музея. У 2010 г. да 110-годдзя з дня нараджэння А. Ахола-Вало з гэтай серыі там жа дэманстраваліся “Стары сабор”, “Сабор у Магілёве”, “Нясвіж. Вежа з гадзіннікам”, “Мірскі замак”.

Асобную старонку для беларускай графікі ўяўляюць аркушы А. Марыкса, што прысвечаны вобразам гараджан і сялян. Невялікія па памерах (31 × 20,7), гэтыя тыпізаваныя вобразы могуць і сёння выкарыстоўвацца для самых розных тэатральных пастацовак альбо скульптур малых форм, што ўпрыгожаць этнаграфічныя

сцэнкі “Вясковых кірмашоў”, “Калядак” і г. д.

Багатая тэхніка твораў – сведчанне шматграннага мастацкага выхавання, яскравы прыклад таго, як на працягу ўсяго творчага жыцця мастак не спыняўся, а пастаянна эксперыментываў, шукаючы новыя магчымасці для самавыяўлення. Так, у спадчыну А. Марыкса ўваходзяць пано “Уладзімір Полацкі” (1944), вітражы “Папараць-кветка”, “Клён”, “Бярозка” (1966), чаканкі “Сказ пра Машэку”, “Лірнік” (1967), “На Купалле”, “Лясная песня” (1970) і інш. А таксама шматлікія пейзажы, партрэты, нацюрморты.

Блізкія сябры добра ведалі, што для Аскара Пятровіча вобразы народнага адзеньня і старажытнай архітэктуры мелі не толькі эстэтычную вартасць. Творчая дзейнасць мела яшчэ і “выратавальную функцыю”, прыходзіла на дапамогу ў часы фізічнай ізаляванасці і страты духоўнай раўнавагі. У архіве мастака захоўваліся замалёўкі старадаўніх архітэктурных помнікаў, копіі еўрапейскіх твораў мастацтва, выкананыя яшчэ ў гады маладосці.

Творчасць Аскара Пятровіча Марыкса – сведчанне не толькі духоўных памкненняў нацыі да спазнання Сусвету, але і разумення месца і ролі ў ім актыўнага чалавека.

Спіс літаратуры

1. **Тэатральна-дэкарацыйнае мастацтва Савецкай Беларусі** / Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору Акад. навук БССР, Беларус. тэатр. аб’яд-не; склад. і аўтар тэксту Г. І. Барышаў; пад рэд. Н. В. Масленікава. – Мінск, 1958.
2. **Карнач, П. А.** Тэатральна-дэкарацыйнае мастацтва / П. А. Карнач // Энцыклапедыя літаратуры і мастацтва Беларусі : у 5 т. / рэдкал. : І. П. Шамякін [і інш.]. – Т. 5. – Мінск : БелСЭ, 1987. – С. 310 – 312.
3. **Мастацтва беларускіх дэкаратараў : тэатр, кіно, тэлебачанне** : альбом / аўт. тэксту і склад. П. А. Карнач. – Мінск, 1989.
4. **Налівайка, Л.** Мастацтва ў гады грамадзянскай вайны і іншаземнай ваеннай інтэрвенцыі / Л. Налівайка // Гісторыя беларускага мастацтва : у 6 т. / рэдкал. : С. В. Марцэлеў [і інш.]. – Т. 4. – Мінск : Навука і тэхніка, 1990. – С. 12.
5. **Часнова, Р.** Марыкс / Р. Часнова // Тэатральная Беларусь. – 1992. – № 6.
6. **Марыкс, Л. А.** Марыкс Аскар Пятровіч / Л. А. Марыкс // Беларуская энцыклапедыя : у 18 т. – Т. 10. – Мінск : БелЭн, 2000. – С. 157 – 158.
7. **Ярмалінская, В.** Сцэнаграфія Беларусі XX – пач. XXI ст. / В. Ярмалінская. – Мінск, 2010. – С. 6 – 16.
8. **Ярмалінская, В.** Вытокі і станаўленне прафесійнай сцэнаграфіі Беларусі / В. Ярмалінская // Весці НАБ. Серыя гуманітарных навук. – 2013. – № 3. – С. 64 – 70.

Людміла НАЛІВАЙКА,
кандыдат мастацтвазнаўства,
Яўген ШУНЕЙКА,
кандыдат мастацтвазнаўства.

Віктар ЖЫБУЛЬ

ПУЦЯВІНЫ І ПАЛОТНЫ ЦФАНІ КІПНІСА

У беларускіх выданнях 1930-х гг. можна сустрэць каларытныя і дасціпныя шаржы на тагачасных пісьменнікаў, падпісаныя *Дэ Вэ Бэка* альбо *Дэвэбека*. Доўгі час сапраўднае імя аўтара шаржаў заставалася таямніцай і нават іх перадрук суправаджаўся лаканічнай пазнакай “Мастак невядомы”, хоць маляваў чалавек відавочна таленавіты. Разгадаць загадку ў свой час мне дапамог вядомы літаратуразнаўца Янка Саламевіч, які падказаў, што пад згаданым псеўданімам хаваецца яўрэйскі мастак Цфанія Кіпніс [1, с. 3].

Цфанія-Гедалія Якаўлевіч Кіпніс нарадзіўся 1 снежня 1905 г. у мястэчку Гарошкі (з 1927 г. Валадарск-Валынскі) на Жытоміршчыне (Украіна). На той час многія яўрэі гэтага мястэчка па перакананнях былі аграрнымі сіяністамі і марылі пра пераезд на гістарычную радзіму. Нават у школе, дзе вучыўся будучы мастак, выкладанне вялося на іўрыце. Нядзіва, што Ц. Кіпніс у юнацкія гады браў актыўны ўдзел у падпольных яўрэйскіх арганізацыях “Гашомэр Гацаір” і “Гехалуц”, за што ў 1923 г. трапіў у жытомірскую турму [7, с. 2].

З 1923 да 1929 г. Цфанія Кіпніс вучыўся ў Кіеўскай яўрэйскай мастацкай студыі, створанай Культур-Лігай (з 1924 г. перайменавана ў Яўрэйскую мастацка-прамысловую школу), у

Марка Эпштэйна і Ісахар-Бэр Рыбака. У 1927 – 1928 гг. таксама займаўся ў маскоўскім Вышэйшым мастацка-тэхнічным інстытуце. Яшчэ студэнтам удзельнічаў у Юбілейнай выставе мастацтва народаў СССР (1927) у Маскве, дзе пазнаёміўся з выдатнымі тэатральнымі мастакамі Ісакам Рабіновічам, Натанам Альтманам, Аляксандрам Тышлерам [7, с. 2].

Шмат цікавых знаёмстваў чакала Ц. Кіпніса ў Мінску, куды мастак пераехаў у 1929 г.: ён пасябраваў з многімі дзеячамі беларускай культуры. Асабліва моцнае сяброўства звязала яго з мастаком Барысам Малкіным (1908 – 1972), які да гэтага таксама навучаўся ў Кіеве. Адна з першых прац Цфаніі Кіпніса беларускага перыяду творчасці – афармленне кнігі “О-А” яго цёзкі па прозвішчы пісьменніка Іцыка Кіпніса (1896 – 1974), выдадзенай у 1929 г. у Мінску на мове ідыш. Графічныя працы Цфаніі Кіпніса з’яўляліся на старонках часопісаў “Чырвоная Беларусь”, “Заклік”, “Іскры Ільіча”, газеты “Літаратура і мастацтва” і іншых выданняў. Мастак ілюстравалі аповяданні беларускіх пісьменнікаў Рыгора Мурашкі, Макара Паслядовіча, Міколы Цэлеша, перакладзеныя творы Марыі Кальтофэн, Жуля Рамэна, Анатоля Шышко і іншых аўтараў.

Біёграф Ц. Кіпніса Аляксандр Фільцэр піша, што мастак “адзін час быў загадчыкам мастацкага аддзела яўрэйскага выдавецтва ў Мінску” [7, с. 2]. Падобна, што маецца на ўвазе яўрэйскі сектар Дзяржаўнага выдавецтва Беларусі, ад абрэвіятуры якога (ДВБ) мастак і ўтварыў сабе псеўданім *Дэ Вэ Бэка*, выступаючы пад ім як аўтар сяброўскіх шаржаў. Праца Ц. Кіпніса ў гэтым рэчышчы была даволі плённай: у ліпені 1932 г. у гомельскай друкарні “Палесдрук” шаржы Дэ Вэ Бэкі выйшлі асобным выданнем разам з пародыямі Сабасцьяна Старобінскага (Міколы Хведаровіча) [8]. Кніга мела лаканічную назву “Ха” і прыцягвала ўвагу альбомным фарматам, адмысловай паперай жоўтага колеру і, вядома ж, мастацкай стылістыкай, якая чымсьці выходзіла за межы панавалай тады на Беларусі традыцыі – з дапамогаю, здавалася б, немудрагелістых штрыхоў мастак дасягаў незвычайнай гратэскавасці, гіпербалізаванасці ў іранічнай абмалёўцы сваіх сучаснікаў-паэтаў: Змітрака Астапенкі, Петруся Броўкі, Цішкі Гартнага, Сяргея Дарожнага, Алеся Звонака, Тодара Кляшторнага, Сцяпана Ліхадзіеўскага, Максіма

Лужаніна, Валерыя Маракова, Ізраіля Плаўніка, Яўгеніі Пфляўмбаўм, Сяргея Фаміна, Уладзіміра Хадыкі і... самога аўтара пародый – Міколы Хведаровіча. Цікава, што пры наяўнасці ў кнізе шаржа на Андрэя Александровіча [8, с. 5] (твар паэта добра пазнаецца, як і мастацкія алюзіі на яго верш “Менскі рытм”) пародыі на яго там няма. У часопісах і газетах захаваліся таксама шаржы на Сымона Баранавых, Лукаша Бэндэ, Змітрака Бядулю, Віктара Казлоўскага і іншых літаратараў. У 1932 г. Ц. Кіпніс працаваў і над серыяй шаржаў на яўрэйскіх пісьменнікаў, якія мусілі таксама выйсці асобнай кнігай [6, с. 24], але так і не выйшлі. Магчыма, нейкія з іх адшукваюцца ў перыядычным друку.

Мастак спрабаваў сябе і ў графіцы, і ў жывапісе, і ва ўжытковым мастацтве. Вядома, што ў 1932 г. ён працаваў над карцінай “Лекерт” [6, с. 24], прысвечанай рэвалюцыянеру Гіршу Лекерту (1879 – 1902), трыццацігоддзе з дня смерці якога адзначалася тады. У 1936 г. Ц. Кіпніс аздобіў вокладку кнігі “Хлопчык Мотка” Шолама-Алейхема ў беларускім перастварэнні Змітрака Бядулі, а таксама паўдзельнічаў у Асенняй выставе мастакоў, прапанаваўшы глядачам дзве працы: “Пейзаж” і “Эскіз” [2, с. 18, 36]. Цікава, што на той самай выставе экспанавалася “Бюст мастака Г. Кіпніса”, выкананы Ільёй Эйдэльманам [2, с. 24].

Адначасова з кніжнай графікай і жывапісам Цфанія Кіпніс актыўна займаўся мастацтвам тэатра, якое, уласна кажучы, і стала яго асноўнай прафесійнай дзейнасцю. Першым вопытам у гэтай галіне для яго была праца з 1930 г. у Тэатры рабочай моладзі (яўрэйскі маладзёжны тэатр) у Мінску. Супрацоўнічаў ён і з Тэатрам юнага глядача БССР: у 1937 г. зрабіў эскізы да спектакля “Як гартавалася сталь” рэжысёраў Е. Міровіча і Ю. Палічынецкага паводле кнігі Мікалая Астроўскага. З 1934 да 1941 г. Ц. Кіпніс быў галоўным мастаком Беларускага дзяржаўнага яўрэйскага тэатра,

Андрэй Александровіч.
Сяброўскі шарж
Ц. Кіпніса. 1932 г.

у якім аформіў нямала п’ес, сярод якіх: “Бойтрэ” М. Кульбака (1937; рэжысёр М. Рафальскі), “Суламиф” С. Галкіна паводле А. Гольдфадэна (1938; рэжысёр В. Галаўчынер), “Лейбка-салдат” І. Левіна (1938; рэжысёр А. Трэпель), “Бар-Кохба” С. Галкіна паводле А. Гольдфадэна (1939; рэжысёр В. Галаўчынер), “Два недарэкі” (“Цвей кунілемлэх”) А. Гольдфадэна (1939; рэжысёр В. Галаўчынер), “Сендэр-Бланк” паводле Шолама-Алейхема (1939; рэжысёр Л. Літвінаў), “Сёстры” Л. Рэзніка паводле І. Перэца (1940; рэжысёр М. Моін), “Маленькі чалавечак” З. Аксенфельда і Э. Кагана паводле М. Мойхер-Сфорыма (1940; рэжысёр М. Сокал), “Няроўны шлюб” братоў Тур і Л. Шэйніна (1940; рэжысёр А. Трэпель), “Вядзьмарка” паводле А. Гольдфадэна (1941; рэжысёр В. Галаўчынер) [3, с. 365 – 366].

У гады Другой сусветнай вайны тэатр эвакуаваўся ў Новасібірск і працягваў там сваю дзейнасць. А Цфанія Кіпніс пайшоў добраахвотнікам на фронт. Нейкі час разам з сябрам-паэтам Аркадзем Куляшовым ён супрацоўнічаў з армейскай газетай “Знамя Советов”. Тут для Кіпніса з’явілася нагода зноў узгадаць пра свой сатырычны талент: ён маляваў карыкатуры на фашыстаў, а А. Куляшоў рабіў да іх вершаваныя подпісы (“Из Брянска брякнулся он тоже – сие написано на роже” // Знамя Советов. 1943. 18 сент.). Мастак прайшоў баявы шлях ад Мінска да Берліна, быў узнагароджаны 14 баявымі ордэнамі і медалямі і даслужыўся да пасады начальніка штаба пяхотнага батальёна.

Па эскізах Ц. Кіпніса ў 1945 – 1946 гг. у Нямеччыне былі ўзведзеныя помнікі воінам, загінулым у баях за Арнсвальд і Штаргард. Камандаванне спрабавала змусіць мастака змясціць на іх словы І. Сталіна. Аднак Ц. Кіпніс адмовіўся рабіць гэта, абышоўшыся старажытнагрэчаскай фразай, прысвечанай воінам Спарты: “Прохожий, передай нашей Родине, что мы погибли, сражаясь за Нее” [7, с. 2; 4, с. 53].

Да тэмы вайны і яе трагічных наступстваў мастак неаднойчы звяртаўся ў творчасці – згадаем такія яго працы, як “Майданэк” (1944), “Хлопчык з канцлагера” (1945), “Палацавы ансамбль Цвінгер у Дрэздэне пасля бамбардзіроўкі” (1945), “Зняволены”, “Бабруйск пасля вайны” (1950-я), “Вязні гэта”, “Таліт на вятры”, “Вышка”, “Згарэлае мястэчка” (1960-я).

У 1946 – 1948 гг. Ц. Кіпніс працаваў мастаком-пастаноўшчыкам Украінскага дзяржаўнага яўрэйскага тэатра, а ў 1948 – 1949 гг. – галоўным мастаком Бірабіджанскага дзяржаўнага яўрэйскага тэатра. Неўзабаве савецкія ўлады забаранілі ўсе яўрэйскія культурныя ўстановы: тэатры, выдавецтвы, музеі. Мастак вярнуўся ў Мінск, у якім жыў і працаваў яшчэ больш за два дзесяцігоддзі. У гэты перыяд ён, сярод іншага, аформіў кнігі “На мяжы

магчымага” Вадзіма Ахотнікава (1950), “Возвращение к жизни” Лазара Кацовіча (1952), “Соль жыцця” Айзика Платнера (1957), працаваў у Беларускам дзяржаўным тэатры лялек (1952 – 1956), Бабруйскім беларускім вандроўным калгасна-саўгасным тэатры (1957), Дзяржаўным акадэмічным драматычным тэатры імя Янкі Купалы (1957)... Сярод яго прац гэтага часу – аздабленне п’ес “Дзед і жораў” і “Цудоўная дудка” Віталія Вольскага, “Раскіданае гняздо” Янкі Купалы (разам з Б. Малкіным), “Дамы і гусары” Аляксандра Фрэдра.

Увесь час Ц. Кіпніс выяўляў сябе як актыўны патрыёт свайго народа: выкладаў і ўрыт, панажаў і распаўсюджаў навучальныя дапаможнікі, адстойваў нацыянальныя і культурныя правы яўрэяў, у тым ліку і права на рэпатрыяцыю ў Ізраіль. На рэспубліканскіх мастацкіх выставах 1957, 1959 і 1967 гг. ён экспанавалі эскізы касцюмаў і дэкарацый, зробленыя раней для Яўрэйскага дзяржаўнага тэатра БССР – быццам хацеў нагадаць, што, нягледзячы на забароны, хвалі антысемітызму, яўрэйская культура ў савецкай Беларусі ўсё адно жыве.

Акрамя тэатраў і выдавецтваў, Ц. Кіпніс працаваў у Мастацкім фондзе БССР і пэўны час з’яўляўся нават яго старшынёй, а пасля выхад у пенсію – шараговым членам. Пакуль на адным са сходаў у 1972 г. не быў выключаны за жаданне выехаць у Ізраіль. Неўзабаве пасля таго выпадку да яго падышоў галоўны мастак фонду Лявон Баразна і прызначыў сустрэчу ўвечары на бязлюдным стадыёне “Дынама”. Там ён сказаў Кіпнісу: “І мне, Беларусу, і табе, Яўрэю, аднолькава няма чаго тут рабіць. Я хачу ў Канаду – там больш беларускага, чым у БССР... Дык вось я й прашу – зрабі мне ласку: як прыедзеш у Ізраіль, дасылай мне запрашэнне! А я церазь Ізраіль у Канаду дабяруся: ёсць у мяне там нехта. Я табе веру, Кіпніс, ты зробіш гэта” [5, с. 6]. Праз некалькі дзён, 15 жніўня 1972 г., Л. Баразну на вуліцы забілі нажом хуліганы – існуе версія, што ў гэтым былі замяшаныя савецкія спецслужбы.

Цфания Кіпніс цудам здолеў атрымаць візу ў Ізраіль. Але 29 лістапада 1972 г. у Брэсце яго знялі з цягніка і даставілі ў следчую турму мінскага КДБ. Мастаку было прад’яўлена абвінавачанне ў стварэнні падпольнай антысавецкай сіянісцкай арганізацыі і кіраўніцтве ёю. Паўгода ён адседзеў у камеры-адзіночцы і быў вызвалены толькі дзякуючы міжнароднай грамадскасці. 29 мая 1973 г. “справа” была закрыта, і 13 ліпеня 1973 г. Ц. Кіпніс з жонкай прыбыў у Ізраіль [2, с. 56].

На гістарычнай радзіме ён працягваў займацца творчасцю, афармляць кнігі і спектаклі. Яго жывапісныя працы гэтага часу пазначаны ўплывам імпрэсіянізму: “Ружовы палац”, “Букет”, “Кветкі ў белай вазе”, “Чырвоныя кветкі”, “Вясна”,

Змітрок Бядуля.
Сяброўскі шарж
Ц. Кіпніса. 1933 г.

“Перад дажджом”, “Замак”, “Сакавіцкі снег”, “Стары”, “Мястэчка”, “Начны касцёр”. Памёр 26 красавіка 1982 г. у горадзе Бат-Ям. Сябрам ён запомніўся як шчодры, абаяльны і поўны энергіі чалавек, адданы патрыёт яўрэйскага народа. Пры гэтым жыццё і творчасць Цфаніі-Гедаліі Кіпніса звязаны з некалькімі краінамі (на той час – савецкімі рэспублікамі) і, адпаведна, іх культурамі: Украінай, Беларуссю, Расіяй. Самым працяглым у біяграфіі мастака стаў акурат беларускі перыяд творчасці, які заняў агулам каля 34 гадоў. Творца зрабіў важкі ўнёсак у айчыннае тэатральнае мастацтва, а таксама ў развіццё такога жанру, як сяброўскі шарж. Беларускія рэаліі адбіліся і ў шэрагу яго графічных прац – напрыклад, у замалёўках будынкаў у мястэчках Ракаў, Узда, Кабыльнікі і разбуранага ў вайну Бабруйска. Першай грунтоўнай спробай аб’яднаць працы Ц. Кіпніса пад адной вокладкай стаў альбом, укладзены і выдадзены ў 2007 г. літаратарам Аляксандрам Фільцэрам [7]. Спадзяемся, выданне не апошняе на шляху вяртання творчай спадчыны мастака.

Спіс літаратуры

1. **Жыбуль, В.** Цфания Кіпніс – Дэ Вэ Бэка / В. Жыбуль // Мы ляхчэ тут! (Анахну кан.) – 2007. – Вып. XXXII (снежань).
2. **Каталог асенняй выстаўкі мастакоў БССР** / Кіраўн. па справах маст. пры СНК БССР, Саюз савецкіх мастакоў. – Мінск, 1937.
3. **Кузняцова, К. Б.** Дзяржаўны яўрэйскі тэатр БССР / К. Б. Кузняцова, Г. Р. Герштэйн // Тэатральная Беларусь : энцыклапедыя : у 2 т. / рэдкал. : Г. П. Пашкоў [і інш.]. – Мінск : БелЭн, 2002. – Т. 1.
4. **Левин, Э.** На десять минут впереди времени, на десять лет впереди жизни / Э. Левин // Мишпоха. – 2010. – № 27.
5. **Лявон Баразна** // Беларус [Нью-Ёрк, ЗША]. – 1982, лістапад – сьнежань. – № 306 – 307.
6. **Над чым працуюць мастакі** : падрыхтоўка да V Усебеларускай мастацкай выстаўкі // Мастацтва і рэвалюцыя. – 1932. – № 2.
7. **Фильцер, А.** Художник Цфания-Гедалиа Кипнис / А. Фильцер. – Иерусалим, 2007.
8. **Ха** : Пародыі С. Старобінскага. Шаржы Дэ Вэ Бэкі. – [Гомель], [1932].

ШАНАВАЦЬ ЗДАБЫТАЕ, ПАМ'ЯТАЦЬ, КАБ НЕ ПАЎТАРЫЛАСЯ АДЛЮСТРАВАННЕ ТЭМЫ ВЯЛІКАЙ АЙЧЫННАЙ ВАЙНЫ Ў ПЕРАДАЧАХ БЕЛАРУСКАГА РАДЫЁ

Заканчэнне. Пачатак у № 11.

Яшчэ адным выдатным летапісцам вайны ў літаратурна-мастацкім радыёвяшчанні стаў І. Навуменка. Да яго твораў у якасці сцэнарыя для радыёпастаноўкі звярнуліся ў 1964 г., калі запісалі твор “Сасна пры дарозе” [11]. Праз год з’явіліся спектакль “Ці правы Дон-Кіхот” па аповесці “Бульба” І. Навуменкі і інсцэніроўка М. Мартынюка паводле апавядання “Трымценне дубовага лісця”. У 1966 г. слухачы Беларускага радыё пачулі інсцэніраванае апавяданне “Рэйкі”. Радыёфонды дапоўніў спектакль 1983 г. “Таполі нашага юнацтва” паводле апавядання “Сямнацатай вясной” у пастаноўцы рэжысёра І. Лапцінскага. У невялікім аўдыятворы гаворка ідзе пра маладых беларусаў, на долю якіх выпала перажыць ваенныя падзеі. Адным з найлепшых запісаў паводле твораў І. Навуменкі стала пастаноўка 1986 г. “Першыя канікулы”. У яе аснову пакладзена аповесць “Вайна каля Цітавай копанкі”, дзе расказваецца пра летні адпачынак дзяцей і станаўленне іх характараў напярэдадні Вялікай Айчыннай вайны. У пачатку 1990-х гг. Беларускае радыё звярнулася да малых форм літаратурнай дзейнасці І. Навуменкі: апавяданне “Пыл” у 1990 г. прачытаў П. Дубашынскі, у 1991 г. А. Падабед агучыў перад мікрафонам апавяданне “Зв’яга”, І. Лапцінскі ў 1992 г. папрацаваў над апавяданнем “Дрэвы над вадою” [11].

1990-я гады на радыё, як і ў жыцці краіны ў цэлым, сталі перыядам змен і пошукаў. Беларускае радыё адыходзіла ад традыцый савецкага вяшчання: змяняўся фармат, спыніў функцыянаванне так званы інстытут дыктараў (да мікрафонаў прамога эфіру селі журналісты і рэдактары), галоўнае месца ў эфіры занялі палітычныя, сацыяльныя перадачы і перадачы забаўляльнага характару. Этап пошуку найбольш “правільнай” мадэлі працы, сугучнай часу і запытам слухачоў, працягваўся да пачатку 2000-х гг. Літаратурна-мастацкае вяшчанне за гэты тэрмін было скарачана да мінімуму. Да тэмы вайны звярталіся хіба што ў спецыяльных праектах да юбілейных датаў. Пра гэты перыяд цяжка пісаць больш канкрэтна з-за адсутнасці матэрыялу, адпаведна, тэма вайны ў радыёэфіры 1990 – пачатку 2000-х гг. застаецца адкрытай для дэталёвага навуковага вывучэння.

Вядома, што эфір Першага нацыянальнага канала Беларускага радыё пастаянна будаваўся

па прынцыпе разнажанравай палітры для ўсіх узроставак катэгорый слухачоў. Тэма гераічнай мінуўшчыны з аповедам пра яе герояў, сведак вайны і найбольш важныя для гісторыі краіны падзеі гучна заяўляецца ў юбілейныя для Перамогі гады. Напрыклад, у 2009 г. да 65-годдзя вызвалення Беларусі ад нямецка-фашысцкіх захопнікаў на Першым нацыянальным канале выхадзілі тэматычныя перадачы з удзелам ветэранаў, моладзі, прадстаўнікоў грамадскіх арганізацый. Да 65-годдзя Вялікай Перамогі ў 2010 г. галоўная радыёхваля краіны правяла шэраг радыёмастоў з радыёкампаніямі Украіны і Расіі. Радыёэфір звязаў тады гарады-героі Мінск, Маскву, Санкт-Пецярбург, Валгаград, Кіеў, даў магчымасць сустрэцца праз гады і адлегласці аднапалчанам, узгадаць франтавыя падзеі і наноў перажыць эмоцыі доўгачаканага дня Перамогі. Удзельнікамі радыёмоства “Гарады-героі. Мінск – Кіеў” былі ветэран Вялікай Айчыннай вайны, заслужаны ваенны лётчык СССР, генерал-маёр авіяцыі А. Шацкі, які гераічна змагаўся ў небе Украіны, былы марак-падводнік В. Клюй, радыст-франтавік В. Запарожац, украінец, які ўдзельнічаў у вызваленні Беларусі, і іншыя [7].

Падобныя радыёмасты ладзіліся і сёлета. У красавіку – маі 2015 г. прайшлі “Радыёсустрэчы баявых сяброў”, арганізаваныя Першым нацыянальным каналам Беларускага радыё і тэлерадыёкампаніямі СНД. У радыёэфіры краін Садружнасці выходзілі сумесныя тэматычныя перадачы пра дзейнасць ветэранскіх арганізацый, мерапрыемствы з удзелам прадстаўнікоў грамадскіх арганізацый розных краін. Беларускі бок прадстаўлялі перадачы “Беларусь – Расія” і “Беларускі шлях” [9].

Данесці да слухача-сучасніка, найперш маладога пакалення, трагічныя старонкі перажытай гісторыі, а таксама важнасць для Беларусі і свету падзей 1944 і 1945 гг. заклікана перадача “Эпізоды Вялікай вайны”. Публіцыстычная праграма заслужанага журналіста Беларусі В. Стэльмах пра падзеі Вялікай Айчыннай выходзіць у эфір ужо некалькі гадоў. Суразмоўцы гісторыка-дакументальнага радыёлетапісу – франтавікі, партызаны, падпольшчыкі, Героі Савецкага Саюза: І. Кустаў, В. Лівенцаў, А. Дзюбка, І. Лебедзеў, В. Мічурын, І. Міранкоў і інш. У “Эпізодах Вялікай вайны” гаворка вядзецца таксама пра помнікі і

мемарыялы, звязаныя з падзеямі Другой сусветнай вайны, у тым ліку “Хатынь”, “Брэсцкую крэпасць-герой”, “Буйніцкае поле”, “Бабруйскі кацёл” і інш. Дарэчы, аўтар перадачы В. Стэльмах працавала яшчэ ў “Беларускай маладзёжнай”, дзе з 1980-х гг. вяла перадачы на тэму вайны. Журналістка ў адным з інтэрв’ю сказала: «Працуючы над тэмай Вялікай Айчыннай вайны, шмат дзе пабывала. Напрыклад, на адкрыцці помніка Аляксандру Матросаву пад Псковам. Удзельнічала ва ўсесаюзных злётах і паходах па месцах рэвалюцыйнай, баявой і працоўнай славы савецкага народа. З Брэсцкай крэпасці вяла рэпартажы. Напрыклад, прагучаў у эфіры “Адзін дзень Брэсцкай крэпасці”. Супрацоўніцай музея ў крэпасці ў васьмідзясятых гады была Таццяна Ходцава. Яна мне такіх герояў называла! Паказвала такія лісты ад абаронцаў Брэсцкай крэпасці, ад сем’яў, якія шукалі родных, вялі перапіску!» [2]. Дзякуючы падобным перадачам жыве памяць пра Вялікую Айчынную вайну і яе герояў.

На Першым нацыянальным канале да Дня Перамогі ў межах цыклавай штодзённай перадачы “Тэатр Беларускага радыё” прайшоў тэматычны тыдзень з трансляцыяй фондавых запісаў. Слухачы яшчэ раз сталі сведкамі падзей, што давялося перажыць героям радыёспектакляў “Радавыя” паводле А. Дударова, “Пастка” паводле В. Быкава (прэм’ера адбылася ў 2009 г. да 65-годдзя вызвалення Беларусі ад нямецка-фашысцкіх захопнікаў), “Мінскі напрамак” паводле І. Мележа, “Трывожнае шчасце” паводле І. Шамякіна, “Трыбунал” паводле А. Макаёнка і інш. У маі ў радыёэфіры Першага нацыянальнага канала адбылася прэм’ера радыёспектакля “...І няма шляху чужога” паводле аднайменнай аповесці лаўрэата Дзяржаўнай прэміі Беларусі У. Саламахі. У аснову аповесці пакладзены трагічны лёс старога чалавека Іосіфа Кучынскага са спаленай карнікамі беларускай вёскі Гуда, якому наканаваны шлях ізгоя, бо ён – бацька паліцая. Абставіны ваеннага часу фарміруюць складаныя супярэчлівыя адносіны галоўнага героя з яго аднавяскоўцамі, але надзея на разуменне і дараванне павінна заставацца [6]. Спектакль падае ваенныя падзеі з іншага ракурсу, некалькі дзесяцігоддзяў таму закрытага, ідэалагічна немагчымага. Адпаведна, тэма вайны яшчэ не вычарпалася як для даследаванняў гісторыкамі, журналістамі і іншымі спецыялістамі, так і для творчага пераасэнсавання. Да юбілею Перамогі адбыліся прэм’еры і ў праграме “Радыёсерыял”: падзеям Вялікай Айчыннай вайны прысвяціў свае творы пісьменнік-франтавік, партызан А. Савіцкі, яго аповесці “Зялёнае поле” і некалькі філасофскіх навел прагучалі ў выкананні Г. Кухальскай.

Канал “Культура” (Другі нацыянальны канал Беларускага радыё), згодна з канцэпцыяй папулярнага нацыянальнай культурнай спадчыны, звяртаецца да тэмы ваенных падзей праз творы літаратуры, якія найбольш поўна ўвасобілі подзвіг змагароў за незалежнасць Радзімы. Да 70-годдзя Вялікай Перамогі ў эфіры прагучалі прэм’ерныя творы і запісы з фондаў радыё. Перадача “Літаратурная анталогія”, што будуюцца выключна на беларускім матэрыяле, прапанавала прачытаныя заслужаным артыстам Рэспублікі Беларусь У. Рагаўцовым старонкі аповесці “Трэцяя ракета” В. Быкава. З фондаў радыё трансліравалася яго ж “Альпійская балада” ў выкананні артысткі Л. Пташук. У перадачы “Бестселер”, якая знаёміць з літаратурай замежных аўтараў, у дні святкавання Перамогі гучаў фондавы запіс рамана “У жніўні 44-га...” У. Багамолава ў прачытанні артыста А. Сідорчыка.

Да 65-годдзя Перамогі на канале “Культура” выходзіў спецыяльны праект “Вайна ў лёсах: успаміны беларускіх творцаў”. Журналісты сустракаліся з вядомымі творчымі асобамі Беларусі, чые дзяцінства і маладосць прыйшліся на гады ваенных падзей. Сярод іх – мастак М. Савіцкі, скульптар А. Заспіцкі, спявак М. Дружына, пісьменнік А. Савіцкі і інш. Праект будаваўся на ўспамінах герояў пра бесклапотныя перадваенныя гады, першыя дні фашысцкай навалы, удзел у ваенных дзеяннях, страты і боль, доўгачаканую Перамогі і эмацыянальна насычаныя дні пасляваеннага жыцця. Публіцыстычныя, мастацкія і патрыятычныя вартасці праекта ацаніла міжнароднае журы конкурсу “Перамаглі разам”, які ў 2010 г. прайшоў ва Украіне: творчай камандзе журналістаў канала “Культура” быў уручаны дыплом 3-й ступені ў адной з намінацый. Праект “Вайна ў лёсах: успаміны беларускіх творцаў” перададзены ў фонды Беларускага радыё, каб захаваць для нашчадкаў галасы творчых асоб, іх словы пра дасягненні на ніве мастацтва, заслугі ў набліжэнні міру падчас жудаснай трагедыі ХХ ст. Сёлета выбраныя выпускі праекта “Вайна ў лёсах...” гучалі ў эфіры канала “Культура” падчас святочнага радыётэдня.

Адзначым, што ў нашы дні змянілася падча інфармацыі ў перадачах публіцыстычнага і дакументальнага зместу. Пафасныя прамовы з ідэалагічна выверанымі лозунгамі засталіся ў мінулым. Журналісты распавядаюць пра гістарычныя факты больш нейтральна, без катэгарычных ацэнак, што дазваляе слухачу самому рабіць высновы з пачутага. Галоўнымі асобамі ў перадачах, прысвечаных вайне, застаюцца непасрэдня ўдзельнікі баявых падзей, тыя, хто на сабе адчуў увесь цяжар узброеных канфліктаў. Бяспрэчным застаецца адно – што б ні га-

варылі журналісты, якія ўспаміны ні гучалі б з вуснаў іх суразмоўцаў, – гэта доказ нязломнай моцы пераможцаў, прыклад павагі і любові да Айчыны, якія Беларускае радыё спавядае дзесяцігоддзямі.

Такім чынам, тэма вайны ў эфіры Беларускага радыё была і застаецца адной з прыярытэтных. Журналісцкае і рэжысёрскае ўслаўленне подзвігу, пачатае ў першыя пасляваенныя гады, найбольш поўна ўвасобілася ў 1960 – 1980-я гг., калі ў эфір выходзілі цыклавыя перадачы для слухачоў усіх узроставых груп. Удзельнікі, сведкі падзей Вялікай Айчыннай вайны былі сталымі гасцямі радыёстудыі. І гэта лагічна, бо тэма вайны хвалявала мільёны адданных прыхільнікаў радыёхвалі краіны, якая ў гады ваеннага ліхалецця падтрымлівала, мацавала веру ў нязломнасць і надзею на вызваленне. За дзесяцігоддзі мірнага жыцця створаны сотні інфармацыйных, публіцыстычных, дакументальных перадач, некаторыя з іх захоўваюцца ў фондах. Запісаны дзясяткі літаратурна-мастацкіх праграм, тэмай для якіх таксама абрана вайна і яе наступствы для чалавецтва, канкрэтных асоб ці сем’яў. У нашы дні Беларускае радыё шырока звяртаецца да тэмы гераічнага мінулага, пераважна з нагоды юбілеяў. Гэта таксама зразумелы, апраўданы працэс, паколькі запатрабаванымі, надзённымі робяцца іншыя тэмы, сугучныя з сённяшнімі рэаліямі і задачамі ў жыцці рэспублікі. Але і актуальнасць мінулых падзей таксама не страчана, бо ў свеце, на жаль, пастаянна адбываюцца ваенныя сутычкі, канфлікты...

Разнастайнасць інфармацыйнага матэрыялу, тэматычныя праекты і рубрыкі, знакавыя сустрэчы, арыгінальныя мастацкія праграмы і радыёспектаклі – так Беларускае радыё адзначыла 70-годдзе Вялікай Перамогі. Запісаны дакументальны матэрыял з жывымі сведкамі ваенных падзей, што дапоўніў архівы Беларускага радыё і ўласныя журналісцкія аўдыяфонды. Праз некалькі гадоў ён набудзе статус “залатога”, бо для нашчадкаў застануцца галасы непасрэдных удзельнікаў вайны, а значыць, будзе жыць і памяць пра трагедыю 1940-х гг. У новым вяшчальным сезоне, які пройдзе пад знакам 90-годдзя з’яўлення ў нашай краіне радыё, пра Вялікую Айчынную вайну нагадваць будуць, пераважна, фондавыя запісы. Яны ўяўляюць сабой мастацкую каштоўнасць, паколькі плёнка зафіксавала сярод іншага рэжысёрскія почыркы і акцёрскія знаходкі многіх вядомых дзеячаў тэатральнага мастацтва Беларусі больш чым за паўстагоддзя. Чарговы тэматычна насычаны ўсплёск перадач на ваенную тэматыку адбудзецца праз некалькі гадоў, калі будуць святкавацца ўгодкі вызвалення краіны і Вялікай Перамогі. Беларускае радыё, што ўжо

дзесяць дзесяцігоддзяў было і застаецца адным з галоўных апэратыўных сродкаў інфармавання, прапагандыстам нацыянальных каштоўнасцей і сябрам мільёнаў слухачоў, робіць усё магчымае, каб не здрадзіць традыцыям вяшчання. У дачынненні да адлюстравання тэмы вайны яно стараецца быць верным прынцыпу, умоўна зафіксаванаму паводле эфірнага вопыту: “Шанаваць здабытае, памятаць, каб не паўтарылася”.

Спіс літаратуры

1. **Бондарав, Е. Л.** Кінематограф і літаратура : творы беларускіх пісьменнікаў на экране / Е. Л. Бондарав – Мінск : Універсітэцкае, 1993. – 175 с.
2. **Гнілазуб, В.** Валянціна Стэльмах (Беларускае радыё) : Мае “Звычайныя гісторыі” завяршаліся нават шлюбамі... / В. Гнілазуб // Сельская газета [Электронны рэсурс]. – 2015. – Рэжым доступу: [http://belniva.sb.by/kultura-4/article/valyants-nastelmakh-belaruskae-radyye-mae-zvychnyya-g-story-zavyarshalsya-navat-shlyubami...html](http://belniva.sb.by/kultura-4/article/valyants-nastelmakh-belaruskae-radyye-mae-zvychnyya-g-story-zavyarshalsya-navat-shlyubami...). – Дата доступу : 22.06.2015.
3. **Лебедзеў, А.** Бітва нябачнага фронту / А. Лебедзеў. – Мінск : Беларусь, 1972. – 110 с.
4. **Нестерович, В. П.** Аудитория – вся республика / В. П. Нестерович. – Минск : Беларусь, 1975. – 316 с.
5. **Нестерович, В.** Мобилизующая сила радио / В. Нестерович. – Минск : Беларусь, 1971. – 152 с.
6. **Прэм’ера спектакля на Беларускае радыё** // Белтэле радыёкампанія [Электронны рэсурс]. – 2015. – Рэжым доступу : <http://www.tvr.by/bel/company/prem-era-spektaklyana-belarusk-m-radyye>. – Дата доступу : 24.06.2015.
7. **Радио most** // Первый национальный канал Белорусского радио [Электронный ресурс]. – 2010. – Режим доступа : <http://radio1.by/spetsproekty/radiomost>. – Дата доступа : 22.06.2015.
8. **Радкевич, Е. Г.** Проблемы формирования и функционирования белорусского республиканского радио : автореф. дис. ... докт. филол. наук : 10.01.10 / Е. Г. Радкевич. – Ленинград, 1987. – 34 с.
9. **Радыёмасты да 70-годдзя Вялікай Перамогі прывядуць Беларускае радыё і радыёкампаніі краін СНД** // Афіцыйны сайт Рэспублікі Беларусь [Электронны рэсурс]. – 2015. – Рэжым доступу : http://www.belarus.by/by/press-center/press-release/radyemasty-da-70-goddzja-vjalkaj-peramog-pravjaduts-belaruskae-radye--radyekampan-kransnd_i_20294.html. – Дата доступу : 22.06.2015.
10. **Соня Гурыч.** Жыццё ў беларускім мастацтве / склад. М. Л. Іваноў – Мінск : УП Энцыклапедыкс, 2004. – 135 с.
11. **Трапянок, У. А.** Папулярызацыя твораў Івана Навуменкі на Беларускае радыё / У. А. Трапянок // Вечны рух жыцця і заканамернасці творчых пошукаў літаратуры : матэр. рэсп. навук.-практ. канф. да 90-годдзя з дня нараджэння І. Я. Навуменкі, Мінск, 26 – 27 лютага 2015 г. / Цэнтр даследаванняў бел. культуры, мовы і літ. Нац. акадэміі навук Беларусі; рэдкал. : А. А. Манкевіч [і інш.]. – Мінск : Права і эканоміка, 2015. – С. 169 – 173.
12. **Шэін, В. М.** Радыё клікала да барацьбы / В. М. Шэін // У эфіры – Беларускае радыё і тэлебачанне : артыкулы выкладчыкаў кафедры тэлебачання і радыёвяшчання, прысвечаныя актуальным праблемам развіцця нацыянальнага тэлерадыёвяшчання ў 90-я гады / Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, факультэт журналістыкі. – Мінск, 1997. – С. 51 – 55.

Уладзімір ТРАПЯНОК,
загадчык аддзела навін культуры
дырэкцыі канала “Культура” Беларускага радыё,
аспірант Беларускага дзяржаўнага
ўніверсітэта культуры і мастацтваў.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 13 жніўня 2015 г.

НАВУКОВАЯ КАНЦЭПЦЫЯ ЛІТАРАТУРНА-ДАКУМЕНТАЛЬнай ЭКСПАЗІЦЫІ КУПАЛАЎСКАГА МЕМАРЫЯЛЬНАГА ЗАПАВЕДНІКА “ЛЯЎКІ”

Купалаўскі мемарыяльны запаведнік “Ляўкі” – адзін з чатырох філіялаў Дзяржаўнага літаратурнага музея Янкі Купалы – створаны 11 кастрычніка 1978 г. Яшчэ ў 1962 г. на будынку канторы Копыскага лясніцтва была ўстаноўлена мемарыяльная дошка, што можна лічыць пачаткам музейфікацыі гэтай Купалавай мясціны.

Заповеднік складаецца з рэканструяванага будынка дачы Янкі Купалы, дзе адлюстраваны тагачасны побыт паэта, і стацыянарнай літаратурна-дакументальнай экспазіцыі, прысвечанай яго жыццю і творчасці. Яна была створана яшчэ ў 1977 г. і, безумоўна, за мінулыя гады амаль страціла навуковую і мастацкую вартасць. Наспела патрэба стварэння новай экспазіцыі з выкарыстаннем сучасных музейных і інфармацыйных тэхналогій, зон “жывой камунікацыі”, без якіх наведвальнікам немагчыма дакрануцца да кантэнту творчасці пісьменніка (тэксту).

Імідж Дзяржаўнага літаратурнага музея Янкі Купалы, што мэтанакіравана фарміраваўся ў апошнія гады, – гэта вобраз сучаснай установы, якая дынамічна развіваецца і пры гэтым з’яўляецца прадаўжальніцай акадэмічных традыцый у музейнай справе і захавальніцай найбольш значных збораў сярод літаратурных музеяў Беларусі. Менавіта таму пры стварэнні навуковай канцэпцыі экспазіцыі Купалаўскага мемарыяльнага запаведніка “Ляўкі” для нас было вельмі

важна захаваць пераемнасць у дзейнасці музея і, адначасова, забяспечыць найбольш поўную дэманстрацыю ўнікальных калекцый.

Асноўная мэта літаратурна-дакументальнай экспазіцыі мемарыяльнага запаведніка “Ляўкі” – паказ жыцця і творчасці першага народнага паэта Беларусі Янкі Купалы ва ўзаемасувязі з гістарычным і культурным развіццём краіны і яго ролі ў гісторыі беларускай літаратуры 1930 – 1940-х гг., нацыянальнай і рэгіянальнай культуры.

Экспазіцыя будзе размешчана ў аўтэнтычным будынку Копыскага лясніцтва, ацалелага ў час Другой сусветнай вайны. Менавіта там Янка Купала жыў падчас творчай камандзіроўкі ў красавіку 1935 г. і адпачынку ў чэрвені – жніўні гэтага ж года. Пазнаку “*Чэрвень 1935. Ляўкі*” маюць васьмнаццаць вершаў паэта, у іх аснове – лёс гэтай мясціны на Аршаншчыне і яе жыхароў, з якімі паэт сустракаўся. Для згаданых вершаў (напрыклад, “Госці”, “Хлопчык і лётчык”) характэрны глыбокі сінтэз факта і яго мастацкага асэнсавання, што стварае кантэкставы панарамны зрэз культурнага і гаспадарчага жыцця не толькі пэўнай мясцовасці, але і ўсёй тагачаснай Беларусі. У літаратуразнаўстве гэтая сугучнасць створаных у Ляўках вершаў абумовіла іх даследаванне і інтэрпрэтацыю як цэласнай з’явы, умоўна названай “ляўкоўскі цыкл”.

Факт напісання вершаў у будынку лясніцтва, іх значэнне як у творчай спадчыне Янкі Купалы, так і ў гісторыі беларускай літаратуры падказалі ідэю і тэматыку новай літаратурна-дакументальнай экспазіцыі. Плануецца, што яна ахопіць і максімальна цэласна прадставіць ляўкоўскі перыяд жыцця і творчасці Янкі Купалы, калі Ляўкі, што знаходзяцца паміж Мінскам і Масквой, былі своеасаблівым пунктам адліку ў думках, настроях, творчых і грамадскіх падарожжах паэта.

Скразная тэма будучай літаратурна-дакументаль-

Купалаўскі мемарыяльны запаведнік “Ляўкі”.

Фрагмент экспазіцыі ў Купалаўскім мемарыяльным запаведніку “Ляўкі”.

най экспазіцыі – “Госці” – раскрывае спецыфіку творчага працэсу 1930-х гг. Тады Янка Купала, як і кожны літаратар, быў пачэсным госцем у многіх мясцінах Беларусі і за яе межамі падчас творчых камандзіровак, а як гаспадар дачы сам прымаў у Ляўках гасцей: мясцовых жыхароў, пісьменнікаў і журналістаў з Мінска і Масквы.

Тэматычная структура новай экспазіцыі складаецца з уводнай часткі і пяці раздзелаў, якія падзяляюцца на шэраг тэм, што раскрываюцца праз сістэму экспазіцыйна-мастацкіх комплексаў. Тэматычныя раздзелы прадстаўляюць падзеі асабістага, творчага і грамадскага жыцця паэта 1930 – 1940-х гг.: аўтарскія творы і пераклады, сустрэчы, святкаванне 30-годдзя творчай дзейнасці, стасункі з мясцовымі жыхарамі. Аснова экспазіцыйных комплексаў – вершы ляўкоўскага цыкла, іх тэматыка і вобразы. Для дасягнення гэтай задачы мяркуецца ўвядзенне элементаў інтэрактыўнасці і мемарыяльнасці (рэканструкцыя асобных інтэр’ераў), выкарыстанне новых інфармацыйных тэхналогій.

У будучай літаратурна-дакументальнай экспазіцыі неабходна прадугледзець забеспячэнне ўсіх экспазіцыйных залаў сістэмамі для дэманстрацыі аўдыя- і відэаролікаў з фанаграмамі музычных твораў 1930-х гг. на словы Янкі Купалы, музыкі таго часу, запісаў народных песень і танцаў. Запланавана таксама стварэнне своеасаблівай прасторы – зоны прагляду мультымедычных матэрыялаў, якой будзе нададзена функцыя пляцоўкі для правядзення інтэрактыўных праграм. Гістарычнай падставай для яе дзейнасці з’яўляецца роля Копыскага лясніцтва як культурнага цэнтра Ляўкоў, бо, паводле ўспамінаў, у адным з пакояў месціўся

клуб. Тут ставіліся аматарскія спектаклі і праводзіліся сустрэчы, у якіх браў удзел і Янка Купала. Тут дэманстраваліся тагачасныя хронікі і мастацкія фільмы, якія прапануюцца да ўключэння ў кантэнт мультымедычнай экспазіцыі.

Плануецца, што зона прагляду мультымедычных матэрыялаў стане месцам размяшчэння адмысловага экспазіцыйнага комплексу, які ўключае кнігі і брашуры з гісторыі лясной гаспадаркі і аматарскіх агітацыйных пастановак, знаёміць з каларытам грамадска-культурнага жыцця 1930-х гг.

ТЭМАТЫЧНАЯ СТРУКТУРА ЭКСПАЗІЦЫІ КУПАЛАЎСКАГА МЕМАРЫЯЛЬНАГА ЗАПАВЕДНІКА “ЛЯЎКІ”

Уводная частка. “Янка Купала: Хронікі народнага паэта”.

Уводная частка ў фармаце хронікі і з выкарыстаннем фатаграфій прадставіць жыццёвы і творчы шлях Янкі Купалы (1882 – 1942), што дасць магчымасць цэласнага ўяўлення пра асобу першага народнага паэта Беларусі, характар яго творчасці розных гадоў і яе значэнне ў гісторыка-культурнай прасторы.

Раздзел I. “Тварыць рэчы, годныя нашае вялікае эпохі...”

Раздзел падае Янку Купалу як пачэснага госця ў розных мясцінах Беларусі, якія паэт наведаў дзякуючы ўдзелу ў адметнай з’яве літаратурнага працэсу 1930-х гг. – творчых камандзіроўках брыгад літаратараў.

У экспазіцыі будуць адлюстраваны творчыя камандзіроўкі Янкі Купалы, якія папярэднічалі яго прыезду ў Зубаўскі сельскі савет на Аршаншчыне і вынікам якіх сталі яго новыя творы, паэтычныя альбо публіцыстычныя, што адлюстроўвалі рэаліі новага жыцця на Беларусі і характар творчасці паэта ў 1930-я гг.

1.1. Тэма “Для ўсяго Саюза славы прыбаўлялі...”

Янка Купала на Любаншчыне, паэма “Над ракой Арэсай” (1933), яе героі і іх праца як сімвал карэннай перабудовы вёскі.

1.2. Тэма “Устаў Барысаў новы...”

Паэма “Барысаў” (1934) як своеасаблівае праўленне ўрбаністычнай тэматыкі ў творчасці Янкі Купалы, дзе створаны вобраз новага сацыялістычнага горада.

1.3. Тэма “Трэба нам песень...”

Янка Купала – удзельнік першых з’ездаў пісьменнікаў БССР і СССР у 1934 г.; верш “Трэба нам песень...” як праграма далейшага развіцця беларускай літаратуры; верш з ляўкоўскага цыкла “Беларусі ардэнаноснай” (1935) як падсумаванне дасягненняў усёй краіны, усяго народа, пралетарыяў і калгаснікаў.

Аўдыязапіс выступлення Янкі Купалы і верша “Трэба нам песень...” у выкананні аўтара на I з’ездзе пісьменнікаў СССР прапануецца выкарыстаць у кантэнце мультымедынай экспазіцыі.

Раздзел II.

“З прывітаннем шчырым...”

Тут асоба Янкі Купалы падаецца ў якасці госця ў Ляўках і ваколіцах падчас яго першага візиту ў складзе дэлегацыі беларускіх паэтаў на Аршаншчыну ў красавіку 1935 г., а таксама госця і ўдзельніка розных форумаў па-за межамі Беларусі. Кантраст узроўню афіцыйных і прыватных сустрэч раскрывае глыбокі гуманізм Янкі Купалы – чалавека, паэта, грамадскага дзеяча.

2.1. Тэма “Зямлі абноўленай гаспадары...”

У аснове тэматычнага комплексу – верш ляўкоўскага цыкла “Тосці”, створаны як вынік рэальнай сустрэчы і гутаркі з жыхарамі вёскі Ляўкі, калгаснікамі сельгасарцелі “Х з’езд Саветаў”, якія завіталі ў госці да Янкі Купалы ў Копыскае лясніцтва “з візітам у адказ”. Твор адлюстроўвае павагу, шчырасць паэта і давер да яго мясцовых жыхароў.

Гэты комплекс уключае матэрыялы пра сустрэчы ў Копысі і Ляўках: успаміны, фатаграфіі Янкі Купалы і мясцовых жыхароў, гістарычныя фатаграфіі Ляўкоў і іх жыхароў, аўдыязапісы мелодый беларускіх танцаў, народных песень, спеву салаўя ў кантэнце мультымедынай экспазіцыі.

2.2. Тэма “Сосны далёкія, блізкія сосны...”

Верш ляўкоўскага цыкла “Сосны” створаны пад уражаннем ад стагадовых соснаў у Ляўках. Вобраз сосны, які ў творчасці Янкі Купалы мае нацыянальную адметнасць, у той жа час з’яўляецца міжкультурным сімвалам. Геаграфічныя назвы “Карэлія” і “Крым” нібы ўвасабляюць абсяг шматлікіх падарожжаў Янкі Купалы ў 1930 – 1940-я гг., што дае падставы разглядаць твор як аснову названага тэматычнага комплексу.

Сюды ўвойдуць таксама матэрыялы пра паездкі Янкі Купалы ва Украіну, у Грузію, Арменію, Заходнюю Беларусь, у Маскву, калі паэт як літаратар і грамадска-культурны дзеяч прадстаўляў Беларусь на розных культурных імпрэзах і гэтым зрабіў унёсак у развіццё міжкультурнага дыялогу для наступных пакаленняў.

Фрагмент экспазіцыі ў Купалаўскім мемарыяльным запаведніку “Ляўкі”.

Мэтазгодным падаецца сумяшчэнне гэтага комплексу з зонай прагляду мультымедычных матэрыялаў, што дае магчымасць праілюстраваць атмасферу 1930 – 1940-х гг. з дапамогай дакументальных і мастацкіх фільмаў таго часу.

Раздзел III. “Усё мінуецца, адно толькі шчасце і радасць не мінаецца...”

Раздзел прысвечаны маляўнічай мясціне Аршанскай зямлі – сядзібе Копыскага лясніцтва ў Ляўках, дзе Янка Купала знайшоў новых сяброў і з радасцю вітаў сяброў даўніх.

Тэматычныя комплексы гэтага раздзела, што раскрывае важнасць для Янкі Купалы сяброўскіх стасункаў у складаных умовах 1930-х гг., плануецца размясціць у пакоі, дзе, як вядома з вусных сведчанняў, жыў Янка Купала як у першы візіт, так і падчас адпачынку ў чэрвені – жніўні 1935 г. разам з жонкай Уладзіславай Францаўнай. Каб забяспечыць асаблівы эмацыйны пасыл для ўспрымання тагачаснага побыту Янкі Купалы, прадугледжана стварэнне ансамблевай зоны з частковай рэканструкцыяй інтэр’еру.

Мэтазгодна ў гэтым жа пакоі змясціць шэраг аўтаграфіаў (копіі) вершаў ляўкоўскага цыкла, каб падкрэсліць факт іх стварэння менавіта ў будынку лясніцтва – аўтэнтычнай пабудове, чые сцены “памятаюць” паэта, а таксама пэўныя нумары рэспубліканскага і саюзнага друку (копіі), дзе надзвычай аператыўна друкаваліся вершы ляўкоўскага цыкла і іх пераклады.

3.1. Тэма “Трывалае сяброўства: сям’я Шыманскіх”

У аснову тэматычнага комплексу пакладзена перапіска Янкі Купалы з сям’ёй Шыманскіх, сяброўства з якімі працягвалася і пасля пераводу ляснічага на працу ў Чарнарэчкае лясніцтва, а таксама фатаграфіі Шыманскіх і Луцэвічаў у Ляўках.

3.2. Тэма “Дружа мой Янка...”

Гэты тэматычны комплекс прысвечаны сведчанням павагі, шанавання, сяброўскіх адносін з Янкам Купалам яго сучаснікаў, многія з якіх гасцявалі ў паэта на дачы ў Ляўках.

У аснове тэматычнага комплексу – вершы-прысвячэнні і вершы-віншаванні Я. Коласа, А. Александровіча, М. Сяднёва, артыкул М. Клімковіча, эпіграма “Янку Купалу” Ц. Гартнага, сяброўскія шаржы і лісты мастака К. Елісеева, апублікаваныя на старонках перыядычных выданняў з нагоды 30-годдзя творчай дзейнасці Янкі Купалы.

Раздзел IV. “Мне засталася спадчына...”

Гістарычна-рэтраспектыўны раздзел, прысвечаны момантам жыцця і творчасці Янкі Купалы на Аршаншчыне. У яго аснове верш “Старыя акопы” з ляўкоўскага цыкла як сведчанне адметнасці культурнага ландшафту вакол іц Копыскага лясніцтва: Дняпро – рака-рубеш часоў Першай сусветнай вайны і прадчуванне наступнай вайны; верш “Спадчына”, напісаны ў Оршы 19 лістапада 1918 г., у час першага знаходжання паэта на Аршаншчыне ў трагічныя ваенныя дні. Комплекс матэрыялаў пра візіты Янкі Купалы ў Оршу ў 1920-я гг., наведанне Горы-Горацкіх навучальных устаноў, пасяджэнняў Аршанскай філіі літаратурнага аб’яднання “Маладняк”. Археалагічныя матэрыялы з раскопак Пятроўскага вала ў Копысі, а таксама ўзоры мясцовай кафлі прадэманструюць высокі мастацкі ўзровень і прафесіяналізм мясцовых майстроў, вядомых, як адзначаў Янка Купала, далёка за межамі Беларусі. Дапоўніць тэму шэраг гістарычных фотаздымкаў Копысі 1918 г. з фондаў музея.

Раздзел V.

“Сцены новай звонкай хаты...”

Раздзел прысвечаны гісторыі дачы Янкі Купалы, якая ў 1936 – 1941 гг. была месцам адпачынку паэта з пачатку вясны да позняй восені, а ў чэрвені 1941 г. стала апошнім прытулкам песняра на роднай зямлі.

5.1. Тэма “Беларуская хатка над Дняпром”.

Комплекс матэрыялаў – дакументы, успаміны, фатаграфіі пра будаўніцтва (1936) – адлюстроўвае гісторыю дачы Янкі Купалы, якую паэт называў “беларускай хаткай”: падарунак СНК БССР у сувязі з 30-годдзем творчай дзейнасці; знішчэнне дачы 3 ліпеня 1941 г. падчас фарсіравання Дняпра нямецкай арміяй у раёне Копысі танкавым корпусам Гудэрыяна; аднаўленне дачы да 100-годдзя з дня нараджэння Песняра.

5.2. Тэма “Гудзеў над хатай гулкі самалёт...”.

Тэматычны комплекс знаёміць з паэтычнымі вобразамі і гістарычнымі прататыпамі твораў Янкі Купалы, прысвечаных падзеям з гісторыі авіяцыі, а таксама досведу ў лётнай справе жыхароў Ляўкоў.

Дамінантамі комплексу з’яўляюцца вершы ляўкоўскага цыкла: “Хлопчык і лётчык”, што распаўядае пра мару мясцовых хлапчукоў, падмацаваную пералётам Масква – Паўночны полюс – Сан-Францыска (1935), твор у перакладзе на рускую мову стаў увасабленнем дзіцячай мары Юрыя Гагарына; верш “Алеся” як увасабленне мары дзяўчат пра неба.

Аўдыявізуальным суправаджэннем тэмы мэтазгодна зрабіць запісы песень на верш “Хлопчык і лётчык” беларускіх кампазітараў, а таксама песні “Маленький летчик” (пераклад М. Галоднага, музыка В. Беллага), якая адзначана 1-й прэміяй Усесаюзнага конкурсу дзіцячай песні ў 1936 г.

5.3. Тэма “Дарога вяла на Ляўкі...”

Тэматычны комплекс на падставе ўспамінаў і эпістальнай спадчыны з дапамогай шэрагу фатаграфій пазнаёміць з гасцямі Янкі Купалы і Купалаўскага мемарыяльнага запаведніка. Сярод іх былі сябры паэта, а таксама аматары яго творчасці, якія наведвалі Ляўкі ў Дні паэзіі і падчас юбілейных мерапрыемстваў.

Раздзел IV. “Дружба народаў”

Раздзел, назву якому даў аднайменны артыкул Янкі Купалы, прысвечаны перакладчыцкай дзейнасці паэта 1930-х гг. і перакладам яго твораў на розныя мовы.

Канцэптуальныя аспекты экспазіцыйнай мадэлі ва ўсёй глыбіні раскрыюцца толькі пры адпаведным архітэктурна-мастацкім увасабленні, што дапаможа стварыць своеасаблівае мастацка-вобразнае і эмацыянальнае асяроддзе будучай экспазіцыі.

Спіс літаратуры

1. **Гніламёдаў, У. В.** Янка Купала : жыццё і творчасць / У. В. Гніламёдаў. – Мінск : Беларус. навука, 2002. – 237 с.
2. **Купала, Я.** Поўны збор твораў : у 9 т. / Я. Купала. – Мінск : Маст. літ., 2002. – Т. 8 : Артыкулы, нататкі, выступленні; Калектыўныя творы. – 462 с.
3. **Купала, Я.** Поўны збор твора : у 9 т. / Я. Купала. – Мінск : Маст. літ., 2003. – Т. 9, кн. 2. : Дапаўненні да папярэдніх тамоў; Летпіс жыцця і творчасці; Дадатак. – 414 с.
4. **Такі ён быў** : успаміны пра Янку Купалу / уклад. І. Жыдовіч. – Мінск : Маст. літ., 1975. – 364 с.
5. **Тычына, М. А.** Янка Купала і Якуб Колас : учора і сёння / М. А. Тычына; Нацыянальная акадэмія навук Беларусі, Інстытут мовы і літаратуры імя Якуба Коласа і Янкі Купалы. – Мінск : Беларус. навука, 2012. – 495 с.
6. **Успаміны пра Янку Купалу** / уклад. А. Кулакоўскі, Н. Цвірка; рэд. А. Разанаў, Г. Шупенька. – Мінск : Маст. літ., 1982. – 271 с.
7. **Янка Купала** : энцыклапед. даведнік / рэдкал. : І. П. Шамякін (гал. рэд.) [і інш.]; Беларуская Савецкая Энцыклапедыя. – Мінск : БелСЭ, 1986. – 727 с.

Алена ЛЯШКОВІЧ,
дырэктар Дзяржаўнага літаратурнага
музея Янкі Купалы.

СЛАВАЦКІМІ ШЛЯХАМІ ЯНКІ КУПАЛЫ: ЖДЗЯР І ВЫСОКІЯ ТАТРЫ

Заканчэнне. Пачатак у №№ 7 – 11.

Апошняя кропка ў праграме славацкага візіту савецкай дэлегацыі ў 1935 г. былі Высокія Татры – велічныя горныя вароты Славакіі. Дакладней, гэта можна назваць шматкроп’ем: і па колькасці наведаных аб’ектаў, і па сіцісласці інфармацыі ў тагачасным перыядычным друку, – што заўсёды інтрыгуе і пакідае месца для роздуму, заклікае да пошуку. Сёння не выяўлена ніводнага здымка ці аўтографа, звязанага з апошнімі днямі славацкага побыту, у адрозненне ад даволі прадстаўнічай фактаграфіі папярэдніх прыпынкаў дэлегацыі ў розных гарадах краіны.

На гэтым этапе, уласна турыстычным, цалкам звязаным з адладжаным адпачынкам на ўлонні прыроды, умелі цаніць спакой гасцей. Дэлегацыю сустракалі і суправаджалі высокія чыноўнікі ад аздарэўленчай індустрыі. Але, бадай, толькі адна газета захавала сваю “акрэдытацыю” на права святлення высакататранскага побыту – “Slovenský denník” [1].

Славацкае перыядычнае выданне падало пералік месцаў, якія 17 – 18 кастрычніка 1935 г. наведала дэлегацыя савецкіх журналістаў і пісьменнікаў. З населеных пунктаў гэта Татранская Ломніца, Ждзяр, Новы Смокавец, Дольны Смокавец, Вышнія Гагі; з прыродных дастапомнасцяў – Татранская котліна, Бельская пячора, Штрбскае плеса (возера); з ліку новабудоў – дарога Свабоды, Масарыкаў санаторый, Шробараў дзіцячы аздарэўленчы цэнтр і інш.

Спынілася дэлегацыя ў гатэлі “Palace” ў Новым Смокаўцы. Тут адбылася і дэманстрацыя этнаграфічнай дакументальнай стужкі “Зямля спявае” К. Пліцкі. Убачанае на экране дэтальна апісала Ганна Караваева; з занатаванага галоўным рэдактарам часопіса “Молодая гвардия”: “... дзявочая песня звініць і ліецца, сонца іскрыцца, звабліва шумяць веснавыя воды. Цяпло. Свята. Ідылія. Зямля спявае...” [2, с. 16].

Віртуозы пяра з Савецкага Саюза глядзелі фільм на той час проста паспяховага рэжысёра, а з вышыні сённяшняга рэтраспектыўнага бачання – класіка жанру, прызнанага майстра “дакументальнай паэзіі”.

Карал Пліцка (славацк. Karol, чэшск. Karel Plícka; 1894 – 1987) – славацкі і чэшскі рэжысёр, фатограф, фалькларыст. Адзін з заснавальнікаў Акадэміі музычных мастацтваў у Празе, народны мастак Чэхаславацкай рэспублікі (Národní umelec, 1968).

Еўрапейская вядомасць і прызнанне прыйшлі да К. Пліцкі менавіта ў міжваенны перыяд. У 1920-я гг. ён стаў заснавальнікам архіва дакументальнай фатаграфіі ў Маціцы Славацкай, кожнае наступнае дзесяцігоддзе пазначана выходам яго знакавых фотаальбомаў, прысвечаных дастапомнасцям славацкіх і чэшскіх зямель.

Дакументальная фільмаграфія К. Пліцкі прадстаўлена некалькімі стужкамі. Вехавай падзей у творчасці мастака стаў выхад карціны “Зямля спявае” (“Zem spieva”, 1933), якая на фестывалі “Біенале” ў 1934 г. атрымала кубак Венецыі. Асновай дзеяння і галоўным героем у фільме стала вясковае жыццё з прыродным коларэтам ад канца зімы да восені. У штодзённасці К. Пліцка ўбачыў адмысловы манументалізм, а таксама “шляхетнасць, вечную маладосць, вечнае жыццё славацкага люду” (Л. Баран).

18 кастрычніка 1935 г. падарожжа савецкай дэлегацыі працягвалася ў накірунку Мараўскай Астравы, Чэхіі і вяртання на радзіму. А шматвектарная грамадская думка Славакіі, развярджаная актуальнымі пытаннямі ўнутранай і знешняй палітыкі, яшчэ доўга віравала артыкуламі, рознымі ацэнкамі візіту. У тагачаснай бурлівай плыні чэхаславацкай публікацыйнай

Са старстам вёскі Ждзяр Павалам Бекешам (трэці справа).

З мэрам г. Высокія Татры Янам Мокашам.

актыўнасці нам удалося “намыць” шчопцю архіўных залацінак, з іх найдаражэйшая – невядомае інтэрв’ю Я. Купалы, дадзенае 18 кастрычніка 1935 г. чэшскай газеце “Lidové noviny” і паўторанае праз два дні славацкай газетай “Ludový denník” [3, с. 99 – 101].

На шляху факталагічнага ўзнаўлення тэмы “Янка Купала ў Славакіі”, прадстаўленай у роднаславаўскай публікацыі [4] і манаграфіі аўтара гэтых радкоў [3, с. 89 – 106], вяршыні Высокіх Татраў былі ў свой час узяты толькі завочна, праз тагачасны перыядычны друк. У чэрвені 2015 г. надарылася магчымасць на свае вочы пабачыць многае з таго, што назіраў класік беларускай літаратуры і чым, можна меркаваць, не мог не захапляцца.

Беларуская дэлегацыя прыбыла ў Высокія Татры 25 чэрвеня 2015 г., спынілася ў гатэлі “Villa Krejza” ў Новым Смокаўцы. Першы татранскі візіт быў у гэты дзень у вёску Ждзяр, своеасаблівы музей пад адкрытым небам, дзе нас гасціна прымаў стараста Павал Бекеш (славацк. Pavol Bekeš).

Стагоддзямі жыхары вёсак Высокіх Татраў выжывалі ў суровых прыродных умовах. Велічныя краявіды радалі вока, вабілі заможных паляўнічых, але малазямелле, халодны клімат прыносілі нястачу ў кожную мясцовую хату.

У 1920 – 1930 гг. жыццё вёскі карэнным чынам мянялася, што было звязана з хуткім развіццём турыстычнай справы краю [5, с. 48 – 53]. На гэтым мадэрным пад’ёме і заспела Ждзяр у кастрычніку 1935 г. савецкая дэлегацыя,

якой прыйшліся даспадобы і самабытная драўляная архітэктура, і адметныя народныя танцы.

Беларуская дэлегацыя ў 2015 г. мела даволі часу, каб уважліва пазнаёміцца з экспазіцыяй ждзярскага музея, узяць удзел у інсцэніроўцы татранскага вяселля. Захопленыя з сабой беларускія строі хутка асвоіліся ў славацкай этнаграфічнай прасторы, пасябравалі з мясцовай колеравай гамай.

Сёння Высокія Татры – гэта не толькі назва горнага масіву, але і горада, які аб’яднаў некалькі населеных пунктаў. Мэр Высокіх Татраў Ян Мокаш (славацк. Ján Mokoš) 26 чэрвеня ўрачыста прымаў у сваёй рэзідэнцыі беларускую дэлегацыю.

Вялася зацікаўленая гаворка пра сучасную арганізацыю турызму і адпачынку, высокіх гасцей горада (напрыклад, каралеву Англіі Елізавету II), мясцовыя дастапомнасці і перспектывы супрацоўніцтва. Дамінантай выступу мэра было выказванне, якое тут заўсёды навідавоку і на слыху: “Tatry nás spráajú” (“Татры нас яднаюць”).

Пасля афіцыйнага прыёму адбылася сустрэча з прадстаўнікамі мясцовай творчай інтэлігенцыі. Высокія Татры спарадзілі цікавы этнаграфічны феномен – *носіча*. Менавіта так называюцца людзі, якія на сабе дастаўляюць грузы ў цяжкадаступныя горныя раёны. Сёння гэта хутчэй спартыўнае спаборніцтва, а не прафесійны занятак, але татранскаму носічу прысвечана экспазіцыя аднаго з мясцовых музеяў, яго занятак шануецца як адна з цікавостак краю, у вывучэнні якой ёсць свае спецыялісты.

Славацкае вяселле ў беларускім выкананні.
Злева направа: Мікола Трус (“малады”), Вольга Пархімовіч (“маладая”), Алена Ляшковіч (“свацця”), Аляксандр Мацяс (“сват”).

Завяршыў татранскі побыт беларускай дэлегацыі пад'ём канатнай дарогай на Скальнае плеса. У 1935 г. сюды яшчэ ўзбіраліся толькі альпіністы. Цяпер з аглядных пляцовак высокіх гор адкрываюцца цудоўныя краявіды, крышталёна чыстая вада невялікага возера настройвае на сузіральны лад, роздум пра вечнае, заўсёдную прыцягальнасць слядоў мінулага і недасяжнасць вяршынь літаратурнай класікі... 27 чэрвеня беларуская дэлегацыя, перапоўненая славацкімі ўражанымі, адправілася ў зваротны шлях дамоў.

Міжнародны культурны праект “Славацкімі шляхамі Янкі Купалы” завяршыўся, стварыўшы важны прэцэдэнт народнай дыпламатыі ў найноўшай гісторыі міжнацыянальных сувязей. Для ўдзельнікаў акцыі на карце Славацкай Рэспублікі цяпер не толькі геаграфічныя пазнакі населеных пунктаў, але і знаёмыя пульсоўныя кропкі, звязаныя з асабістымі эмоцыямі, а таксама імкненнем узнавіць мінулае, паяднае з жыццём класіка беларускай літаратуры. Першае справаздачнае падсумаванне вынікаў наступнае:

- У памяць пра традыцыю, закладзеную савецкай дэлегацыяй у 1935 г., у 2015-м у кожным населеным пункце была пакінута невялікая бібліятэчка беларускіх кніг.

- Адбыліся новыя знаёмствы, абмяркоўваліся перспектывы беларуска-славацкага культурнага супрацоўніцтва – і ўсё гэта адрасна, замацавана поціскам сяброўскіх рук.

- На ўзроўні кіраўніцтва славацкіх гарадоў атрымана папярэдняя згода на ўсталяванне памятных дошак і знакаў пра візіт Янкі Купалы ў 1935 г.

Папярэднія вынікі праекта былі калегіяльна і прадстаўніча абмеркаваны на круглым stole, які

адбыўся ў Дзяржаўным літаратурным музеі Янкі Купалы (мадэратар Людміла Рублеўская). Вынікі пасяджэння, у якім бралі ўдзел прадстаўнікі Міністэрства замежных спраў, Міністэрства культуры Рэспублікі Беларусь, прадстаўлены на старонках газеты “СБ. Беларусь сегодня” [6].

Вельмі аўтарытэтна, вынікова прагучалі словы пасла Міністэрства замежных і еўрапейскіх спраў Славацкай Рэспублікі Мар’яна Сэрваткі: “Я пераканаўся, што калі нават невялікая група людзей нешта робіць ад усяго сэрца, з натхненнем, то яны робяць больш, чым цэлая структура. Я бачыў цудоўную рэакцыю славакаў на ваш праект. Прызнаюся, непакоіўся, што мае землякі не зразумеюць вашу прапанову аб устанаўленні мемарыяльных дошак у памяць Купалы. Але ўсе прынялі!” [6, с. 13].

Спіс літаратуры

1. *Cesta ruských novinárov a spisovatelov po Slovensku // Slovenský deník*. – 18.10.1935. – S. 1.
2. **Караваева, А.** Земля поет / А. Караваева // *Огонёк*. – 1935. – № 36. – С. 16.
3. **Трус, М.** Янка Купала ў Славакіі / М. Трус; навук. рэд. І. А. Чарота; уступ. слова М. Сэрваткі. – Мінск : Рэдакцыя часопіса “Роднае слова”, 2012. – 176 с.
4. **Трус, М.** На востры палітыкі і дыпламатыі : Апошнія дні ў Славакіі. Забытае інтэрв’ю Янкі Купалы 1935 г. / М. Трус // *Роднае слова*. – 2008. – № 6. – С. 20 – 25.
5. **Kollárová, Z.** Dedičstvo gorolov... *Ždiar / Z. Kollárová a kolektív*. – Ždiar, 2013. – 175 s.
6. **Рублевская, Л.** Имена, которые объединяют / Л. Рублевская // *СБ. Беларусь сегодня*. – 30.10.2015. – С. 12 – 13.

Мікола ТРУС,
загадчык кафедры беларускай філалогіі
Беларускага дзяржаўнага тэхналагічнага ўніверсітэта,
намеснік старшыні
Таварыства дружбы Беларусь – Славакія.

У артыкуле выкарыстаны здымкі з фотатэкі Дзяржаўнага літаратурнага музея Янкі Купалы і асабістага збору М. Труса.

Кола гадоў

КАЛЯНДАР ПАМЯТНЫХ ДАТАЎ на 2016 год

Працяг. Пачатак на с. 43, 57.

100 гадоў таму заснавана “Беларуская хатка”, клуб беларускай мастацкай інтэлігенцыі. Існавала да 1922 г.

100 гадоў таму заснаваны тэатральны калектыў “Беларуская драматычная дружина” пры Беларускам клубе ў Вільні. Існаваў да 1918 г.

95 гадоў таму створана таварыства беларускай нацыянальнай меншасці ў Латвіі “Бацькаўшчына”. Існавала да 1925 г.

95 гадоў таму пачалі выходзіць з друку “Беларускія ведамасці”, штотыднёвая грамадска-палітычная літаратурная газета на беларускай мове. Выдавалася да 15 студзеня 1922 г. у Вільні.

95 гадоў таму заснаваны Беларускі музей імя І. Луцкевіча ў Вільні. Існаваў да 1946 г.

95 гадоў таму заснавана Нацыянальная бібліятэка Беларусі

95 гадоў таму створана Таварыства беларускай школы (ТБШ), культурна-асветная арганізацыя працоўных Заходняй Беларусі. Існавала да 1946 г.

90 гадоў таму выходзіў “Прамень”, літаратурна-мастацкі і грамадска-палітычны часопіс для моладзі, орган прагрэсіўнай часткі беларускага студэнцкага зямляцтва ў Чэхаславакіі

90 гадоў таму выйшла першая кніга літаратурнага альманаха “Уздым”. Выдавала бабруйска філія “Маладняка”

85 гадоў таму створаны Беларускі тэатр юнага глядача імя Н. К. Крупскай. Існаваў да 1941 г.

85 гадоў таму створаны хор Беларускага саюза студэнтаў у Вільні. Існаваў да 1939 г.

Працяг у наступным нумары.

НОВЫЯ АСПЕКТЫ ТВОРЧАГА ДЫЯЛОГУ КУЛЬТУР

З ВОПЫТУ ПРАВЯДЗЕННЯ ВЫСТАЎ КІТАЙСКІХ ЖЫВАПІСЦАЎ НА ПАЧАТКУ 2010-х гг.

У артыкуле ўпершыню даецца мастацтвазнаўчая характарыстыка важных падзей у кантэксте адноўленага дыялогу культур пасля ўсталявання ў 1992 г. дыпламатычных адносін паміж Рэспублікай Беларусь і Кітайскай Народнай Рэспублікай. На дзяржаўным узроўні пачалі рэгулярна праводзіцца Дні культуры ў Мінску, Пекіне і іншых гарадах сяброўскіх краін. Гэтыя творчыя падзеі пераканалі ў неабмежаваных магчымасцях традыцыйнага далёкаўсходняга жывапісу і заклалі ґрунтоўны падмурак для далейшага развіцця беларуска-кітайскіх мастацкіх сувязяў.

Ключавыя словы: *дыялог культур, беларуска-кітайскія сувязі, сучасны кітайскі жывапіс, традыцыйнае мастацтва, выставачная дзейнасць.*

The paper provides the first analysis of important art events in the context of a renewed cultural dialogue after the establishment of diplomatic relations between the Republic of Belarus and the People's Republic of China in 1992. The Days of culture are now regularly held at the highest level in Minsk, Beijing and other cities of the two friendly states. This and many other events have evinced to our country the unlimited possibilities of the traditional Far Eastern painting and laid a solid foundation for further development of the Belarusian-Chinese relations in the sphere of art.

Беларусь і Кітай маюць вялікія традыцыі ўзаемных культурных сувязяў, якія пачынаюцца з сярэднявечных часоў і атрымалі яскравы працяг у эпоху барока. У дэкаратыўна-прыкладным мастацтве Беларусі, якая тады ўваходзіла ў склад вялікай федэратыўнай дзяржавы Рэчы Паспалітай, знайшлі належнае прызнанне і кітайскі фарфор, і шаўковыя арнаментаваныя тканіны з далёкаўсходнім дэкорам, і іншыя эстэтычныя навінкі барочнага ўсходняга і заходняга сінтэзу мастацтваў [1; 2; 3].

У XX ст. культурныя сувязі нашых краін моцна актывізаваліся, пачынаючы з гістарычнага моманту ўтварэння Кітайскай Народнай Рэспублікі ў 1949 г. Паміж Мінскам і Пекінам хутка ўсталяваліся адносіны сапраўднага сяброўства і ўзаемадапамогі. У адноўленую калекцыю Дзяржаўнага мастацкага музея Беларусі (цяпер Нацыянальны мастацкі музей Рэспублікі Беларусь) у 1950-я гг. былі перададзены ўзоры класічнага дэкаратыўна-прыкладнага мастацтва са збораў Пекінскага палацавага імператарскага комплексу “Тугун”. Беларускія мастакі ў той самы час наведвалі КНР у складзе дзяржаўных дэлегацый, у выніку якіх з’яўляліся выдатныя мастацкія творы, прысвечаныя мірнаму жыццю кітайскага народа і яго правадырам [4, 5]. На жаль, у наступныя дзесяцігоддзі складанасці ў глабальных палітычных стасунках прывялі да вялікага перапынку ў беларуска-кітайскіх культурных сувязях.

Дзякуючы ўсталяванню дыпламатычных зносін паміж Рэспублікай Беларусь і Кітайскай Народнай Рэспублікай у 1992 г. пачынаецца прынцыпова новы перыяд узаемага дыялогу культур, які сапраўднаму зблізіў дзеячаў мастацтва нашых краін, вызначыў новыя формы творчага супрацоўніцтва і неабмежаваныя перспектывы далейшага развіцця. На дзяржаўным узроўні былі падпісаны вельмі важныя дакументы ў рамках праграмы культурных сувязяў. Ужо ў лістападзе 1992 г. было прынята Пагад-

ненне ўрадаў Кітайскай Народнай Рэспублікі і Рэспублікі Беларусь аб супрацоўніцтве ў галіне культуры, якое стала праграмнай асновай культурных сувязяў паміж дзвюма дзяржавамі. На гэтай аснове з 1995 г. Міністэрствы культуры ўрадаў дзвюх краін падпісалі за апошні час пяць пагадненняў па культурным супрацоўніцтве, што стала падставай для плённай дзейнасці шматлікіх арганізацый і творчых асоб [6].

Афіцыйныя асобы, якія прадстаўляюць сферы культуры, рэгулярна абменьваюцца візітамі, паміж імі ўсталяваліся пастаянныя кантакты. У гэтых сяброўскіх візітах бралі таксама ўдзел шматлікія дзеячы мастацтваў Беларусі і Кітая. Шматразова паспяхова праходзілі Дні культуры краіны-сябра, змест якіх уключаў канцэрты народнай музыкі, песень і танцаў, цыркавыя прадстаўленні, выставы алейнага жывапісу, гравюр, акварэлі і інш. Гэтая дзейнасць адыграла актыўную ролю ў паглыбленні культурных сувязяў і супрацоўніцтва паміж дзвюма дзяржавамі і ўмацаванні ўзаемаразумення і сяброўства паміж двума народамі.

У кастрычніку 2004 г. намеснік міністра культуры КНР Чжоу Хэпін узначаліў культурную дэлегацыю кітайскага ўрада, што наведвала з афіцыйным візітам Беларусь, і сустрэўся з намеснікам прэм’ер-міністра і міністрам культуры Рэспублікі Беларусь, а таксама прысутнічаў на цырымоніі адкрыцця Дзён кітайскай культуры. Для ўдзелу ў іх у Беларусь былі накіраваны цыркавая трупа гарадской акругі Цзун правінцыі Гуйчжоу і выбраныя творы з калекцыі Музея выяўленчых мастацтваў КНР.

З нагоды візіту ў КНР Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь А. Лукашэнкі ў снежні 2005 г. культурная дэлегацыя беларускага ўрада на чале з тагачасным міністрам культуры Л. Гулякам наведвала Кітай і прысутнічала на цырымоніі адкрыцця Дзён беларускай культуры. Для ўдзелу ў гэтым мерапрыемстве Кітай наведвалі артысты балета Нацыянальнага акадэмічнага Вялікага тэатра

оперы і балета Беларусі з пастаноўкай “Лебядзінага возера”, у Пекіне таксама экспанаваліся ўзоры сучаснай гравюры з калекцыі Нацыянальнага мастацкага музея Рэспублікі Беларусь.

У ліпені 2008 г. міністр культуры Рэспублікі Беларусь В. Мацвяйчук узначаліў культурную дэлегацыю беларускага ўрада, што наведвала Кітай з афіцыйным візітам, і прысутнічаў на цырымоніі адкрыцця Дзён беларускай культуры. На гэтым мерапрыемстве выступіў Дзяржаўны ўзорны народны харавы калектыў імя Г. Цітовіча, а таксама была праведзена выстава беларускага сучаснага алейнага жывапісу.

Намеснік міністра культуры КНР Ауюн Цзянь у верасні 2009 г. наведваў Беларусь з афіцыйным візітам і ўзяў удзел у цырымоніі адкрыцця чарговых Дзён кітайскай культуры, дзе выступілі знакаміты кітайскі скрыпач Лі Чуаньюнь і Сімфанічны аркестр кітайскага радыё і кіно, а таксама экспанаваліся творы кітайскага сучаснага монахраматычнага жывапісу.

Дні беларускай культуры ў Кітаі ў кастрычніку 2010 г. прайшлі з удзелам Беларускага дзяржаўнага харэаграфічнага ансамбля “Харошкі” і дзяржаўнага ансамбля “Песняры”, таксама былі прадстаўлены экспанаты калекцыі сучаснага выяўленчага мастацтва з фондаў Нацыянальнага мастацкага музея Рэспублікі Беларусь.

У Днях культуры Кітая, што адбыліся з 24 да 28 верасня 2011 г., удзельнічаў кітайскі калектыў майстроў народнай музыкі. Гэты калектыў складаецца з выкладчыкаў Кітайскай акадэміі музыкі, а таксама іншых вядомых выканаўцаў народнай музыкі. Дэманстраваліся творы акадэміі выяўленчага мастацтва Цінхайскага ўніверсітэта. Тады ж па запрашэнні Гандлёва-прамысловай палаты Рэспублікі Беларусь, Міністэрства культуры Рэспублікі Беларусь і Беларускага саюза мастакоў Мінск упершыню наведвала надзвычай прадстаўнічая творчая дэлегацыя ў складзе 20 чалавек. Узначалілі яе знакамітыя мастакі: Бі Фуцзянь, намеснік старшыні Цяньцзінскага саюза мастакоў; Хо Чуньян, намеснік рэктара Цяньцзінскай Акадэміі мастацтваў, дырэктар мастацкай галерэі; Яа Шаохуа, кіраўнік Саюза ганаровых дзеячаў кітайскай каліграфіі і жывапісу, выкладчык ўніверсітэта завочнага навучання кітайскай каліграфіі і жывапісу.

27 верасня 2011 г. знакамітыя мастакі і каліграфы Бі Фуцзянь, Яа Шаохуа, Шань Цзя, Хуан Янь, Яа Кунь, Дунь Кэчэн правялі ўрачысты вернісаж твораў мастацтва кітайскай каліграфіі і жывапісу ў Рэспубліканскай выставачнай галерэі Беларускага саюза мастакоў. У цырымоніі адкрыцця выставы бралі ўдзел прадстаўнікі Гандлёва-прамысловай палаты Рэспублікі Беларусь, Міністэрства культуры, Беларускага саюза мас-

такоў, Інстытута Канфуцыя пры БДУ, а таксама СМІ. Выстава карысталася вялікай увагай не толькі беларускіх мастакоў, але і шматлікіх аматараў традыцыйнага кітайскага жывапісу. Гледачы маглі ўбачыць творы вядучых кітайскіх мастакоў розных пакаленняў, прызнаных на міжнародным узроўні, а таксама асабіста з імі пазнаёміцца, адзначыць іх сціпласць, зычлівасць, вялікую павагу да беларускага мастацтва [7].

Кожны з удзельнікаў кітайскай творчай дэлегацыі меў вялікае жаданне пашыраць прафесійныя і сяброўскія сувязі з беларускімі калегамі, якое выказаў ад імя ўсіх гасцей мастак **Шань Цзя** (сапраўднае імя – Цуй Юн). Ён нарадзіўся ў 1946 г. у павеце Саньюань правінцыі Шэньсі. З’яўляецца рэктарам Акадэміі жывапісу і каліграфіі правінцыі Шэньсі, мастаком Акадэміі традыцыйнага кітайскага жывапісу г. Сіань, рэдактарам альманаха “Мастацтва кітайскай нацыянальнай драмы”. У 1960 г. ён паступіў ва ўніверсітэт па вывучэнні кітайскай нацыянальнай драмы правінцыі Шэньсі, быў вучнем знакамітых мастакоў Цай Хэціна, Чаа Ван-юня, Хэ Хайся, Хуан Чжоў і іншых вялікіх майстроў, працаваў у жанрах шань-шуй і хуа-ня. У творах пераважаюць традыцыйныя пэндзаль і туш, стыль мастака свежы і імклівы, выкананне – прыгожае і цікавае. У свой час выдавецтвы ўсёй краіны апублікавалі больш за сто яго ілюстрацый і эскізаў у жанры гохуа.

У 2000-я гг. Шан Цзя напісаў карціны “Няма сяброў у заходнім Янгуане”, “Чалавек з плато”, “Лясны схіл” і іншыя, якія атрымалі вялікае прызнанне і экспанаваліся ў Мінску. Жывапіс захапляе магутным былінным настроем горных мясцін, энергічнай перадачай форм і дэталей кампазіцыі ў дынамічным руху пэндзля. Мастак не толькі захоўвае найлепшыя традыцыі нацыянальнага жывапісу, але і ўносіць у яго сучасны эксперыментальны пачатак.

Шан Цзя браў удзел у мастацкіх выставах выдатных дзеячаў каліграфіі правінцыі Шэньсі, ганаровых дзеячаў кітайскага сучаснага мастацтва, кітайскай каліграфіі 1994 г. і інш. Яго працы ўваходзяць у каталогі Акадэміі традыцыйнага кітайскага жывапісу г. Сіань, “Зборнік выбітных твораў сучаснай каліграфіі правінцыі Шэньсі”. Многія творы знаходзяцца ў калекцыі музеяў Японіі, ЗША і Сінгапура.

У 1995 г. мастак увайшоў у спіс выбітных дзеячаў кітайскага сучаснага мастацтва і спіс сусветных дзеячаў гуманітарных навук і мастацтва. У 2005 г. па запрашэнні Французскага еўразійскага саюза Шан Цзя ўдзельнічаў у міжнароднай выставе ў Луўры, дзе экспанавалася яго праца “На беразе”, і атрымаў спецыяльную прэмію. У красавіку 2006 г. у г. Тайбэй (Тайвань)

была арганізавана персанальная выстава яго жывапісу. У жніўні таго ж года мастак наведаў Сінгапур, Тайланд і Малайзію з мэтай наладжвання рэгіянальнага творчага ўзаемадзеяння.

Сёння ў кітайскім і беларускім выяўленчым мастацтве прыкметную ролю адыгрываюць мастакі, якія актыўна ўключыліся ў творчае жыццё ў 1980-я гг. Яны вылучаюцца прыхільнасцю да рэалістычнага метаду адлюстравання жыцця, што дазваляе перадаць шматлікія вобразныя ідэі, звязаныя з сучаснымі прагрэсіўнымі зменамі ў грамадстве [8]. Адным з такіх жывапісцаў, якія наведалі Мінск у 2011 г., з'яўляецца **Дун Кэчэн**. Ён нарадзіўся ў 1962 г. у г. Цяньцзінь. У 1986 г. скончыў Цяньцзінскую акадэмію мастацтваў. Цяпер – выкладчык асноўных прадметаў па жывапісе ў стылі гохуа ў Цяньцзінскай акадэміі мастацтваў, член Саюза мастакоў па акварэлі КНР. Актыўна выстаўляецца з 1988 г., калі на моладзевай мастацкай выставе атрымаў найвышэйшую прэмію па скульптуры. Аднак у далейшым стаў адным з вядучых кітайскіх акварэлістаў, вядомых далёка за межамі краіны.

З 1989 г. яго працы штогод выстаўляюцца на азіяцкіх міжнародных выставах акварэльнага жывапісу, якія адбываюцца ў розных краінах рэгіёна. У 1991 г. Дун Кэчэн удзельнічаў у выставе выбраных твораў кітайскага акварэльнага жывапісу, арганізаванай у Грэцыі, дзе атрымаў найвышэйшую прэмію. У 1992 г. працы мастака экспанаваліся на выставе твораў 100 найлепшых мастакоў па акварэлі Кітая, праведзенай у Рэспубліцы Карэя, а таксама выставе найлепшых твораў алейнага і акварэльнага жывапісу Кітая, што адбылася ў Тайвані. У 1993 г. уганараваны найвышэйшай прэміяй на Азіяцкай выставе акварэльных твораў у японскім горадзе Осака. У 1995 г. працы Дун Кэчэна атрымалі найвышэйшую ўзнагароду на Міжнароднай выставе твораў сучасных кітайскіх і замежных мастакоў.

У 2003 г. яго працы “Энергія дыхання” і “Гіпсафіла” атрымалі найвышэйшую ўзнагароду на Кітайскай гасцявой выставе шэдэўраў акварэлістаў у Ганконгу і Мельбурне, а таксама ўвайшлі ў калекцыю Кітайскага саюза мастакоў. У 2004 г. творы Дун Кэчэна атрымалі бронзавую ўзнагароду на Цяньцзінскай выставе выяўленчага мастацтва і былі прадстаўлены на 9-й Усекітайскай выставе твораў выяўленчага мастацтва. Акварэлі мастака звязаны пераважна з пейзажным жанрам, у якім ён перадае розныя матывы, убачаныя падчас шматлікіх творчых падарожжаў па розных краінах. Яго стыль адлюстравання вылучаецца мяккасцю і празрыстасцю колераў, якія маляўніча ўвасабляюць паветраную атмасферу і першае, непасрэднае ўражанне ад убачанага.

Дун Кэчэн вядомы таксама як тэарэтык мастацтва. У 1998 г. ён апублікаваў манаграфію “Узоры тэхнікі выканання нацюрмортаў у алейным жывапісе” (Хэйлунцзянскае мастацкае выдавецтва). У студзені 2001 г. Цяньцзінскае выдавецтва “Янлюцын” надрукавала яго працы “Мастацкі вобраз у акварэльным жывапісе”, “Узоры акварэльных пейзажаў” і “Узоры акварэльных нацюрмортаў”.

Мастак лічыць, што ў Беларусі развіваецца выдатная сучасная школа акварэльнага жывапісу. Яго творчая вандроўка ў Мінск у складзе прадстаўнічай кітайскай дэлегацыі ў 2011 г. акрэсліла перспектывы сумесных выстаў творцаў нашых краін, а таксама будзе спрыяць ўдзелу ў шырокім міжнародным выставачным працэсе. Гэта вельмі важна для пашырэння міжнароднай папулярнасці беларускіх акварэлістаў і яшчэ больш умацуе сяброўскія творчыя сувязі паміж Кітаем і Беларуссю.

Цуй Цзінчжэ (1980 г. н.) – адзін з лідараў пакалення мастакоў 1980-х гг. – таксама наведаў Мінск, дзе экспанаваліся яго творы. Ён скончыў Цяньцзінскую акадэмію мастацтваў, спецыялізаваўся ў традыцыйным кітайскім жывапісе. Сёння Цуй Цзінчжэ – член Кітайскай асацыяцыі мастакоў, выканаўчы віцэ-прэзідэнт Хэбэйскай акадэміі прыгожых мастацтваў і яе прафесар.

Жывапіс Цуй Цзінчжэ мае стылістычную адметнасць. Мастак з'яўляецца прызнаным эксперыментатарам у пераўтварэнні элементаў і матываў традыцыйнага кітайскага жывапісу ў вобразы сучаснага эстэтычнага ідэалізму. Для гэтага ён злучыў кітайскія і еўрапейскія рысы прывабных маладых дзяўчат, якія зрабілі яго творы пазнавальнымі. Яны нясуць сучасным глядачам, нароўні з паэтычнымі каліграфічнымі апісаннямі, прыгажосць, чысціню і элегантнасць вобразаў юнацтва. Цуй Цзінчжэ – аўтар “Кітайскай чырвонай серыі” (2010), якая часткова дэманстравалася ў Мінску (“Чырвоны макіяж”, “Нявеста” і інш.). У творах серыі асноўныя формы адзення маюць чырвоны колер, адкуль і з'явілася агульная назва. Характэрна вобразаў падкрэсліваюць тонка прамаляваныя сімвалічныя кветкі півоні і летуценныя матылі. Яны перадаюць пяшчотны ўнутраны свет персанажаў, надзею на добрыя падзеі ў жыцці [9].

З моманту стварэння “Кітайскай чырвонай серыі” Цуй Цзінчжэ паспяхова правёў свае выставы ў больш чым дзесяці краінах свету. Дзе ён экспанаваліся яго творы, у Кітаі, Беларусі, Сінгапуры, Японіі або Францыі, паўсюль мастак атрымлівае транснацыянальнае прызнанне. Ён цалкам заслужыў найменне “прадстаўніка-інтэгратора кітайскай мастацкай культуры”. Беларускія глядачы з вялікай цікавасцю паставіліся

да творчых здабыткаў Цуй Цінчжэ ў персанальным вытанчаным стылі.

Сапраўдным урачыстым акцэнтам, які падводзіў пэўную рысу ў працэсе актывізацыі творчых узаемаадносін, стала ў 2012 г. святкаванне 20-годдзя з дня ўсталявання дыпламатычных зносін паміж Рэспублікай Беларусь і Кітайскай Народнай Рэспублікай. З гэтай нагоды ў сакавіку ў Нацыянальным мастацкім музеі Рэспублікі Беларусь была праведзена персанальная выстава “Зачараванне Усходу” вядомага кітайскага жывапісца **Ся Юя** [10]. Ён нарадзіўся ў раёне Бачжо правінцы Хэбэй у 1962 г. У 1989 г. скончыў мастацкі факультэт Хэбэйскага педагагічнага ўніверсітэта. Займае пасаду намесніка сакратара Саюза мастакоў Ханьданьскага раёна правінцы Хэбэй, намеснік дырэктара Ханьданьскага мастацкага інстытута. У 2010 г. мастак стаў лаўрэатам прэміі “Найлепшае дасягненне ў кітайскай культуры і мастацтве”. Яго творы знаходзяцца ў многіх музеях Кітая, а таксама ў прыватных калекцыях Кітая, Японіі, Малайзіі, Тайланда і іншых краін.

Падчас мінскай экспазіцыі было прадстаўлена 26 прац майстра, выкананых у традыцыйнай тэхніцы жывапісу гохуа тушшу і мінеральнымі фарбамі. Сярод разнастайнасці стыляў, манер і жанраў жывапісу, якія характарызуюць мастацкае жыццё сучаснага Кітая, аднымі з самых устойлівых і нязменна запатрабаваных застаюцца пейзаж (шань-шуй) і жанр “кветкі-птушкі” (хуа-ня). Творчасць Ся Юя, цалкам узгадаваная нацыянальнай традыцыяй, сугучная і сучаснасці. Мастак укладвае глыбокі паэтычны сэнс у кожны свой твор: ад манументальных пейзажаў Паўднёвага Кітая (“Вечная прыгажосць гор Хуаншань” і “Вясна на поўдні”) да малюнкаў лотаса (“Лотас над чыстай вадай”, “Водар лотаса ў сне” і інш.). Лотас – упадабаная кветка кітайскіх паэтаў і мастакоў розных эпох – асабліва прыцягвае майстра. Выяўляючы лотасы з іх шырокім, нібы напоеным вільгаццю лісцем, Ся Юя дамагаецца асаблівай фактурнай мяккасці і расплывістасці формаў. Лотас, які вырастае з бруду і глейкай глебы, забалочаных сажалак, захоўвае чысціню і свежасць, а яго буйныя ружовыя, блакітныя і белыя кветкі ўздымаюцца на цвёрдай высокай сцябліне над паверхняй вады, дзівяць позірк пшчотай фарбаў і трываласцю формы. Адзін з твораў пад назваю “Непаўторнасць у кожнай кветачцы лотаса” Ся Юя падараваў у калекцыю Нацыянальнага мастацкага музея Рэспублікі Беларусь.

Дасягненні беларуска-кітайскага творчага супрацоўніцтва за дваццацігоддзе ўсталявання дыпламатычных зносін паміж нашымі краінамі выглядаюць вельмі плённымі дзякуючы дзяржаўнай увазе да рэгулярнага правядзення

Дзён культуры дзвюх дзяржаў, іх ідэйна-асветніцкай скіраванасці і ўзорнай арганізацыі. Быў распачаты творчы дыялог паміж беларускімі і кітайскімі мастакамі-прафесіяналамі, якія прытрымліваюцца прынцыпаў развіцця традыцый і наватарства, удасканалваюць сваё майстэрства на рэалістычных пачатках.

Творчыя сувязі беларускіх мастакоў з іх кітайскімі калегамі, добра вядомымі ў культурным свеце, дазваляюць пашырыць на міжнародным узроўні выставачныя праекты творцаў нашых краін з мэтай усталявання ў сучасным глабальным культурным дыялогу ідэй міру, добрасуседскіх адносін, мастацкага адкрыцця розных каштоўнасцей свету і іх актыўнай вобразнай сінтэзацыі.

За новы гістарычны перыяд канца ХХ – пачатку ХХІ ст. беларускае грамадства значна пашырыла свае веды ў галіне здабыткаў і асаблівасцей кітайскага выяўленчага мастацтва. Гэтаму садзейнічалі жывыя творчыя кантакты з дзеячамі кітайскай культуры, шматлікія выставы, майстар-класы, масмедыйная актыўнасць у асвятленні мерапрыемстваў, навуковыя канферэнцыі і грамадскія абмеркаванні. Гэты вопыт, несумненна, будзе выкарыстаны для далейшага развіцця беларуска-кітайскіх культурных сувязяў.

Спіс літаратуры

1. **Шунейко, Е. Ф.** Китайское художественное влияние на развитие белорусского декоративно-прикладного искусства от его истоков до начала ХХІ в. / Е. Ф. Шунейко // Пути Поднебесной : сб. научных трудов. Вып. I, ч. II. – Минск : БГУ, 2006. – С. 344 – 354.
2. **Нёманец, Ф.** Кітайская неспадзяванка / Ф. Нёманец // Мастацтва. – 1996. – № 11. – С. 30 – 32.
3. **Финогенов, К.** У художников Китая / К. Финогенов // Огонёк. – 1950. – 8 янв. – С. 29.
4. **Советские художники о Китае** / под ред. Б. Яшина. – М. : Сов. худож., 1959.
5. **Крапак, Б.** Сучаснасць тысячагоддзяў : Ад Янцзы да Свіслачы. Дваццацігадовы стаж культурнага складніка дыпламаты / Б. Крапак // Культура. – 2012. – 21 ст. – С. 7.
6. **Cui Jingzhe Meticulous Figure** (Chinese Edition) : CUI JING ZHE GONG BI REN WU HUA, 2011.
7. **Очарование Востока.** 21 – 27 марта 2012 года // Сайт Национального художественного музея Республики Беларусь [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://artmuseum.by/ru/vyst/proshedshie-vyistavki/ocharovaniievostoka>.
8. **Яворский, А.** В Минске открылась выставка китайских художников / А. Яворский // Белорусский информационно-аналитический портал “Newspeak” [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.newspeak.by/content.php?id=616>.
9. **Щербаков, З.** В Беларуси проходят Дни культуры Китая / З. Щербаков // Культура. – 2011. – 26 сен.
10. **Юйнин, Чжан.** Ведущие мастера современной китайской реалистической живописи / Чжан Юйнин // Дзяржава і творчая асоба. Матэрыялы V Рэспубліканскай навукова-практычнай канферэнцыі, 4 снежня 2014 г. – Мінск : БДАМ, 2014. – С. 107 – 113.

Чжан ЮЙНИН,

аспірант Беларускай дзяржаўнай акадэміі мастацтваў.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 30 ліпеня 2015 г.

ПАКАЗАЛЬНІК МАТЭРЫЯЛАЎ, ЗМЕШЧАННЫХ У ЧАСОПІСЕ за 2015 г.

СТАРОНКА ГАЛОЎНАГА РЭДАКТАРА

Падліпская Зоя. З верай у супрацоўніцтва – VIII, 3; У новы 2016 год – разам з “Родным словам”! – XI, 3; Заставацца і надалей шчырымі сябрамі выдання! – XII, 3.

ЛІТАРАТУРА І ЧАС

Адамовіч Галіна. Нястомны руплівец *Аляксей Рагуля* – III, 29; **Максім Багдановіч** і параўнальнае літаратуразнаўства – V, 3.

Акушэвіч Андрэй. Біблейская аснова ў вершатворчасці *Францыска Скарыны* – IV, 21.

Андрэева Алеся. Існаванне на “памежжы” ў творчасці *Віктара Казько* – IV, 11.

Арцем’еў Віктар, Карамазяў Віктар. Янка Брыль – чытач – VIII, 4.

Бароўка Ванда. *Францішак Багушэвіч* у беларускім літаратуразнаўчым дыскурсе пачатку XX ст. – III, 3.

Белавус Наталля. Купалаў ідэал паэта ў вершах-прывячэннях – VII, 3.

Бельскі Алесь. “О, горада чароўныя прынады!”: Станаўленне ўрбаністычнага мыслення ў беларускай паэзіі – I, 3; III, 17; Жыў на свеце паэт... Пра асобу і творчасць *Леаніда Трубача* – IV, 18; Душа і слова: Паэтычная творчасць *Васіля Рагаўцова* – VI, 19; “Мой ліпень, медазбор гадоў маіх...”: Паэзія *Анатоля Шушко* – VII, 22.

Бідная Ганна. “Жыццё блажэннага Казіміра-вызнаўцы” – помнік літаратурнай культуры Вялікага Княства Літоўскага пачатку XVI ст. – III, 10.

Брадзіхіна Ала. Адлюстраванні ў *хуткай вадзе*: Мастацкая спецыфіка інтымнай лірыкі *Уладзіміра Дубоўкі* – VII, 6.

Буланда Вера. Веліч праўды ў трылогіі “Пакутны век” *Васіля Якавенкі* – VII, 19.

Бярозка Аляксандр. “Я ўжо быў там, я не баюся”: “Vixi” як выніковая кніга *Алеся Адамовіча* – IX, 23; XI, 13.

Вабішчэвіч Таццяна. Гістарыяграфічнае значэнне і пошукавы патэнцыял артыкула “*Сяргей Палуян і яго пара*” *Кастуся Езавітава* – X, 6.

Вострыкава Алена. Антыфашысцкая тэма ў раманае жахаў “Крэматар” *Ладзіслава Фукса* – X, 23.

Глазман Любоў. Адлюстраванне самаідэнтыфікацыі асобы ў апавяданнях *Максіма Гарэцкага* і *Леаніда Андрэева* – VI, 15.

Гуліцкі Мікалай. З сузор’я педагогаў-паэтаў: Да юбілею *Веры Буланды* – III, 30.

Драбень Фёдар. Асаблівасці паэтыкі гісторыкадакументальнай драмы “Людвіка і Фабіян” *Людмілы Рублеўскай* і *Віталія Скалабана* – VII, 16.

Жыбуль Віктар. З паэзіі – у кіно: творчая эвалюцыя *Паўлюка Шукайлы* – I, 8; II, 23; *Фран-*

цішак Багушэвіч як народны герой: Паводле “Версій і легенд” *Вульфа Сосенскага* – III, 7; Аўтабіяграфізм і яўрэйская тэматыка ў творчасці *Ізраіля Плаўніка* – IV, 8; “Кулямёты... брахалі мопсікам”: Дакументы *Петруся Броўкі* ў асабістым архіве *Паўлюка Шукайлы* – VI, 6; “Лясніцтва прамяняў на леру...”: Штрыхі да біяграфіі *Яэпа Вазёрнага* – VII, 11; “Не разумею вясёласці хмельнай...”: Лёс і творчасць *Уладзіслава Прыбыткоўскага* – VIII, 8; Загадка паэмы “Рахіль” *Віктара Казлоўскага* – IX, 11; Інтэртэкстуальнасць у творах *Міхайлы Грамыкі* – X, 12.

Заяц Наталля. Праўда барацьбы: дзве суцветныя вайны ў паэме “Маўчанне травы” *Васіля Зуёнкі* – VI, 10.

Іофе Эмануіл. Рыгор Барадулін – “Купала нашых дзён” – II, 5; Настаўнік, разведчык, пісьменнік *Рыгор Няхай* – V, 14.

Калядзіч Вольга. Творы *Джона Рональда Руэла Толкіна* ў беларускай літаратуры і літаратуразнаўстве – II, 29; Творчасць *Антоня Францішка Брыля* ў кантэксце неаміфалагічнай плыні ў сучаснай літаратуры – VIII, 23.

Калядка Святлана. Эмоцыя, эмацыянальнасць, эматыўнасць у лінгвістыцы і літаратуразнаўстве – XI, 21; Спосабы арганізацыі эмацыянальнай прасторы паэтычнага тэксту *Максіма Танка* – XII, 13.

Карлюкевіч Вераніка. Беларуская літаратура ў Кітаі: Пераклады твораў беларускіх пісьменнікаў на кітайскую мову ў XX ст. – X, 19.

Лебядзевіч Дзмітрый. Антычныя традыцыі ў старабеларускай літаратуры: Праспект-агляд – IX, 7; X, 3.

Локун Валянціна. Вайна як трагедыя народнага лёсу ў творчасці *Уладзіміра Гніламёдава* – III, 25.

Мельнікава Анжэла. Актуальнасць класікі: Кузьма Чорны як выразнік нацыянальнай ментальнасці – VI, 3.

Мікуліч Мікола. Мерыдыяны таленту: Штрыхі да партрэта *Уладзіміра Гніламёдава* – VIII, 13; “Сэрца чагосьці чакала...”: Да 100-годдзя *Анатоля Бярозкі* – IX, 27; X, 16; Шляхі і пошні: *Уладзімір Гніламёдаў* – вучоны, пісьменнік, асоба... – XII, 9.

Мышкавец Ірына. Гімназічнае акружэнне *Максіма Багдановіча*: невядомыя імёны і факты – V, 8.

Падліпская Зоя. “У нашай краіны ёсць будучыня...”: Інтэрв’ю з начальнікам упраўлення па справах моладзі Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь *Наталляй Пшанічнай* – II, 3; “...Адкуль вядуць мяне вытокі ў край далёкі, свет шырокі”: Інтэрв’ю з паэтэсай *Таісай Трафімавай* – V, 19; “Дасягненні беларускай моладзі ста-

ноўча ўплываюць на імідж дзяржавы”: Інтэрв’ю з міністрам адукацыі Рэспублікі Беларусь *Міхаілам Анатольевічам Жураўковым* – IX, 3.

Падстаўленка Віталь. “Той, хто робіць добрае, – ніколі не знікае”: казкі *Аляксея Дударова* – IV, 14; Пакутлівы творца на руінах горада Сонца: Мастацкі свет навелы “Госць прыходзіць на золкім святанні” *Уладзіміра Караткевіча* – XI, 9.

Пацюпа Юры. Законы рытму і прырода выклічнікаў: Разнастайнасць у адзінстве – IV, 25.

Пучынская Крысціна. З надзеяй на “залатое ранне” краіны: Да 110-годдзя *Пятра Глебкі* – VII, 14.

Пятроўская Таццяна. Адлюстраванне гендарных стэрэатыпаў у сучаснай дзіцячай літаратуры – XII, 19.

Сабуць Аліна. “Пазаві мяне, Божа!”: Траекторыя руху душы-гераіні ў паэзіі *Галіны Тварановіч* – XII, 16.

Стасюк Уладзімір. Паэтыка працы ў вершы “Не будзь легкадумным...” *Атылы Ёжафа* і педагагічнае значэнне твора – I, 15.

Трафімук Міраслаў. Ліставанне *Піліна Орліка* на фоне тэорыі эпістальнага жанру. *Заканчэнне* – I, 17.

Трафімук Міраслаў (малодшы). Новалацінскія вершаваныя творы Ірынея Фалькоўскага – XII, 22.

Трафімчык Анатоль. Сын эпохі: Драматургія *Валянціна Зуба* для дзяцей – I, 11; “Замест неба – клетка каваная з сталі”: Паэтычная рэакцыя *Леапольда Родзевіча* на падзел Беларусі 1921 г. – VI, 13; Казкі дзядулі *Аўласенкі*: літаратурны партрэт дзіцячага драматурга – VIII, 20.

Трус Мікола. *Мікалай Дабралюбаў* і *Максім Багдановіч*: Тыпалогія ўспрымання і нацыянальнай міфатворчасці – III, 21; Невядомая публікацыя вершаў *Тараса Шаўчэнкі* ў перакладах *Максіма Багдановіча* – IV, 3; Чэшская фразка *Карла Форжта* ў невядомым перакладзе *Людмілы Краскоўскай* і *Уладзіміра Жылкі* – V, 11; *Максім Багдановіч* і рэвалюцыя 1905 – 1907 гг.: Штрыхі да біяграфіі паэта – XII, 4.

Тычко Галіна. Мастацкая рэцэпцыя сусветнай класікі ў творчасці *Максіма Багдановіча* – XI, 5.

Ферэры Захарый. Жыццё блажэннага Казіміра-вызнаўцы, самага вядомага з найсвятлейшых каралёў польскіх і вялікіх князёў літоўскіх, якое было апісана разам са сведчаннямі вартых даверу відавочцаў айцом Захарыем Ферэры, дваццатым епіскапам гардыенскім, папскім легатам у Польшчу і Літву (урыўкі) – III, 14.

Шаладонава Жанна. Апавяданне “Прыпяцкая зона” *Івана Навуменкі*: геапэтычны погляд – IX, 15.

Шандроха Нона. “Я веру ў лепшы час...”: рытарычны аспект франтавых лістоў-споведзяў *Леаніда Гарэцкага* – II, 26.

Шапран Сяргей. Мова = Мама: Успамінаючы *Рыгора Барадуліна* – II, 9; “Дзве мовы ў мяне – дзве родныя дубровы...”: Да 85-годдзя з дня нараджэння *Валянціна Тараса* – II, 17.

Шматкова Ірына. Яна імкнулася быць шчырай ва ўсім: *Таіса Бондар* – II, 20; “Пісьменніцкія лаўры на галаву не прымярала...”: Гутарка з *Галінай Каржанеўскай* – VIII, 17.

Якавенка Наталля. Апавяданні *Янкі Брыля* і *Івана Навуменкі* ва ўсходнеславянскай моўнай прасторы: фенаменалагічны падыход – IX, 17; “Сарамлівасць формы” арыгінала і перакладаў “Хатынскай аповесці” *Алеся Адамовіча* – XI, 18.

Ярац Алег, Ярац Віктар. Чараўнік роднага слова: Іронія і досціп у творах *Рыгора Барадуліна* – II, 13.

МОВЫ РЫСЫ НЕПАЎТОРНЫЯ

Албут Анастасія. Члянiмасць як катэгорыя эпiстальнага тэксту – I, 42.

Антанюк Марына. Развіццё беларускай і рускай тэрмінасістэм права ў XIX – канцы XX ст. – V, 45; Фарміраванне беларускай і рускай тэрмінасістэм права ў канцы XX – пачатку XXI ст. – VII, 30; Беларускія лексічныя запазычанні ў складзе рускай тэрміналогіі права – XI, 30.

Арцёмава Вольга. Канцэптуалізацыя тэмпаральнага кантынууму ў фразеалогіі беларускай і англійскай моў – IV, 49.

Бабіч Юрый. Жарганізмы і прастамоўі ў газетным тэксце: Даніна модзе ці пошук крэатыўных падыходаў? – VII, 28.

Багамолава Алена. Вобразнае слова “Зоркі спагады” *Рыгора Барадуліна* – V, 41.

Барковіч Аляксандр. Рэлігійны дыскурс інтэрнэту – IV, 40; Адукацыйны дыскурс інтэрнэту – XI, 32.

Барысенка Вольга. Метафара ў паэтычным дыскурсе *Уладзіміра Караткевіча* – XI, 27.

Булыка Аляксандр. Заалагічная лексіка ў старабеларускай літаратурна-пісьмовай мове – III, 32.

Бунько Наталля. Вогнетушыльныя рэчывы – III, 57; *Маланка, гром, навальніца*: Прафесійная лексіка – VII, 48.

Галай Вольга. *Кузьма Чорны* – майстар жывой і непаўторнай мовы – VI, 34.

Галуза Ірына. “Краёвы слоўнік Піншчыны” *Язэпа Драздовіча* – I, 38.

Гапеева Вольга. Семантыка і адпаведнасць аптатыўных парэміяў беларускай і англійскай моў – IX, 47.

Гаўрош Ніна, Нямковіч Ніна. “Мудры час непатрэбнае крышыць...”: Пра час у беларускіх афарызмах – VII, 25.

Голубева Вікторыя. Семантыка-граматычная мадыфікацыя лексем у нестандартных спа-

лучэннях прыслоўяў на матэрыяле лірыкі *Рыгора Барадуліна* – II, 52.

Градзюшка Аляксандр. Кампазіцыйна-стылістычныя характарыстыкі тэкстаў сучаснай вэб-журналістыкі Беларусі – I, 34.

Даніловіч Мікола. Вялікая літара і слова *Бог* у фразеалогіі – X, 27.

Дзятко Дзмітрый. Асоба ў беларускай лінгвістыцы: *Мікалай Азбукін* – III, 36; *Аляксандр Круталевіч* – V, 32; *Сцяпан Бархударай* – VIII, 33; *Марыя Карнеева-Петрулан* – XII, 30; Пра майго настаўніка: Да 65-годдзя *Паўла Міхайлава* – X, 48.

Жылевіч Вольга. Структурна-семантычныя сродкі выражэння прыналежнасці ў французскай і беларускай мовах – XII, 39.

Іскам Ганна. Беларускія фразеалагічныя паўкалькі – III, 50.

Капцюг Ірына. Клічная форма назоўніка ў ролі зваротка ў творах мастацкай літаратуры – VII, 33.

Каўрус Алесь. “Бацька *цяпер* працуе, але *зараз* прыйдзе”: Як ужываем вылучаныя прыслоўі – I, 26; Прыкметныя прыметнікі: Паводле твораў *Кузьмы Чорнага* – II, 41; Знайшоў сякеру пад лавай?, Радыёнебяспека, “Я не шматслоўлю – лаканічу”, Першапіс, Людзі адной мяжы, Якраз – III, 48; Слова – дзеяслову: Па старонках твораў *Кузьмы Чорнага* – IV, 32; “Не на кепскае вучыць хачу”: З граматыкі твораў *Кузьмы Чорнага* – V, 25; VI, 26; Слова, людзі, час – VII, 37; VIII, 41; IX, 35; X, 41; Прозвішчы знакамітых і звычайных людзей: Чытаючы публікацыі *Паўла Сцяцко* – XI, 43; XII, 33.

Крофта Ганна. Захавальнік чысціні роднага слова: Да юбілею *Паўла Сцяцко* – II, 37.

Леднева Марыя. Перадача галосных пры трансляцыі англійскіх антрапонімаў на беларускую мову – III, 53.

Лемцюгова Валянціна. «Слоўнік мовы “Нашай Нівы”» ў кантэксце нацыянальнага адраджэння – XII, 26.

Лобань Наталля, Пархоменка Яўгенія. Канатацыйныя ўрбанонімы Мінска – VIII, 35.

Макітрук Святлана. Найменні з кампанентамі *гроши* і *грошъ*: Анамасіялагічны аспект – XII, 36.

Мантур Алена. Індывідуальна-аўтарскія неалагізмы *Рыгора Барадуліна* і іх рускія эквіваленты – VII, 45.

Мароз Валянціна. Моўна-тэксталагічныя паказчыкі Баркулабаўскага зборніка ў арыентацыі на аўтарства – V, 38; Тэксталагічныя паказчыкі ў арыентацыі на месца стварэння Баркулабаўскага зборніка – VI, 23.

Марозава Анастасія. Лексічныя варыянты і іх адлюстраванне ў “Тлумачальным слоўніку беларускай мовы” – IX, 44.

Масленікава Святлана. Асабовыя найменні нямецкага паходжання ў гаворках Гродзеншчыны – IX, 50.

Міхайлаў Павел. З кагорты полацкіх самародкаў: *Іван Волкаў* – I, 21; Даследчык палескіх скарбаў *Фёдар Клімчук* – II, 38; Крывіцкая мова з вушацкім прысмакам: Пра словазбор *Рыгора Барадуліна* – III, 44; З пасляваеннага пакалення дыялектолагаў: *Алена Чабярук* – XI, 49.

Міхайлаў Павел, Цяслюк Наталля. З летапісу беларускага мовазнаўства: *Барыс Ланаў* – IX, 53.

Мятлушка Ірына. Культурна-тэматычная дамінанта *чалавек – сям’я*: Асаблівасці функцыянавання ў беларускім і брытанскім наратыўным дыскурсе – I, 45.

Нямковіч Ніна. Роля *Ядвігіна III* у станаўленні беларускай літаратурнай мовы – X, 32.

Паўлавец Дзмітрый. Імёны-мянушкі як ідэнтыфікатары асобы – III, 40; Працаваў, каб адкрыць свету душу беларуса: Да 160-годдзя з дня нараджэння *Еўдакіма Раманава* – IX, 30.

Пацюпа Юры. Законы рытму і прырода выклічнікаў – I, 29.

Півавар Кацярына. “Не пакідайце ж мовы нашай беларускай...”: Рэпрэзентацыя канцэпту *мова* ў беларускай літаратуры – II, 56; Рэпрэзентацыя канцэпту *радзіма* ў мове беларускай літаратуры – VIII, 26.

Прыгодзіч Мікалай. *Рыгор Піўтарак*: ад мовы ўкраінскай да мовы беларускай – VI, 39; З увагай да моўнай рэчаіснасці: Слова пра *Браніслава Плотнікава* – XII, 42.

Пятрова Наталля. Прыёмы лексічнага і семантычнага паўтораў у тэкстах *Міхася Зарэцкага* – VI, 35; Месца лексем *багна* (*балота*) і *віхор* (*віхура*) у тэкстах *Міхася Зарэцкага* – X, 34.

Рагаўцоў Васіль. З клопатам пра адметнасць роднай мовы [Проза *Алеся Ветаха*] – XII, 44.

Селібірава Любоў. Унікальныя карані і афіксы ў беларускай мове – IX, 40.

Спорыш Ганна. “Каб мова не мела прыкрых страт”: Да пытання пра абласныя словы ў “Тлумачальным слоўніку беларускай мовы” на прыкладзе назоўніка *каберац* – XI, 39.

Старасценка Таццяна. Моўныя маркеры ўнутрытэкставага мастацкага дыялогу – II, 46; Няўласна-простае маўленне як маркер унутранага дыялогу – IV, 37; Няўласна-простае маўленне як маркер дыялагізацыі ў творах *Кузьмы Чорнага* – VI, 31.

Сцяцко Павел. Антрапонімы Гарадзеншчыны: Паходжанне, структура, семантыка, функцыянаванне – II, 35; Антрапонімы Беларусі: Паводле беларускамоўнага друку – VII, 42; VIII, 46; X, 46; XI, 47.

Таболіч Алена. Перадача геаграфічных назваў і імёнаў з англійскай мовы на беларускую – VI, 42.

Трухан Юлія. Лексіка-семантычная класіфікацыя беларускіх і рускіх дзеясловаў з другасным ментальным значэннем – IV, 45.

Чайка Наталля. Вытворныя канструкцыі са зменай лексіка-граматычнага класа кампанентаў – II, 49; Эліптычныя канструкцыі з акцыянальнай семантыкай – X, 37.

Шабовіч Мікалай. *Малініць – наземіць*: Аказіянальная лексіка 20 – 30-х гг. XX ст. – IV, 52.

Шакун Надзея. Да праблемы ўжывання дзеясловаў *падабацца – спадабацца* – VIII, 39.

Шчасная Кацярына. Камп’ютарная лексіка: класіфікацыя і адаптацыя – XI, 36.

Юнаш Марына. Структурна-семантычныя пераўтварэнні саматычных фразеалагізмаў: На матэрыяле п’ес *Кандрата Крапівы, Кастуся Губарэвіча і Андрэя Макаёнка* – VIII, 30.

МЕТОДЫКА І ВОПЫТ

Арлова Ірына. Памяць стукае ў сэрцы нам з табой...: Урок беларускай літаратуры (VI клас) – VI, 49.

Бобрык Жанна. Антонімы: Урок беларускай мовы (V клас) – VII, 50.

Брытанав Сняжана. Бяззлучнікавы складаны сказ: Урок беларускай мовы (IX клас) – II, 67; Абагульненне па раздзеле “Фанетыка”: Урок беларускай мовы (V клас) – VII, 53; *Уладзімір Караткевіч*. Аповесць “Сівая легенда”: Урок пазакласнага чытання па тэхналогіі педмайстэрняў – XI, 63.

Булаўкіна Ірына. Тэкстаўтваральная, сэнсава-стылістычная роля прыслоўя: Лінгваметадны аспект – IV, 54; V, 48.

Бурвін Людміла. Правапіс вялікай і малой літар: Урок беларускай мовы (XI клас) – VIII, 54.

Валочка Ганна, Якуба Святлана. Асоба ў лінгваметодыцы: Да 85-годдзя з дня нараджэння *Васіля Протчанкі* – IV, 62.

Васілеўская Алена, Качан Вольга. Традыцыі пераемнасці: Вывучэнне фанетыкі і арфаэпіі – VI, 51.

Гаўрусёва Ніна. Ад народных вытокаў праз творчасць у будучыню: Праект (VIII клас) – VI, 47.

Герцык Аляксандр. Вывучэнне лірыкі *Ніла Гілевіча*: Традыцыі паэтычнай класікі (XI клас) – I, 67.

Данілішына Алена. Міжпрадметныя сувязі на ўроках беларускай літаратуры: Метадычны ўмовы рэалізацыі – IX, 62; “Сівая легенда” *Уладзіміра Караткевіча* і палітычнае становішча Вялікага Княства: Бінарны ўрок (VIII клас) – XI, 57.

Дзмітрыенка Алена. Загадка *Максіма Багдановіча*: Урок беларускай літаратуры (VIII клас) – XII, 55.

Ермаловіч Ала. Падрыхтоўка да сачынення – апісання мясцовасці – X, 53.

Есіс Яўген. Электронныя адукацыйныя рэсурсы як фактар павышэння якасці літаратурнай адукацыі ў школе – II, 69; Тэматычны кантроль па творах *Уладзіміра Караткевіча* (V клас) – XI, 64; Электронныя адукацыйныя рэсурсы на ўроках-лекцыях па беларускай літаратуры – XII, 51.

Зелянко Вольга. Навучанне арфаграфіі на тэкставай аснове як перадумова фарміравання культуры маўлення вучняў – IX, 54.

Зелянко Вольга, Караткевіч Вячаслаў, Радзевіч Аляксандр, Якуба Святлана. Комплексная работа па беларускай мове і літаратуры: Трэці (абласны) этап XXXI рэспубліканскай алімпіяды. 2014/15 навучальны год – IV, 68; V, 60; VI, 57.

Кавалевіч Зінаіда. З вопыту правядзення раённага этапу рэспубліканскай алімпіяды – III, 68.

Казачэнка Ірына. Самастойная работа на ўроках мовы: Фразеалагізмы (IX – XI класы) – X, 62; Падрыхтоўка да вуснага выказвання і водгук: Факультатыўныя заняткі – XII, 58.

Казека Ала. Злучнік як службовая часціна мовы. Простыя і састаўныя злучнікі: Урок беларускай мовы (VII клас) – III, 58.

Квецень Валянціна. Знакі прыпынку ў сказах з аднароднымі членамі, выкарыстанне іх у маўленні: Факультатыўныя заняткі па беларускай мове (VIII клас) – I, 57.

Кірушкіна Марыя. Апавяданне “Паром на бурнай рацэ” *Уладзіміра Караткевіча*: Урок беларускай літаратуры (VIII клас) – XI, 54.

Кныш Антон. Праект па літаратуры: Я – мы – яны: сям’я – грамадства – Радзіма (XI клас) – I, 52; “Я знаю сілу слоў”: беларуская паэзія на сучасным этапе (з сярэдзіны 1980-х гг.) (XI клас) – II, 74; “За праўду светлую, за праўду новую!": Пошукі жыццёвага шляху (X клас) – III, 64; “Я хачу, каб вякі чорных асаў спалілі праклёнам...” (X клас) – IV, 59; Годнасць і гонар (X клас) – V, 51.

Кныш Марыя. Аналіз урока: Метадычныя парады – IX, 59.

Ліпаева Таццяна. Апавяданне як літаратурны жанр: апавяданне “Сябры” *Алены Васілевіч*: Урок беларускай літаратуры (VI клас) – I, 64.

Лойша Таццяна. Тэматычныя групы сказаў – VII, 55; VIII, 57; IX, 70; XII, 62.

Мароз Валянціна. Беларуская мова ў вышэйшых навучальных установах – VIII, 49

Мароз Святлана. Тэматычныя трэнерачныя практыкаванні па беларускай мове – I, 48; Фразеалогія – II, 60.

Мароз Святлана, Ржавуцкая Марына. Тэматычныя трэнерачныя практыкаванні па беларускай мове: Склад слова (марфеміка) – IX, 65; Словаўтварэнне – X, 56.

Марцінкевіч Данута. Пабочныя словы, словазлучэнні і сказы, устаўныя канструкцыі: значэн-

не і роля ў сказе, інтанаванні і знакі прыпынку: Урок беларускай мовы (VIII клас) – III, 61.

Мельнік Ірына. Навучанне з захапленнем: Інфармацыйна-камп’ютарныя тэхналогіі ў выкладанні мовы і літаратуры – VII, 59.

Набока Ларыса. Сістэматызацыя ведаў па раздзеле “Адасобленыя члены сказа”: Урок беларускай мовы (IX клас) – I, 62.

Паўлавец Дзмітрый, Чайкова Святлана. Сінтаксіс і пунктуацыя: Тэст на ўроку – IV, 68; V, 54.

Рачэўскі Станіслаў. Урокі беларускай мовы і літаратуры: Практыкаарыентаванасць – XII, 48.

Саўко Алена. Не пагарджаць святым сваім мінулым: Школьны музей – VIII, 58.

Старасценка Таццяна. Рознаўзроўневыя заданні па беларускай мове: Назоўнік – IX, 68; Прыметнік – X, 60; Лічэбнік – XII, 62.

Фёдарова Людміла. Актуалізацыя і развіццё матывацыйных, інтэлектуальных і творчых рэсурсаў – VI, 54.

Шапкова Інна. Узыходжанне да “Каласоў...”: Жыццёвы і творчы шлях *Уладзіміра Караткевіча*: Урок беларускай літаратуры (X клас) – XI, 51.

Шульга Наталля. Прыназоўнікі простыя, складаныя, састаўныя: будова, выкарыстанне і правапіс: Урок беларускай мовы (VII клас) – II, 64.

Яленскі Мікалай. Педагог і перакладчык *Андрэя Каляда* – V, 58.

Ярмашук Людміла. Святло зямное *Анатоля Вярыцкага*: Урок-партрэт беларускай літаратуры (X клас) – VII, 56.

КАЛІ ЗАКОНЧЫЎСЯ ўРОК

Адамушка Наталля, Казлова Таццяна. “Жыццё даецца, каб жыццё тварыць...”: Сцэнарый пазакласнага мерапрыемства (IX – XI класы) – VII, 62.

Данілішына Алена. Вытокі беларускага пісьменства: Інтэлектуальны аўкцыён – VIII, 69.

Еўсіевіч Тамара. *Мікола Вярышнін* – сатырык са светлаю душой: Літаратурны мантаж – VI, 67.

Кавальчук Тэрэза. “Дала мне маці гэту мову!”: Літаратурная гасцёўня (V – IX класы) – II, 78; Літаратурная віктарына па творчасці *Васіля Быкава* (X – XI класы) – VI, 61; Беларуская класіка: Літаратурны турнір (X – XI класы) – VII, 65; “Тут дыхаць вольна...”: Завочнае падарожжа па творах *Уладзіміра Караткевіча* – XI, 72.

Казека Ала. Зямля мая завецца Беларуссю: Інтэлектуальна-пазнавальная гульня (VII – IX класы) – IX, 71.

Квецень Валянціна. Урачыстая лінейка: Да Дня ведаў – VIII, 61.

Маліноўская Людміла. “Дзікае паляванне караля Стаха”: Калектыўны прагляд і абмеркаванне кінафільма (VIII – IX класы) – XI, 71.

Нарэўская Марыя. “О любоў мая, Беларусь!”: Вусны часопіс паводле выбраных вершаў *Уладзіміра Караткевіча* (V – VII клас) – XI, 68.

Петрашкевіч Марына. Свята беларускага пісьменства: Гульня (X – XI класы) – VIII, 65.

Саўко Алена. У памяці народнай: План-канспект класнай гадзіны (VIII клас) – VI, 63.

Сідарук Лілія. Памяць сэрца: Літаратурна-музычная кампазіцыя да 70-годдзя Перамогі – V, 63.

Ступчык Наталля. Гуканне вясны: Фальклорна-этнаграфічная кампазіцыя – III, 72.

Таўканица Алена. “Восень золата рассыпа...”: Пазакласнае мерапрыемства – X, 68.

Цывілька Алена. “Прагне птушка вышні, чалавек – Радзімы...”: Паэтычны вечар, прысвечаны творчасці *Мікалая Леўчанкі* – VII, 68; “Захіну свой край ад нягод песняй матчыных простых слоў”: Паэтычная вечарына (X – XI класы) – X, 63.

Чывель Аксана. Жыву ў Беларусі – і тым ганаруся: Патрыятычна-выхаваўчая гульня (VII – IX класы) – IV, 71.

Шушкевіч Лілія. Доўгая дарога да Перамогі: Гульня-віктарына (X – XI класы) – IV, 73.

Ярмашук Людміла. “Мая радзіма – Беларусь”: Гульня: Пазакласнае мерапрыемства (X – XI клас) – I, 71; Самы разумны: Інтэрактыўная гульня па беларускай літаратуры (VI клас) – V, 66; Беларуская мазаіка: Інтэрактыўная гульня (X – XI класы) – VIII, 73.

Ярмашук Людміла, Люльковіч Алена. “На хвалях літаратуры”: марскі бой: Пазакласнае мерапрыемства па беларускай літаратуры (V клас) – II, 83.

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ І СУСВЕТНАЯ КУЛЬТУРА

Арлова Людміла. Учора і сёння беларускай камернай інструментальнай санаты – V, 78.

Багачова Вераніка. Вясельныя строі Кобрынскага раёна канца XIX – першай паловы XX ст. – III, 80.

Барадзіна Інга. Прыцягненне творчай асобы: Фільмы *Уладзіміра Мароза* пра дзеячаў мастацтва – IX, 91.

Барвенава Ганна. Прычыны ўзнікнення ў канцы XVI ст. кунтушолага строю і яго месца ў гісторыі беларускіх убораў – VII, 72.

Брыткевіч Дзіна. Роля творчых пошукаў кампазітараў і мастакоў ва ўзаемадзеянні музычнага і выяўленчага мастацтваў – III, 89.

Вайніцкі Павел, Атрашкевіч-Златкавіч Алена. Як вызначыць “індэкс празрыстасці”? : Нататкі з нагоды міжнароднай выставы мастацкага шкла ў Гомелі – II, 94; Выстава-прысвячэнне шклозаводу “Нёман” – VI, 91.

Валчок Таццяна. Клавірныя інструменты ў экспазіцыях музеяў Беларусі – VII, 85.

Высоцкая Надзея. Архіўныя матэрыялы пра экспанаты замка Радзівілаў у Нясвіжы – I, 74; II, 84.

Габрусь Тамара. Дамінанты гісторыка-культурнага ландшафту Заслаўя – I, 81; Лёс драўляных шэдэўраў: Праблема аховы помнікаў традыцыйнага айчыннага дойлідства – IV, 85; Памяць пра лаўру над Дняпром – IX, 75.

Ганчарык Марыя. Асяродак захавання, даследавання і папулярызацыі беларускай культуры: Да 25-годдзя Дзяржаўнага музея гісторыі тэатральнай і музычнай культуры Рэспублікі Беларусь – III, 75.

Гулак Настасся. “Яшчэ не ўсе задумы мае здзейснены...”: Да 85-годдзя з дня нараджэння *Івана Цішчанкі* – V, 85; Пясняр “Віцебскай Беларусі” *Мікалай Нікіфароўскі* – V, 67; 3 пляяды класікаў – *Еўдакім Раманаў* – IX, 79.

Гусакоў Уладзімір. Радаводнае дрэва беларускай вёскі: Летапіс вёскі Засмужжа *Анатоль Статкевіча-Чабаганавы* – I, 84.

Дарохін Павел. Эвалюцыя тэматыкі ў мастацтве карыкатуры БССР 1971 – 1991 гг. – I, 86; II, 89.

Дудзінская Дзіна. Нацыянальны фармат вечных каштоўнасцей і інтэнцыянальны сегмент у пераемнасці аўтарскіх стратэгий: *Максім Багдановіч* і “аквітысты” – XI, 78.

Думін Станіслаў. Ардынскія царэвічы ў Вялікім Княстве Літоўскім – III, 85; IV, 80; V, 69; Казанне пра род князёў *Глінскіх* – XI, 75; XII, 65.

Жыбуль Віктар. *Уладзімір Бохан* – мастак “Росквіту”: Да 110-годдзя з дня нараджэння – V, 82; Пущавіны і палотны *Цфаніі Кінніса* – XII, 71.

Запартыка Марына. Легенды старога куфры – VI, 86.

Юфе Эмануіл. Яго называюць гонарам беларускага Тэатра юнага глядача [*Барыс Барысёнак*] – I, 93; Асоба шматграннага таленту: Да 130-годдзя з дня нараджэння *Алеся Бурбіса* – X, 77.

Казакова Ірына. *Анатоль Фядосік*, салдат і фалькларыст – V, 92.

Калацэй Вячаслаў. Археаэтымалагічны метады і вывучэнне традыцыйнай культуры Цыркумбалтыйскага рэгіёна – X, 82.

Кандрацьева Галіна. Інтэр’еры каралеўскіх апартаменту ў Нясвіжскім замку – VI, 79; VII, 77.

Карпянкова Марыя. Сінтэз мастацтваў у беларускім дойлідстве 1945 – 1950-х гг.: Мастацкі метал і архітэктура – XI, 85.

Каткавец Васіль. Давайце слухаць голас цішыні...: Летапіс вёскі Засмужжа *Анатоль Статкевіча-Чабаганавы* – II, 92.

Комлік-Ямаціна Настасся. Графічныя сімвалы нябесных багоў старажытнай Беларусі – I, 77.

Коўрык Аксана. Асаблівасці арганізацыі мастацтва жылога інтэр’еру на беларускіх землях у канцы XIX – першай палове XX ст. – VIII, 76.

Лазуцкая Надзея. Беларускае домравае выканальніцкае мастацтва: Да пытання станаўлення арыгінальнага канцэртнага рэпертуару – IX, 88.

Ленсу Якаў. Паэтыка рэчавага свету ў беларускіх народных казках – VI, 77.

Лі Ма. Каларыт у жывапісе Кітая XX стагоддзя – IV, 92.

Луцзя Хань. Трансфармацыя філасофіі тайцы ў жывапісе XX – пачатку XXI стагоддзя – VIII, 90.

Ляшковіч Алена. Навуковая канцэпцыя літаратурна-дакументальнай экспазіцыі Купалаўскага мемарыяльнага запаведніка “Ляўкі” – XII, 77.

Макаўцова Анастасія. Музычныя спектаклі для дзяцей у рэжысёрскім рэпертуары *Сусанны Цырук* – I, 89.

Мацюшкова Дар’я. Рэпрэзентацыя харэаграфічнага мастацтва сродкамі тэлебачання: да пытання пастаноўкі праблемы – X, 88.

Міцкевіч Вера. Аб чым шапацяць старасвецкія качэрыцкія дрэвы, або Загадкі дваранскіх родаў *фон Гоераў* і *Ланеўскіх-Ваўкоў* – V, 74; VI, 82.

Налівайка Людміла, Шунейка Яўген. Мастацкая спадчына *Аскара Марыкса*: Да 125-годдзя з дня нараджэння народнага мастака Беларусі – XII, 68.

Наркевіч Наталля. Мастацтва афармлення кнігі металічнымі аздобамі на Беларусі ў XIV – XVIII стст. – IV, 76.

Нікіфарэнка Ала. Гісторыя аднаго беларускага шэдэўра: “Панегірык братаў Скарульскіх” *Тамаша Макоўскага* – VIII, 74.

Новак Валянціна, Кастрыца Алена. Маральна-этычны патэнцыял радзінна-хрэсьцінскай абраднасці беларусаў – VI, 73.

Павільч Аляксандр. Міжкультурныя адрозненні ў бязмежжы культурнай разнастайнасці: Тэарэтычныя меркаванні і жыццёвая праўда – VII, 81.

Пунтус Віктар. Горкая памяць дзяцінства – V, 94.

Пяткевіч Ірына. Візуальны і гукавы аспекты графічнай партытуры: Да праблемы даследавання – IX, 84.

Смолік Аляксандр. Культура паўсядзённасці *Міхала Клеафаса Агінскага* ў залескі перыяд жыцця і творчасці: Паводле ўспамінаў графа *Канстанціна Тышкевіча* – X, 72.

Сурмачэўскі Ігар. Пацеры вайны. Жыцькава: Успаміны Любові Пятроўны Балтынскай: 1941 – 1944 – IV, 89; Пацеры вайны. Фаніпаль – V, 88; VI, 87; Мінскія пацеры. Пасля вайны – VIII, 86.

Трапянок Уладзімір. Шанаваць здабытае, памятаць, каб не паўтарылася: Адлюстраванне тэмы Вялікай Айчыннай вайны ў перадачах Беларускага радыё – XI, 82; XII, 74.

Трус Мікола. Славацкімі шляхамі *Янкі Купалы*: Па слядах міжнароднага праекта – VII, 89; Бра-

ціслава – VIII, 81; Святы Юр – IX, 80; Модра і *Людавіт Штур* – X, 92; Пешцяны – XI, 89; Ждзяр і Высокія Тагры – XII, 81.

Тычына Міхась. Дарога ў глыб стагоддзяў: Летапіс вёскі Засмужжа *Анатоля Статкевіча-Чабаганавы* – X, 85.

Хуншань Чжан. Кітайскія абрады і звычаі, звязаныя з нараджэннем дзяцей – III, 93.

Юйнін Чжан. Новыя аспекты творчага дыялогу культур: З вопыту правядзення выстаў кітайскіх жывапісцаў на пачатку 2010-х гг. – XII, 84.

Ян Лю. Выявы нацыянальных музычных інструментаў у жывапісных творах кітайскіх мастакоў – VII, 92.

Ян Цзя. Асаблівасці пераўтварэння вобразаў “Песні лютні” ў творчасці сучасных кітайскіх мастакоў – XI, 92.

Крытыка і бібліяграфія

Кавалёва А., Шур В. Навукова і сур’ёзна прагумар і сатыру ў драматургіі: Манаграфія “Вербальныя сродкі камічнага ў беларускай драматургіі” *В. Рагаўцова* – XII, 47.

Куліковіч У. Для вывучэння англійскай і беларускай моў: Пра “Англа-беларускі слоўнік” *Т. Сушы і інш.* – VI, 46.

Лук’янюк Ю., Пяткевіч В. Беларуская мова па-наватарску: Рэцэнзія на вучэбна-метадычны дапаможнік “Слова – тэкст – камунікацыя” *Г. Басавай, Л. Сіньковай, В. Барысенкі* – VIII, 59.

Мароз С. Першы слоўнік лімnonімаў: Пра слоўнік “Назвы азёр Беларусі” *С. Шахоўскай* – VI, 44.

Міхайлаў П. Пра *Яўхіма Карскага* сцісла, навукова, займальна: Пра кнігу “Яўхім Карскі: Бацька навуковага беларусазнаўства” *Д. Дзятко* – IV, 43.

Рачэўскі С. У метадычную скарбонку настаўніка: пра кнігу “Сучасныя адукацыйныя тэхналогіі на ўроках беларускай мовы і літаратуры” *М. Жуковіча* – XI, 67.

Савіцкая І. Пра новы арфаграфічны слоўнік *З. Бадзевіч* – XII, 64.

Стралец М. Узорны навучальны дапаможнік: Пра кнігу “Гісторыя культуры Беларусі” *К. Баландзіна* – VI, 94.

Паэтычная старонка

Арсеннева Н. Мэта жыцця – III, 63.

Аўрамчык М. “Шмат хто рот на мой край разяўляў...” – V, 62.

Бічэль Д. Натхняльніца – IX, 55; Малітва – VIII, 70; Першае падарожжа – VIII, 72.

Віталін З. Памяці Петруся Броўкі – VI, 9.

Вяршынін М. Мы – мужчыны! – VI, 70.

Геніюш Л. Мая мова – II, 80.

Гілевіч Н. Першая клятва, Роднае слова – II, 79.

Глебка П. Летні дзень, Хмара – VII, 15.

Грамыка М. Наш верш – X, 14.

Зарыцкі А. “Мова...” – II, 80.

Звонак А. Здзіўленне – III, 59.

Зуёнак В. “Я хачу, каб народ мой мяне пачуў...” – II, 81; Купала – IV, 68.

Казлоўскі В. “Чамусьці хочацца сказаць папросту...”, “Адцвітуць і асыплюцца ў даль...”, “Гэта плач заліхвацкай гітары...”, “Ці ты чуў калі песьні жабрачак...” – IX, 13.

Капуцкая С. “Мне цябе не хапае...”, Вясковае шчасце, Месячык на небе – VII, 71.

Кірэенка К. Наш бор – IV, 55.

Леўчанка М. Дзяцінства, Вёска, Памяці *Аляксея Пысіна* – VII, 69; У ліпені 1941-га, Абеліскі, Беларусі – VII, 70.

Міцько І. “Калі табе дрэнна ў жыцці...” – VII, 63.

Панчанка П. Даты – VI, 65.

Папковіч У. “А шчасце ж простае зусім...” – VII, 64.

Прыбыткоўскі У. “Часамі поўніцца істота музыкай...”, “Ціха сыплецца снег...”, “...не разумею вяселасьці хмельнай...”, “Літаратура ў прыгоне...” – VIII, 11; Драма мамы – VIII, 12.

Свірка Ю. Словы – II, 59; Мора – III, 70; “Жыццё – адказнейшы экзамен...” – VII, 64.

Трафімава Т. Бацьку, “Дзе баі грукаталі...” – V, 95.

Хвалея Я. Словы продкаў – III, 69.

Чарняўскі М. Клятва Марата – VI, 64.

Шаўчэнка Т. Н. И. Костомарову, В неволе (пер. на рускую *М. Багдановіч*) – IV, 7.

Шпадарук У. “Не адракайся веры, чалавек...” – VII, 63.

Янішчыц Я. Мова – II, 81.

Літаратурны ветразь

Капуцкая Святлана. “Там сівых чарада туманоў...”: Нізка вершаў – VII, 71.

Наскавец Міхаіл. “Я нарадзіўся ў Беларусі” – I, 73

Песню бярыце з сабою

Поле горкіх палыноў (верш *У. Пецюкевіча*, муз. *Д. Даўгалёва*) – VI, 65.

Родная мова (верш і муз. *Я. Петрашэвіча*) – X, 96.

Пяюць “Радзімічы” для вас! (верш *К. Цыбульскага*, муз. *Т. Раманава*) – XII, 96.

Вішнем!

“Свой у краіне дзяцінства” – *Уладзімір Лінскі* – V, 18.

Да 80-годдзя *Алеся Каўруса* – V, 24.

Ганна Валочка – таленавіты вучоны-метадыст – X, 50.

“3 тысячы галасоў... вобраз свайго часу”:
Святлана Алексіевіч – лаўрэат Нобелеўскай
прэміі па літаратуры – XI, 26.

Лінгвістычны досвед. Сцяцко П. Ядналь-
ныя, аб’ядноўваючыя. Упаўнаважаны, паўна-
важны, паўнамоцны – V, 37; Квятасты, квяціс-
ты – V, 44; Арханёл, архангел. Сцежка, сцяжына,
сцяга. Нянчыца, нянкаца, нянкаць – VI, 25.
Дабранак, дабрыдзень, дабранач – XII, 46.

In memoriam

Макарэвіч А. Слова пра **Маргарыту Яфі-
маву** – II, 36.

Цікава ведаць

Зорка І. Саматканы ручнік мовы – III, 60, 74.
Агульнанацыянальны дыктант – VI, 60.
Дзень ведаў: з гісторыі свята – VIII, 64.
Статыстыка вайны. Беларусь: ахвяры і стра-
ты – V, 65.

Асновы бяспекі жыццядзейнасці

Дземенкавец Д. Віды паражэнняў электрыч-
ным токам – V, 96.

Да ўвагі настаўнікаў

Арганізацыя адукацыйнага працэсу ў Бела-
русі ў 2015/16 навучальным годзе – IX, 6.

Крыжаванка

Карпыза І. Паэт купалаўскай школы **Пят-
русь Броўка** – IX, 96.

Рубінчык В. – I, 96; VI, 96; VIII, 96.

Сопікава В. Паэзія **Рыгора Барадуліна** – III,
96; Паэзія **Уладзіміра Дубоўкі** – VII, 96.

Целеш Л. Да 80-годдзя з дня нараджэння
Рыгора Барадуліна – II, 96; Крыжаванка “Ў”
 (“У” кароткае) – IV, 96; “Мой чароўны беларускі
край”: Да 85-годдзя з дня нараджэння **Уладзімі-
ра Караткевіча** – XI, 96.

Каляндар памятных датаў і юбілейных дзён

На 2015 г. Сакавік – I, 28, 51, 56; Красавік – II,
28, 37; Май – III, 28, 39, 56, 63; Чэрвень – IV, 13, 47,
95; Ліпень – V, 50, 73; Жнівень – VI, 14, 76, 90; Ве-
расень – VII, 49, 63; Кастрычнік – VIII, 29, 53; Ліста-
пад – IX, 52, 73; Снежань – X, 26, 71, 95. **На 2016 г.**
Студзень – XI, 35, 53, 72. Люты – XII, 18, 35.

Кола гадоў. I, 61, 70, 80, 95; II, 48, 66, 73, 87;
XII, 43, 57, 83.

**Умовы апублікавання вынікаў дысертацый-
ных даследаванняў** – III, 88; XI, 91.

**Патрабаванні да афармлення матэрыя-
лаў** – XI, 91.

Спіс каляровых ілюстрацый

№ 1: **Сумараў Васіль.** Свята зімы ў трактар-
ным пасёлку.

Шоба Валянціна. Зімовая ноч.

Качан Кастусь. Зіма ў Трабах.

№ 2: **Вашчанка Гаўрыіл.** Зімовыя далягяды.

Барабанцаў Віктар. Зімовы вечар.

Бараноўскі Анатоль. Зімовы спакой.

№ 3: **Шарыпа Пётр.** Вясна.

Абраз Святога Казіміра ў касцёле Свя-
той Тройцы ў Ружанах.

Вяроцкі Віктар. Стары Мінск. Імгла.

№ 4: **Вашчанка Гаўрыіл.** Святочны блакіт.

Несцярук Марына. Буйнаквецень.

Лапчынскі Леанід. Раўбічы. Касцёл.

№ 5: **Уродніч Уладзімір.** На маршы “Галоў-
нага ўдару”.

Уродніч Уладзімір. На Магілёўскім на-
прамку.

Цвірка Вігаль. Мінск. Прывакзальная
плошча.

№ 6: **Казакевіч Мікалай.** На радзіме паэта.

Дундзін Мікалай. Нацюрморт на акне.

Меранкоў Міхаіл. Жыровічы.

№ 7: **Масленікаў Уладзімір.** Мая Беларусь.

Уродніч Уладзімір. Чуецца гоман лесу
высокага.

Шчамялёва Людміла. Будуецца метро.

№ 8: **Вашчанка Гаўрыіл.** Спякотнае лета.

Кірзеў Мікалай. Буякі.

Козел Іван. Мірскі замак.

№ 9: **Шарыпа Алена.** Нацюрморт з садо-
вымі кветкамі.

Сулкоўскі Уладзімір. Нацюрморт са
сланечнікамі.

Мельнік Кірыл. Полацкі Сафійскі сабор.

№ 10: **Бараноўская Алена.** Акорд.

Бараноўскі Анатоль. Бабіна лета.

Шарыпа Пётр. Касцёл францысканцаў.
Гальшаны.

№ 11: **Казакоў Барыс.** Золата восені, ранні
снег.

Савіч Уладзімір. Асенні матыў.

Козел Іван. Восень каля Белай дачы.

№ 12: **Аскар Марыкс.** Мінск. Старыя гандлё-
выя рады.

Аскар Марыкс. Мінскі сабор.

Кастусь Качан. Белы касцёл.

Матэрыялы, прысвечаныя 80-годдзю з дня
нараджэння **Рыгора Барадуліна** – № 2.

Матэрыялы да 70-годдзя Перамогі – № 5.

Матэрыялы да юбілею **Кузьмы Чорнага** – № 6.

Матэрыялы, прысвечаныя Святу беларускага
пісьменства – № 8.

Матэрыялы да 85-годдзя **Уладзіміра Карат-
кевіча** – № 11.

ПЯЮЦЬ “РАДЗІМІЧЫ” ДЛЯ ВАС!

Словы К. Цыбульскага

Музыка Т. Раманава

Moderato

Canto

C F C G7 C F Am7 G7

Хай за_ве і ці гры_мо_ ты, з не_ба снег аль_бо ва_да.

5 Am D Am G7 C F Am7 G7

За_бы_вай_це пра са_мо_ту, хай на лес і_дзе бя_да!

9 C F C G7 C F Am7 G7

Хай у храм вя_дзе да_ро_га. Нам без Бо_га не пра_жыць!

13 Am D Am G7 C F C G7

А "Ра_дзі_мі_чы" вам пес_ні пра_спя_ва_юць для ду_шы. Без доб_рай

17 F G7 C G7 F G7

пес_ні я_ко_е ж свя_та? Ві_таць вас ра_ды у гэ_ты

20 C A7 Dm E7 Am

час! Ці на вя_сел_лі аль_бо у сва_тах

23 Dm G7 C C7 F G7

пя_юць "Ра_дзі_мі_чы" для вас! Мы су_стра_кац_ца заў_сё_ды

26 C C7 F G7 C A7

ра_ды. Ня_хай у ран_ку ці ў поз_ні час. І на Ку_

29 Dm E7 FMaj7 C/G G7 C

пал_ле, і на Ка_ля_ды пя_юць "Ра_дзі_мі_чы" для вас!

Установа «Рэдакцыя часопіса “Роднае слова”». Заснавальнікі: Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь, грамадскае аб’яднанне “Саюз пісьменнікаў Беларусі”. Рэгістрацыйны нумар часопіса 561.

220035, г. Мінск, пр. Пераможцаў, 47, кор. 1, пад’езд 2 (уваход з вул. Гвардзейскай, код на ўваходзе: 43 + К).

Р/р № 3015702170012 ЦБП № 527 ААТ “Белінвестбанк” г. Мінска, код 739, УНП 190241571, АКПА 37551965.

Тэлефоны: галоўнага рэдактара (017) 203-35-17, намесніка галоўнага рэдактара (017) 203-24-69, рэдактараў і галоўнага бухгалтара (017) 203-34-79, адказнага сакратара (017) 203-07-40, факс (017) 203-07-40.

E-mail: rodnaje_slova@tut.by

www.rs.unibel.by

Пап. да друку 10.12.2015. Фармат 60x84 1/8. Папера афсетная. Гарнітура “Minion Pro”. Афсетны друк. Ум.-друк. арк. 9,1.

Ум.-фарб. адбіт. 11,07. Ул.-выд. арк. 11,16. Тыраж 1694 экз. Зак. 3069.

Надрукавана ў Рэспубліканскім унітарным прадпрыемстве «Выдавецтва “Беларускі Дом друку”».

220013, Мінск, пр. Незалежнасці, 79. ЛП № 02330/106 ад 30.04.2004.